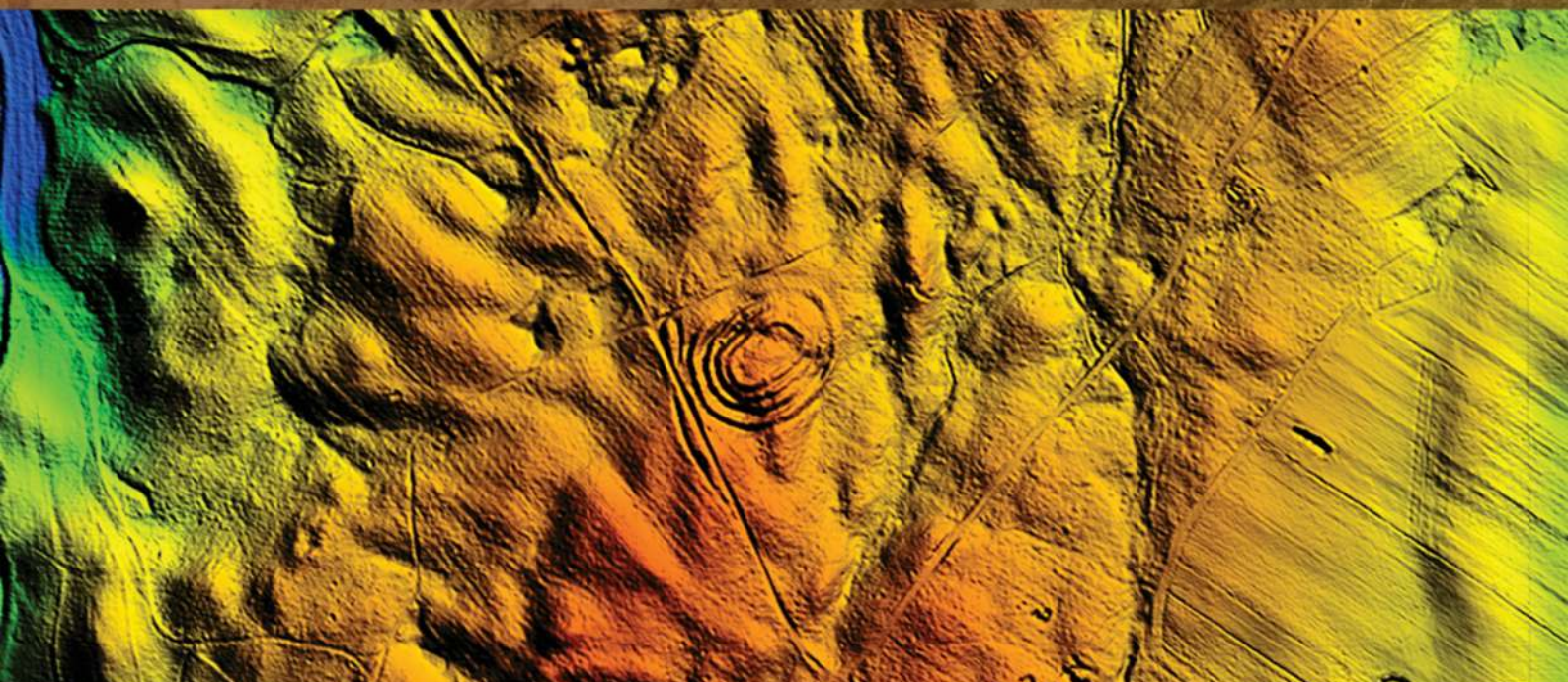
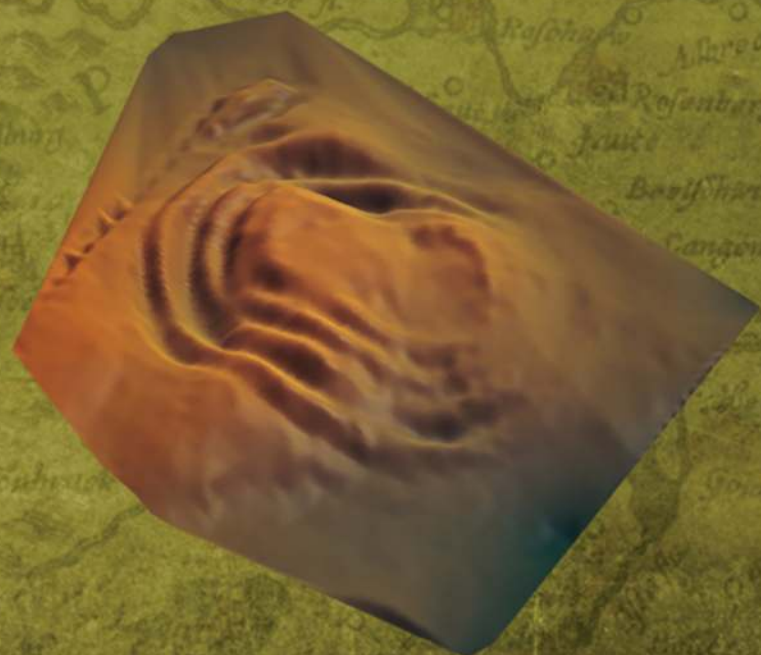

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją
Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 2

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Fundacja Res Publica Multiethnica

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 2

Autorzy

Anna Gręzak, Urszula Kobylińska, Maria Lityńska-Zajac, Magdalena Moskal-del Hoyo,
Jerzy Nitychoruk, Joanna Piątkowska-Małecka, Kamil Rabięga, Magdalena Rutyna,
Daniel Skoczylas, Rafał Solecki, Łukasz Maurycy Stanaszek, Tomasz Stępnik, Dariusz Wach,
Joanna Wawrzeniuk, Fabian Welc, Jacek Wysocki i Magdalena Żurek

Warszawa 2017

Publikacja wydana z funduszy projektu badawczego

Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki

Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część 1. Pomezania, Pogezania i Warmia

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

Publikacja recenzowana do druku przez dr. Wojciecha Brzezińskiego
i prof. dr. hab. Przemysława Urbańczyka

Redakcja: Zbigniew Kobyliński

Projekt książki i skład: Bartłomiej Gruszka

Korekty: Urszula Kobylińska i Zbigniew Kobyliński

Projekt okładki: Weronika Kobylińska-Bunsch

Copyright © 2017 by Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie and Fundacja Res Publica Multiethnica

ISBN 978-83-946496-3-0

ISBN 978-83-948352-0-0

Wydawnictwo:

Fundacja Res Publica Multiethnica

Ul. Cypryjska 44

02-761 Warszawa

<http://res-publica-multiethnica.pl>

SPIS TREŚCI

GMINA MIŁAKOWO

Pawełki, st. 5	5
Raciszewo, st. 9	27

GMINA MORĄG

Strużyna, st. 21	63
Strużyna, st. 24	91
Tątlawki, st. 2	109

GMINA ZALEWO

Duba, st. 1	139
Janiki Wielkie, st. 2	149
Mozgowo, st. 1	175
Urowo, st. 1	205
Wieprz, st. 1 - wyspa Bukowiec	219
Wieprz, st. 20	241

GMINA OSTRÓDA

Durąg, st. 1	261
Grabin, st. 1	297
Lipowiec, st. 1	335
Lipowiec, st. 2 (Lichtajny)	363
Morliny, st. 1	381
Zajączki, st. 1	395

GMINA ŁUKTA

Plichta, st. 1	469
-----------------------	------------

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY	477
-----------------------------------	------------

Tątlawki, st. 2

Gmina Morąg

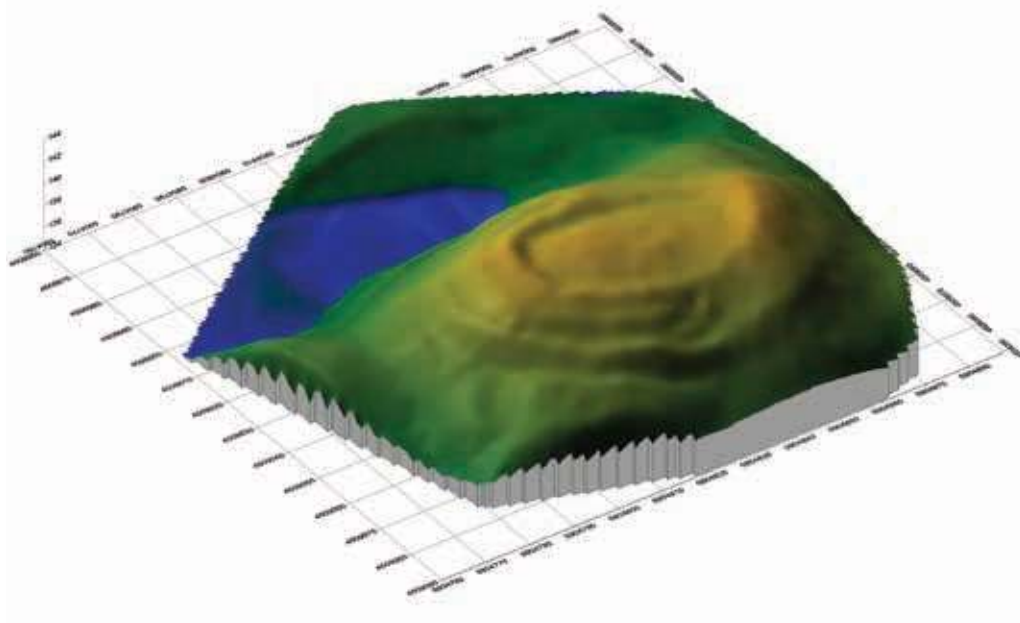
Powiat ostródzki

AZP 22-57/21

Współrzędne geograficzne:

N 53° 52' 53,1''

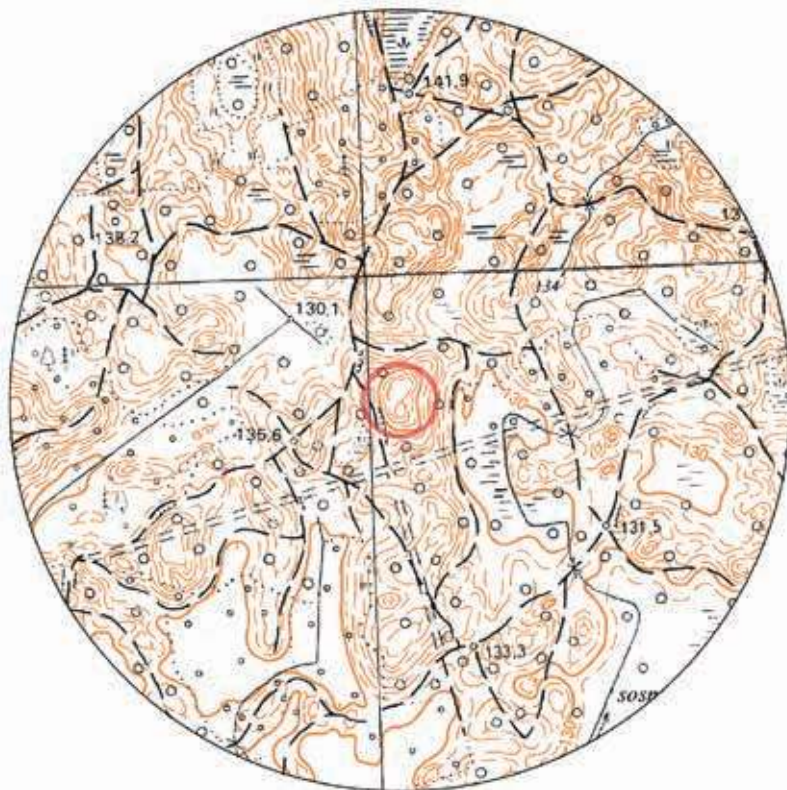
E 20° 4' 19,1''

0 250 500 750 1000 m

Ryc. 1. Grodzisko w Tątlawkach, st. 2 na mapie w skali 1:25 000 (na podstawie materiałów CODGIK, oprac. R. Solecki)

0 100 200 300 400 500 m

Ryc. 2. Grodzisko w Tątlawkach, st. 2 na mapie w skali 1:10 000 (na podstawie materiałów CODGIK, oprac. R. Solecki)

POŁOŻENIE GRODZISKA I JEGO FORMA

RAFAŁ SOLECKI I JACEK WYSOCKI

Grodzisko w Tątlawkach, st. 2 znajduje się na obszarze leśnym w obrębie leśnictwa Tomlak (*Tomlacker Wald*) w pobliżu wsi Gubity (*Gubitten*) i Wilnowo (*Willnau*) (ryc. 1–2). Zajmuje ono średniej wielkości, lekko wydłużone wyniesienie o wymiarach ok. 100 x 140 m. Cechy świadczące o jego zabytkowym charakterze są słabo czytelne. Możliwe jest zaobserwowanie do czterech linii wałów i tyłuż samo fos (cztery w części południowej i południowo-zachodniej; od wschodu i północy widoczne są trzy linie), otaczających owalny w planie majdan o wymiarach około 25 x 40 m i usytuowanych na stoku grodziska (ryc. 3–6). Obwód Wału majdanu wynosi około 127 m, a obwód Wału II wynosi około 208 metrów. Skrajne wysokości majdanu oraz kolejnych wałów i fos na obecnej powierzchni stanowiska mierzone wzdłuż ściany wschodniej wykopu archeologicznego mają następujące wartości:

- Majdan – 143,9 m n.p.m.
- Zagłębienie przywałowe – 143,4 m n.p.m.
- Wał majdanu – 143,9 m n.p.m.
- Fosa I – 143,5 m n.p.m.
- Wał I – 143,3 m n.p.m.
- Fosa II – 142,1 m n.p.m.
- Wał II – 141,9 m n.p.m.
- Fosa III – 140,2 m n.p.m.
- Wał III – 140,0 m n.p.m.
- Fosa IV – 138,4 m n.p.m.

Ryc. 5. Widok na zagłębienie przywałowe i wał majdanu grodziska w Tątlawkach, st. 2 (fot. J. Wysocki)

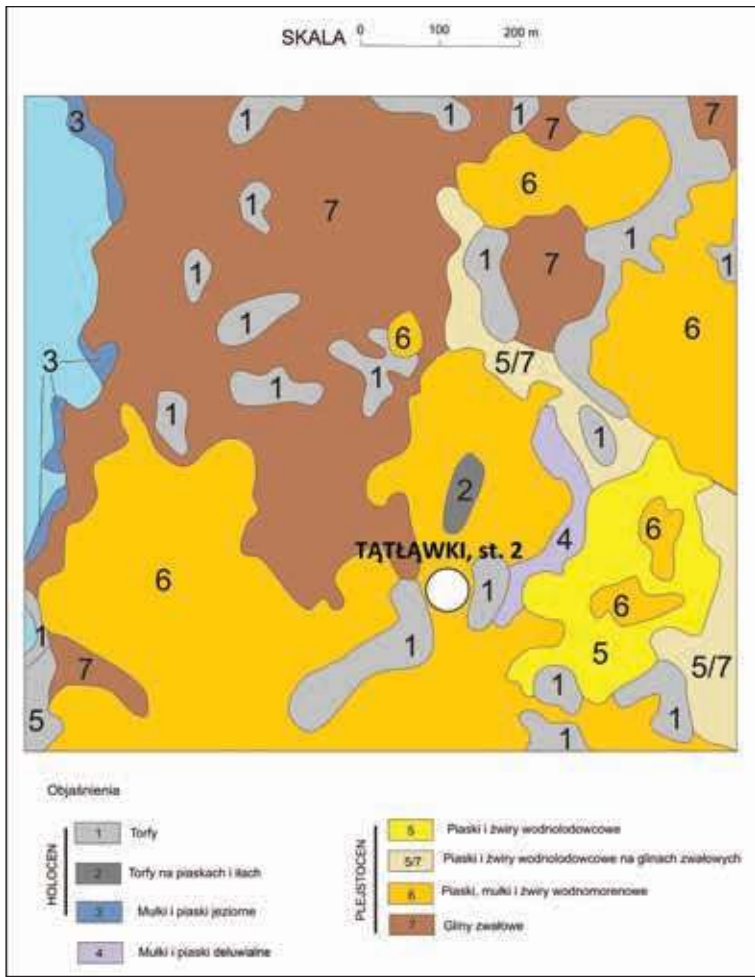
Ryc. 3. Widok grodziska w Tątlawkach, st. 2 od zachodu (fot. J. Wysocki)

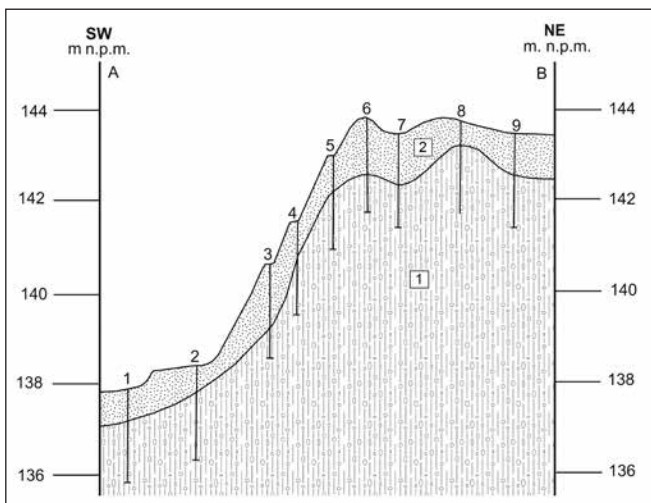
Ryc. 4. Widok stoku grodziska w Tątlawkach, st. 2 od południa (fot. J. Wysocki)

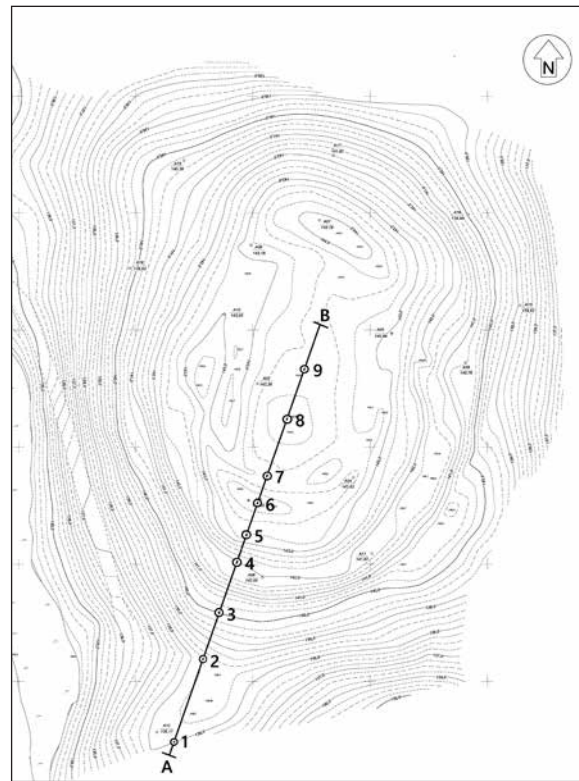
Ryc. 6. Widok na zagłębienie przywałowe i wał majdanu grodziska w Tątlawkach, st. 2 (fot. J. Wysocki)

Ryc. 7. Mapa geologiczna okolic grodziska w Tątlawkach, st. 2 (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

Ryc. 9. Profil geologiczny grodziska w Tątlawkach, st. 2 po osi A-B. 1 - glina zwalowa, 2 - warstwy antropogeniczne (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

Ryc. 8. Plan grodziska w Tątlawkach, st. 2 (wyk. J. Błaszczki) z lokalizacją odwiertów geologicznych (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

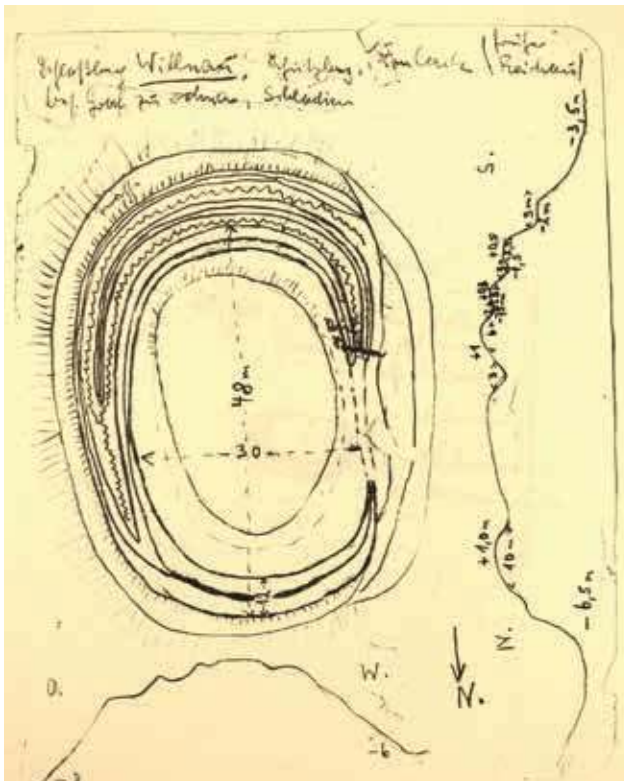
ŚRODOWISKO FIZYCZNO-GEOGRAFICZNE

JERZY NITYCHORUK I FABIAN WELC

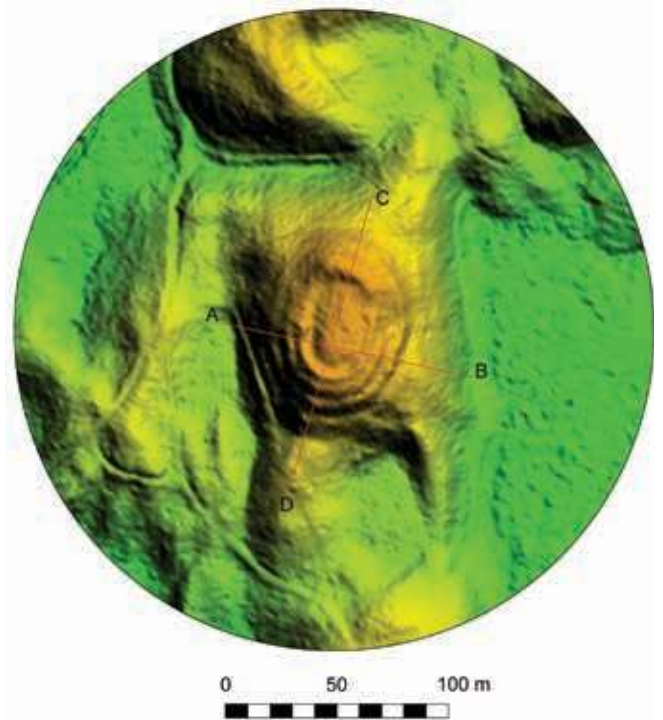
Trzon wyniesienia, na którym znajduje się grodzisko, tworzą zwarte, twarde lekko piaszczyste gliny z lokalnymi soczewkami sypkiego piasku. W północnej części wyniesienia zaznacza się w morfologii tylko jeden wał, natomiast w części południowej aż cztery niewielkie formy wałów, słabo czytelne w terenie, podobne do tarasów. Ta asymetria jest ciekawa i dosyć niejasna, gdyż zarówno w części N jak i S nachylenie zboczy pagórka jest podobne, czyli można wnioskować o innym niż obronny charakterze wałów. Po wschodniej i południowo-zachodniej stronie wyniesienia znajdują się mokradła, które w przeszłości mogły być wypełnione wodą. Średni poziom terenu w obrębie mokradła wynosi około 130 m n.p.m.

Według *Szczegółowej mapy geologicznej Polski w skali 1:50 000 arkusz Łukta*¹, okolice grodziska w Tątlawkach, st. 2 są urozmaicone pagórkami i obniżeniami stanowiąc typowy obszar poglądny.

¹ Jurys i Woźniak 2009.

Ryc. 10. Plan grodziska w Tątlawkach, st. 2 wykonany przez Carla Engla w 1930 r. (archiwum Prussia-Museum)

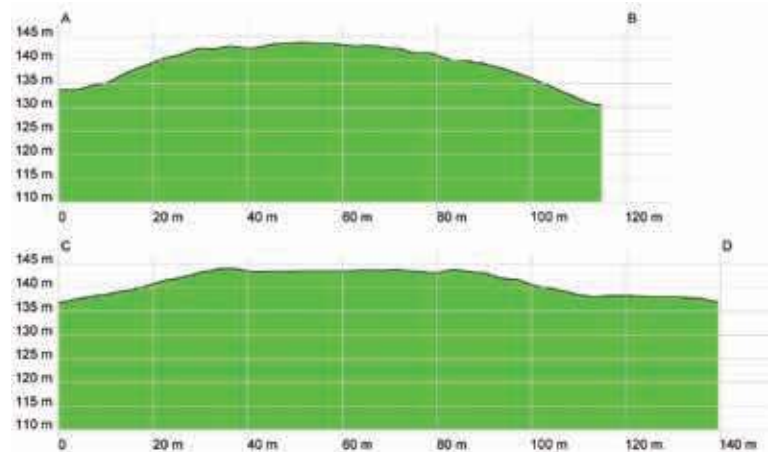

Ryc. 11. Grodzisko w Tątlawkach, st. 2 na zobrazowaniu ALS (na podstawie materiałów CODGIK, oprac. R. Solecki)

Okolice stanowiska zbudowane są z osadów morenowych i glin zwałowych oraz porośnięte lasem, co wskazuje na słabą jakość gleb, głównie płowych. Niewielkie obniżenia w tej urozmaiconej, pogłębionej rzeźbie, wypełnione osadami organicznymi są miejscem gdzie wykształciły się gleby bagienne (ryc. 7)

W grodzisku wykonano 11 wierceń o głębokości do 2 m. Na podstawie dziewięciu wierceń sporządzono przekrój A-B o przebiegu zbliżonym do kierunku północ-południe. Przekrój przeprowadzono przez południową część stanowiska, gdyż ma ona bardziej urozmaiconą morfologię (ryc. 8-9).

W wyniku przeprowadzonych wierceń można stwierdzić, że w strefie przypowierzchniowej wewnętrznego wału okalającego obiekt (W-6) występuje do głębokości 1 m piasek lekko żagliniowy, brązowy, następnie od 1 do 1,3 m piasek lekko pylasty barwy brązowo-żółtej, a od 1,3 do 1,7 m glina piaszczysta barwy brązowej, którą podściela do głębokości 2 m piasek z mułkiem, żółto-brązowy. W obrębie tarasów nawiercono w wierceniach W-3 i W-4 do głębokości 0,5 m piasek gliniasty z grudkami innych osadów i drobnymi śladami węgla drzewnych. Od głębokości 1,5 i 1,7 m występuje tu glina zwałowa. Między 0,5 a 1,5 m głębokości w obu wierceniach stwierdzono piaski lub żwiry oraz leżące poniżej piaski gliniaste. Trudno jest stwierdzić, czy osady te noszą ślady przemieszczeń, wydaje się, że

Ryc. 12. Przekroje grodziska w Tątlawkach, st. 2 po dwóch liniach uzyskane z danych ALS (na podstawie materiałów CODGIK, oprac. R. Solecki)

charakter form tarasowych, w których występują, wyklucza głęboką penetrację. W obrębie majdanu sytuacja geologiczna jest podobna. W wierceniach W-9 stwierdzono do głębokości 0,9 m piaski i mułki, brązowo-szare, a niżej (do głębokości 1,3 m) glinę piaszczystą i piaski gliniaste do głębokości 2 m. W wierceniach W-8 piasek z mułkiem występuje do głębokości 1 m. Brak jest w tych osadach śladów działań człowieka.

BADANIA ARCHEOLOGICZNE

RAFAŁ SOLECKI I JACEK WYSOCKI

Przebieg badań terenowych

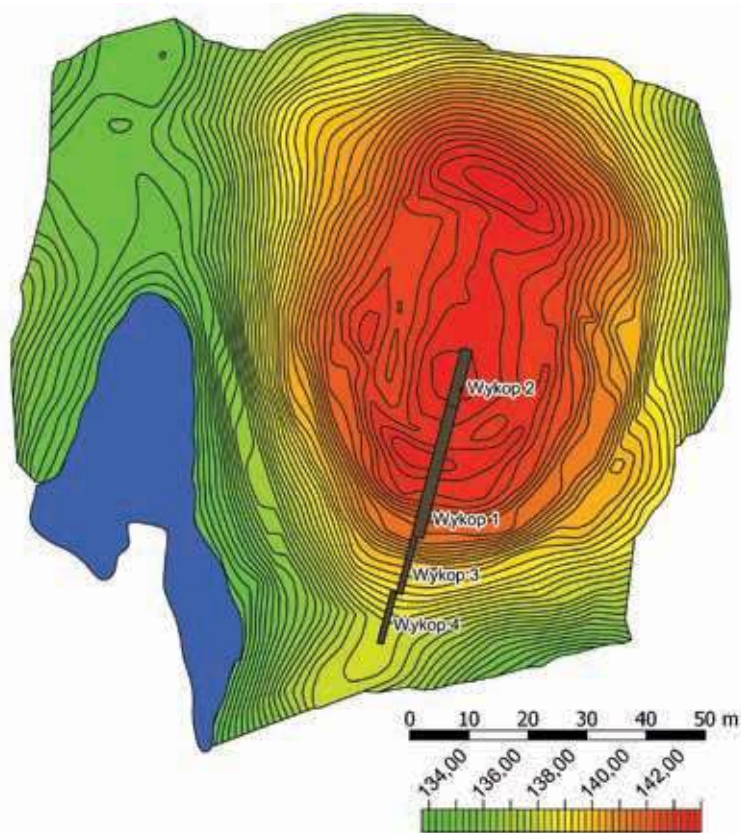
Grodzisko w Tątlawkach znane było badaczom niemieckim pod nazwą miejscową Wilnowo (*Willnau*)². Miało ono wówczas nosić miejscową nazwę „Góry Zamkowej”. W archiwum dawnego Prussia Museum w Królewcu³ znajduje się notatka na temat tego grodziska sporządzona w 1911 lub 1912 r. oraz zaskakująco dokładny szkic terenowy sporządzony w r. 1930 przez Carla Engla (ryc. 10).

Po wojnie miejsce położenia tego grodziska nie było jednak zlokalizowane, mimo intensywnych poszukiwań terenowych. Dopiero w roku 2014 Zbigniew Kobyliński i Jacek Wysocki zidentyfikowali grodzisko ponownie na obrazowaniu ALS (ryc. 11–12).

Przystępując do badań terenowych w roku 2014 zdecydowano się na wykonanie długiego przekroju przez linie fortyfikacji po osi północ–południe na długości 52 m. Początek wykopu, o szerokości

² Crome 1940: 141.

³ SMB-PK sygn. PM-A 558/1.

Ryc. 13. Plan warstwiczny grodziska w Tątlawkach, st. 2 z zaznaczonymi wykopami badawczymi z sezonu 2014 (na podstawie pomiarów J. Błaszczyka, oprac. R. Solecki)

1–2 m, znajdował się mniej więcej na środku majdanu, a koniec poza ostatnią widoczną w terenie fosą na południe od majdanu. Ogółem przebadano 85 m² powierzchni grodziska (ryc. 13).

Stratygrafia stanowiska

W trakcie badań archeologicznych wydzielono łącznie 72 jednostki stratygraficzne, które podzielono na cztery główne fazy związane z użytkowaniem tego obszaru (tab. 1 i ryc. 14).

Warstwy naturalne

Naturalne podłoże działalności antropogenicznej stanowiła lekko piaszczysta glina 63 z lokalnymi soczewkami sypkiego piasku. Na jej powierzchni widoczne są rude, żelaziste wytrącenia w postaci żył lub plam. Poziom humusu pierwotnego zaobserwowano w zasadzie tylko poniżej nasypów wałów. Na majdanie i pod Wałem majdanu jest to piaszczysta ziemia 41, poniżej Wału II jest to piaszczysta ziemia z pojedynczymi drobinami węgielków 64, a na odcinku między Wałem II a Fosą IV jest to piaszczysta ziemia 69. Strop tych warstw jest silnie naruszony przez młodsze niwelacje. Podczas ich eksploracji natrafiano na pojedyncze węgielki drzewne lub też pojedyncze fragmenty ceramiki będące intruzjami, które dostały się w obręb tych warstw podczas prac ziemnych związanych z budową wałów.

Faza I

Faza I związana jest z budową umocnień – wałów i fos. Wał majdanu ma u podstawy ok. 4,2 m szerokości, a jego zachowana wysokość dochodzi do 0,5 m. Najwyższy punkt tego wału osiąga poziom 143,72 m n.p.m. Wał wyznaczony był dwiema równoległymi liniami kamieni o średnicy do 0,4 m, ułożonymi bezpośrednio na humusie pierwotnym. Przestrzeń pomiędzy nimi wypełniono piaskiem z drobnymi węgielkami 40. Na kulminacji wystąpił zespół jedenastu dołów postępujących (tab. 2; ryc. 15).

Doły postępujące 27, 29, 31, 33 i 35 tworzą jedną linię powielającą oś wału w części bliżej majdanu. Odległości pomiędzy środkami kolejnych słupów wynoszą około 0,4–0,6 m. Doły postępujące 15, 17, 19, 21, 23 i 25 znajdują się około 1–1,5 m na południe od wspomnianej linii i tworzą skupisko na obszarze o średnicy około 1,2 m.

Wał I ma u podstawy ok. 3,8 m szerokości, a zachowana wysokość dochodzi do 0,4 m. Najwyższy jego punkt osiąga poziom 143,11 m n.p.m. Nasyp tworzy ilasty piasek z pojedynczymi kamieniami i pojedynczymi węgielkami 50. Wał II ma u podstawy ok. 2,7 m szerokości, a zachowana wysokość docho-

dzi do 0,4 m. Najwyższy jego punkt osiąga poziom 141,87 m n.p.m. Nasyp tworzy gliniasty piasek 8. Wydaje się, że równocześnie z sypaniem tego wału wyprofilowano także jego stok od strony Fosi III oraz przestrzeń między Fosą III i Fosą IV, łącznie z Wałem III. Warstwą niwelacyjną kształtującą powierzchnię tego obszaru jest zbity, ilasty piasek 56. W takim przypadku nie jest możliwe jednoznaczne stwierdzenie, jaką szerokość miał Wał IV, a jedynie można określić, że jego najwyższy punkt osiąga poziom 140,07 m n.p.m.

Przeźródlenie pomiędzy wałami tworzy fosy. Fosa I (53) ma szerokość ok. 2,7 m, a jej najniższy punkt znajduje się na poziomie 142,74 m n.p.m. Różnica wysokości pomiędzy dnem fosy, a szczytem Wału majdanu po osi ściany zachodniej wykopu wynosi ok. 0,9 m. Różnica wysokości pomiędzy dnem fosy, a szczytem Wału I po tej samej osi wynosi ok. 0,4 m. Fosa II (71) ma szerokość ok. 2,2 m, a najniższy jej punkt znajduje się na poziomie 141,34 m n.p.m. Różnica wysokości pomiędzy dnem fosy, a szczytem Wału I po osi ściany zachodniej wykopu wynosi ok. 1,8 m. Różnica wysokości pomiędzy dnem fosy, a szczytem Wału II po tej samej osi wynosi ok. 0,55 m. Fosa III (57), ma szerokość ok. 1,6 m, a najniższy jej punkt znajduje się na poziomie 139,65 m n.p.m. Różnica wysokości pomiędzy dnem fosy, a szczytem Wału II po osi ściany zachodniej wykopu wynosi ok. 2,15 m. Różnica wysokości pomiędzy dnem fosy, a szczytem Wału III po tej samej osi wynosi ok. 0,4 m. Fosa IV (58) ma szerokość ok. 3 m, a jej najniższy punkt znajduje się na poziomie 137,9 m n.p.m. Różnica wysokości pomiędzy dnem fosy, a szczytem Wału III po osi ściany zachodniej wykopu wynosi ok. 2,2 m.

W tym samym okresie zapewne także wyprofilowano zagłębienie przywałowe. Jego szerokość ma ok. 3,4 m, a najniższy jego punkt znajduje się na poziomie 142,79 m n.p.m. Różnica wysokości pomiędzy dnem zagłębienia, a szczytem Wału majdanu po osi ściany zachodniej wykopu wynosi ok. 0,9 m.

Faza IIA i IIB

Kolejna faza dziejów stanowiska to okres funkcjonowania grodziska. Jednostki stratygraficzne związane z tą fazą manifestują się głównie w warstwach będących wypełniskami fos i zagłębienia przywałowego. Jeden obiekt zanotowano także na obszarze majdanu. W obrębie tej fazy możliwe jest wydzielenie młodszego podokresu, który należy do tego samego horyzontu chronologicznego. Widoczny jest on na stoku grodziska w postaci warstw erozyjnych, które powstały w trakcie jego użytkowania.

Faza IIA w obrębie fos reprezentowana jest przez następujące jednostki, będące poziomami użytko-

wymi w obrębie tych obiektów (ryc. 16–21): w Fosie I przez piaszczystą ziemię 46; w Fosie II przez lekko piaszczystą glinę z domieszką węgla drzewnych 72 i piaszczysto-gliniastą ziemię 70; w Fosie III przez piaszczystą, mocno zbitą ziemię 61; w Fosie IV przez lekko ziemisty piasek 62.

Na obszarze pomiędzy Fosą III i Fosą IV, tuż poniżej kulminacji Wału III natrafiono na dół posłupowy 51. Jest on owalny w planie, nieckowaty w profilu, średnica dochodzi do 50 cm, a głębokość do 20 cm. Nie można wykluczyć, że jest to relikwit palisady.

W zagłębieniu przywałowym z okresem tym związany jest bruk 67 z kamieni o średnicy 5–15 cm, który jest przykryty przez dwie frakcje piaszczystej ziemi (66 i 68) z dużą domieszką kamieni średnicy 5–15 cm.

Na obszarze majdanu, w odległości około 4 m od zagłębienia przywałowego natrafiono na niezbyt liczne skupisko kamieni (4), o średnicy do 30 cm, zajmujące obszar o średnicy ok. 2,3 m. Wewnątrz tego skupiska znajdował się owalny w planie, nieckowaty w przekroju wkop 44. Wypełniskiem tego obiektu jest piaszczysta ziemia 45 z drobinami węgielków.

Faza IIB, czytelna na stokach grodziska, reprezentowana jest przez następujące jednostki będące warstwami erozyjnymi: w obrębie Fosi II jest to lekko ziemisty piasek 55; w obrębie Fosi III jest to zgliniony piasek 54; w obrębie Fosi IV jest to lekko zgliniony piasek 49. Ponad warstwą 55 w obrębie Fosi II zalega lekko gliniasta ziemia 65, która jest poziomem użytkowym, zapewne kontynuacją poziomu użytkowego w postaci warstwy 70 z Fazy IIA.

Faza III

Faza ta, to poziom powstały w wyniku erozji struktur ziemnych grodziska, w okresie po jego opuszczeniu. Warstwa ta (3) złożona jest z ilastego piasku z pojedynczymi drobinami węgielków i pojedynczymi kamieniami.

Faza IV

Ostatnia faza to warstwy o współczesnej chronologii. Układ horyzontalny mają lekko piaszczysta ziemia 2 oraz zalegająca ponad nią ziemia poprzerastana korzeniami 1, będąca współczesnym humusem leśnym.

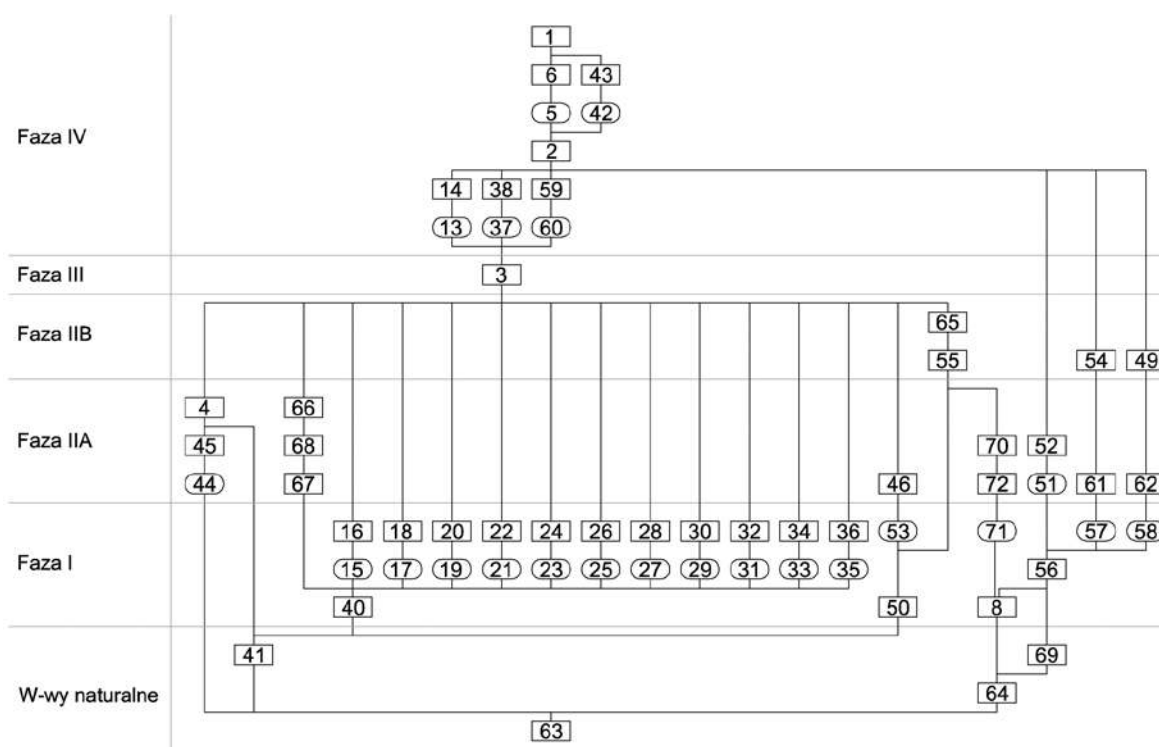
Na stropie warstwy 2 lub pod nią wydzieleno serię pięciu obiektów będących zapewne relikwitami po korzeniach uschniętych już drzew. Są to odpowiednio obiekty: 5 (z wypełniskiem 6), 13 (z wypełniskiem 14), 37 (z wypełniskiem 38), 42 (z wypełniskiem 43) i 60 (z wypełniskiem 59).

Tabela 1. Tątlawki, st. 2. Badania w roku 2014. Katalog warstw i obiektów oraz ich zależności stratygraficznych (oprac. R. Solecki)

Numer jednostki	Numer obiektu	Położenie w obrębie stanowiska	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
1	-	Całe stanowisko	X=29-32; Y=-30-82	Ziemia poprzerastana korzeniami; miąższość do 10 cm; współczesny humus leśny	10YR 3/2	-	2
2	-	Całe stanowisko	X=29-32; Y=-30-82	Lekko piaszczysta ziemia; miąższość do 20 cm; współczesny humus leśny	10YR 5/2	1	3
3	-	Obszar od majdanu do Fosy II	X=30-32; Y=-30-62,80	Ilasty piasek z pojedynczymi drobinami węgielkow i pojedynczymi kamieniami; miąższość do 30 cm; warstwa erozyjna narosła po opuszczeniu stanowiska	10YR 6/6	2	63
4	-	Obszar majdanu	X=30-32; Y=-40-42,80	Niezbyt liczne skupisko kamieni		3	45
5	5	Obszar majdanu	X=31,50-32; Y=-44,10-45	Zerodowany korzeń	10YR 5/2	6	2
6	5	Obszar majdanu	X=31,50-32; Y=-44,10-45	Zerodowany korzeń	10YR 5/2	1	5
8	-	Wał II	X=30-32; Y=-61,60-64,50	Gliniasty piasek; miąższość do 40 cm; nasyp Wału II	10YR 5/6	56, 71	63, 64
13	13	Obszar majdanu	X=30-30,50; Y=-30,30-32,40	Obiekt, nieregularnie owalny w planie; śr. do 210 cm, gł. do 40 cm; prawdopodobnie ślad po korzeniu		14	3
14	13	Obszar majdanu	X=30-30,50; Y=-30,30-32,40	Piaszczysta ziemia z grudkami gliny; wypełnisko obiektu 13	10YR 4/2	2	13
15	15	Wał majdanu	X=31,20-31,80; Y=-51,30-51,80	Dół posłupowy; kolisty w planie, U-kształtny w przekroju; śr. do 25 cm, gł. 20 cm		16	40
16	15	Wał majdanu	X=31,20-31,80; Y=-51,30-51,80	Ziemisty piasek; wypełnisko obiektu 15	10YR 7/4	3	15
17	17	Wał majdanu	X=30,80-31,20; Y=-51,80-52,10	Dół posłupowy; owalny w planie, U-kształtny w przekroju; śr. do 20 cm, gł. 20 cm		18	40
18	17	Wał majdanu	X=30,80-31,20; Y=-51,80-52,10	Ziemisty piasek; wypełnisko obiektu 17	10YR 7/3	3	17
19	19	Wał majdanu	X=31,20-31,80; Y=-51,30-51,80	Dół posłupowy; kolisty w planie, U-kształtny w przekroju; śr. do 15 cm, gł. 15 cm		20	40
20	19	Wał majdanu	X=31,20-31,80; Y=-51,30-51,80	Piaszczysta ziemia; wypełnisko obiektu 19	10YR 6/3	3	19
21	21	Wał majdanu	X=31,20-31,80; Y=-51,30-51,80	Dół posłupowy; owalny w planie, nieckowaty w przekroju; śr. do 20 cm, gł. 10 cm		22	40
22	21	Wał majdanu	X=31,20-31,80; Y=-51,30-51,80	Piaszczysta ziemia; wypełnisko obiektu 21	10YR 7/4	3	21
23	23	Wał majdanu	X=31-31,40; Y=-49,80-50,30	Dół posłupowy; owalny w planie, U-kształtny w przekroju; śr. do 25 cm, gł. 20 cm		24	40
24	23	Wał majdanu	X=31-31,40; Y=-49,80-50,30	Piasek; wypełnisko obiektu 23	10YR 7/4	3	23
25	25	Wał majdanu	X=30,40-30,90; Y=-50,50-50,90	Dół posłupowy; owalny w planie, U-kształtny w przekroju; śr. do 20 cm, gł. 15 cm		26	40
26	25	Wał majdanu	X=30,40-30,90; Y=-50,50-50,90	Piasek; wypełnisko obiektu 25	10YR 6/3	3	25
27	27	Wał majdanu	X=30-30,50; Y=-48,10-49,30	Dół posłupowy; owalny w planie, U-kształtny w przekroju; śr. do 30 cm, gł. 20 cm		28	40
28	27	Wał majdanu	X=30-30,50; Y=-48,10-49,30	Ziemisty piasek; wypełnisko obiektu 27	10YR 6/3	3	27
29	29	Wał majdanu	X=30,80-31,20; Y=-49-49,40	Dół posłupowy; owalny w w planie, nieckowaty w przekroju; śr. do 20 cm, gł. 15 cm		30	40
30	29	Wał majdanu	X=30,80-31,20; Y=-49-49,40	Ziemisty piasek; wypełnisko obiektu 29	10YR 6/3	3	29
31	31	Wał majdanu	X=30,30-30,60; Y=-49-49,40	Dół posłupowy; owalny w w planie, U-kształtny w przekroju; śr. do 15 cm, gł. 15 cm		32	40
32	31	Wał majdanu	X=30,30-30,60; Y=-49-49,40	Ziemisty piasek; wypełnisko obiektu 31	10YR 6/3	3	31
33	33	Wał majdanu	X=31,50-32; Y=-48,70-49,20	Dół posłupowy; owalny w w planie, prostokątny w przekroju; śr. do 35 cm, gł. 15 cm		34	40
34	33	Wał majdanu	X=31,50-32; Y=-48,70-49,20	Ziemisty piasek; wypełnisko obiektu 33	10YR 6/3	3	33
35	35	Wał majdanu	X=31,20-31,70; Y=-49-49,40	Dół posłupowy; owalny w w planie, nieckowaty w przekroju; śr. do 30 cm, gł. 20 cm		36	40
36	35	Wał majdanu	X=31,20-31,70; Y=-49-49,40	Ziemisty piasek; wypełnisko obiektu 35	10YR 6/3	3	35
37	37	Obszar majdanu	X=30-30,50; Y=-38,70-39,50	Nieregularnie owalna jama, śr. do 70 cm, gł. do 20 cm; prawdopodobnie ślad po korzeniu		38	3
38	37	Obszar majdanu	X=30-30,50; Y=-38,70-39,50	Ziemisty piasek poprzerastany korzeniami; wypełnisko obiektu 37	10YR 6/1	2	37
40	-	Wał majdanu	X=30-32; Y=-47,30-52	Piasek z drobnymi węgielkami; miąższość do 50 cm; nasyp Wału majdanu	10YR 7/8	3, 33, 53, 68	41

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Położenie w obrębie stanowiska	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
41	-	Obszar majdanu i wał majdanu	X=30-32; Y=-39,10-52,10	Piaszczysta ziemia; miąższość do 20 cm; humus pierwotny	10YR 5/4	3, 40	63
42	42	Obszar majdanu	X=31,50-32; Y=-35,40-37,30	Zerodowany korzeń		43	2
43	42	Obszar majdanu	X=31,50-32; Y=-35,40-37,30	Zerodowany korzeń	10YR 4/1	1	42
44	44	Obszar majdanu	X=10-12; Y=39,40-45,80	Wkop, owalny w planie, nieckowaty w przekroju; śr. 60-110 cm, gł. do 20 cm; wkop o nieokreślonej funkcji	10YR 7/2	4	45
45	44	Obszar majdanu	X=11,40-12; Y=48,30-49,40	Piaszczysta ziemia z drobinami węgielków; wypełnisko obiektu 45	2,5Y 4/4	44	63
46	53	Fosa I	X=30-32; Y=-51,60-54,40	Piaszczysta ziemia; wypełnisko Fosa I	10YR 5/6	3	53
49	-	Obszar pomiędzy Fosą III a Fosą IV	X=29-30; Y=-76-79,60	Lekko zgliniony piasek; miąższość do 15 cm; warstwa erozyjna	10YR 6/6	2	56, 62
50	-	Wał I	X=30-32; Y=-53,20-57,20	Ilasty piasek z pojedynczymi kamieniami i pojedynczymi węgielkami; miąższość do 40 cm; nasyp Wału I	10YR 7/8	53, 55	63
51	51	Obszar pomiędzy Fosą III a Fosą IV	X=30-30,50; Y=-71,50-72,20	Dół postłupowy; owalny w planie, nieckowaty w przekroju; śr. do 50 cm, gł. 20 cm		52	56
52	51	Obszar pomiędzy Fosą III a Fosą IV	X=30-30,50; Y=-71,50-72,20	Piaszczysta ziemia; wypełnisko obiektu 51	10YR 6/1	2	51
53	53	Fosa I	X=30-32; Y=-51,60-54,40	Nieckowaty rów; szer. do 270 cm, gł. do 50 cm; Fosa I		46	40, 50
54	-	Obszar pomiędzy Wałem II, a Fosą III	X=30-31; Y=-65,90-68,90	Zgliniony piasek; miąższość do 25 cm; warstwa erozyjna	10YR 6/6	2	56, 61
55	-	Obszar między Wałem I i Fosą II	X=30-32; Y=-57,50-62,70	Lekko ziemisty piasek; miąższość do 30 cm; warstwa erozyjna	10YR 7/6	3, 65	50,7
56	-	Obszar pomiędzy Wałem II, a podnóżem grodziska	X=29-31; Y=-63,90-82	Zbity, ilasty piasek; miąższość do 25 cm; niwelacja formująca skłon stoku grodziska	10YR 7/4	2, 49, 54, 57, 58	69
57	57	Fosa III	X=30-31; Y=-67,50-69,30	Nieckowaty, nieregularny rów; szer. do 160 cm, gł. do 30 cm; Fosa III		61	56
58	58	Fosa IV	X=29-30; Y=-77,60-80,70	Nieckowaty rów; szer. do 300 cm, gł. do 35 cm; Fosa IV		62	56
59	60	Obszar majdanu	X=30,50-31; Y=-35,20-35,60	Ziemisty piasek; wypełnisko obiektu 60	10YR 5/2	2	60
60	60	Obszar majdanu	X=30,50-31; Y=-35,20-35,60	Nieregularnie owalna jama, śr. do 50 cm, gł. do 30 cm; prawdopodobnie ślad po korzeniu		59	3
61	57	Fosa III	X=30-31; Y=-67,50-69,30	Piaszczysta, mocno zbita ziemia; wypełnisko Fosa III	10YR 6/3	54	57
62	58	Fosa IV	X=29-30; Y=-77,60-80,70	Lekko ziemisty piasek; wypełnisko Fosa IV	10YR 4/4	2, 49	58
63	-	Całe stanowisko	X=29-32; Y=-30-82	Lekko piaszczysta glina z lokalnymi soczewkami sypkiego piasku i z licznymi żelazistymi wytrąceniami; calec	10YR 7/2	3	-
64	-	Wał II	X=30-32; Y=-61,10-64,80	Piaszczysta ziemia z pojedynczymi drobinami węgielków; miąższość do 15 cm; humus pierwotny	10YR 6/4	8	63
65	-	Fosa II	X=30-32; Y=-61,20-62,20	Lekko gliniasta ziemia; miąższość do 15 cm; warstwa użytkowa w obrębie Fosa II	10YR 4/4	3	8, 55, 70
66	-	Zagłębienie przywałowe	X=30-32; Y=-44,50-48,10	Piaszczysta ziemia z dużą domieszką kamieni średnicy 5-15 cm; miąższość do 30 cm; wypełnisko zagłębienia przywałowego	10YR 4/4	3	68
67	-	Zagłębienie przywałowe	X=30-32; Y=-45,30-48	Bruk kamienny z kamieni średnicy 5-15 cm w obrębie zagłębienia przywałowego		68	40
68	-	Zagłębienie przywałowe	X=30-32; Y=-44,20-47,90	Piaszczysta ziemia z dużą domieszką kamieni średnicy 5-15 cm; miąższość do 30 cm; wypełnisko zagłębienia przywałowego	10YR 5/1	66	67
69	-	Obszar pomiędzy Wałem II, a podnóżem grodziska	X=29-31; Y=-64,60-74,80	Piaszczysta ziemia; miąższość do 15 cm; humus pierwotny	10YR 5/4	56	64
70	71	Fosa II	X=30-32; Y=-59,80-61,80	Piaszczysto-gliniasta ziemia; wypełnisko Fosa II	10YR 7/1	55, 65	72
71	71	Fosa II	X=30-32; Y=-59-62,20	Nieckowaty rów; szer. do 220 cm, gł. do 40 cm; Fosa II		70, 72	8, 63
72	71	Fosa II	X=30-32; Y=-59-61,80	Lekko piaszczysta glina z domieszką węgla drzewnych; wypełnisko Fosa II	10YR 7/4	70	71

Ryc. 14. Tątlawki, st. 2. Diagram relacji stratygraficznych (oprac. R. Solecki)

Tabela 2. Tątlawki, st. 2. Zestawienie dołów postupowych z rejonu Wału majdanu (oprac. R. Solecki)

Nr cięcia dołu postupowego	Nr wypełniska dołu postupowego	kształt w planie	Kształt w przekroju	Średnica	Głębokość
15	16	kolisty	U-kształtny	25 cm	20 cm
17	18	owalny	U-kształtny	20 cm	20 cm
19	20	kolisty	U-kształtny	15 cm	15 cm
21	22	owalny	nieckowaty	20 cm	10 cm
23	24	owalny	U-kształtny	25 cm	20 cm
25	26	owalny	U-kształtny	20 cm	15 cm
27	28	owalny	U-kształtny	30 cm	20 cm
29	30	owalny	nieckowaty	20 cm	15 cm
31	32	owalny	U-kształtny	15 cm	15 cm
33	34	owalny	prostokątny	35 cm	15 cm
35	36	owalny	nieckowaty	30 cm	20 cm

ZNALEZISKA

URSZULA KOBYLIŃSKA

Ceramika

Ogólna charakterystyka zbioru

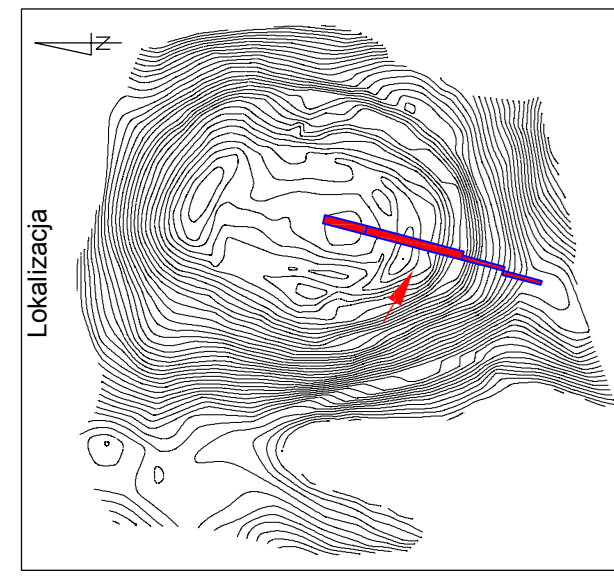
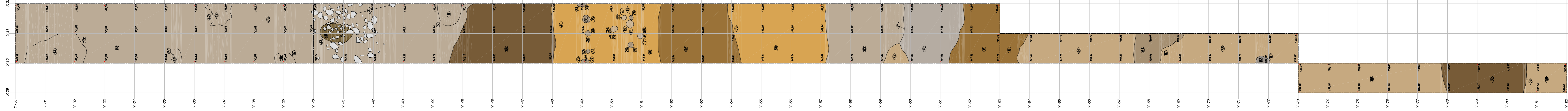
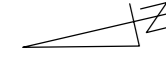
Zespół ceramiki zabytkowej z badań grodziska w Tątlawkach, st. 2 obejmuje 2407 fragmentów, w tym 234 fragmenty z zachowanym wylewem, pochodzące z 203 naczyń, w siedmiu przypadkach o ornamentowanych zaplataniem i mocnymi wgłębieniami na brzegach, a w jednym przypadku plastycznymi guzami na wylewie miski. Wśród zachowanych 2020 fragmentów brzuśców, z których 44 są ornamentowane, 601 ma

powierzchnię pokrytą chropowaceniem, 981 – powierzchnię wygładzoną, a jedynie 35 ułamków charakteryzuje się starannym wyświeceniem powierzchni zewnętrznych. Powierzchnię szorstką, słabo opracowaną, nierówną, z zaznaczającymi się ziarnami ma 128 fragmentów brzuśców, a 279 fragmentów ma powierzchnię spłukaną lub zdartą, niemożliwą do bliższego określenia (tab. 3). W zespole tym znaleziono również 15 fragmentów uch oraz 70 części przydennych i 14 den, głównie bez zachowanych ścianek bocznych. Spośród czterech większych fragmentów z zachowanym dnem wraz z bocznymi ściankami dwa – o średnicy 7 i 9 cm – pochodzą z naczyń małych o wygładzonej powierzchni, a pozostałe – lek-

Tatlawki, st. 2

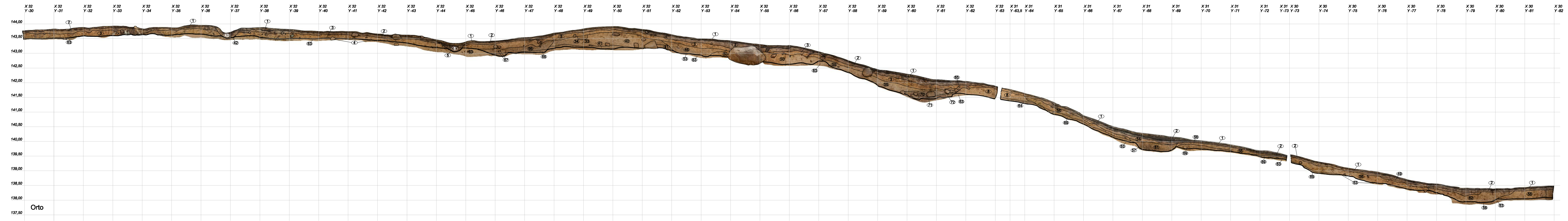
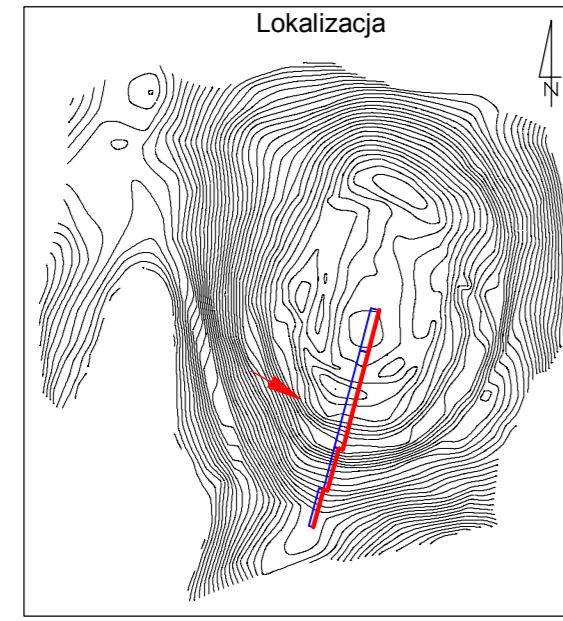
gm. Morąg

1:1 m

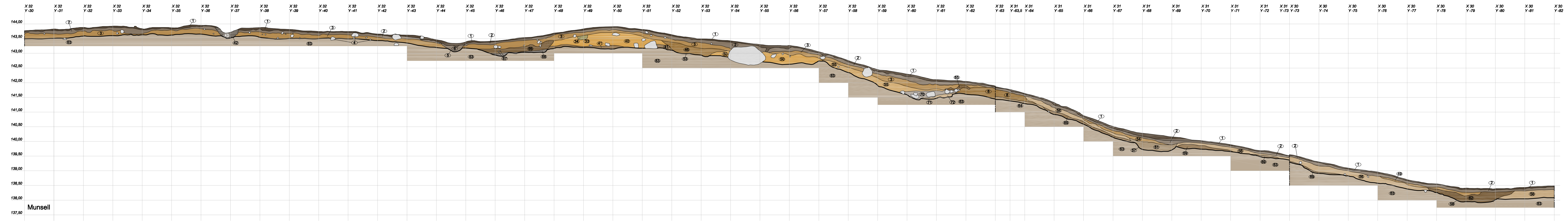
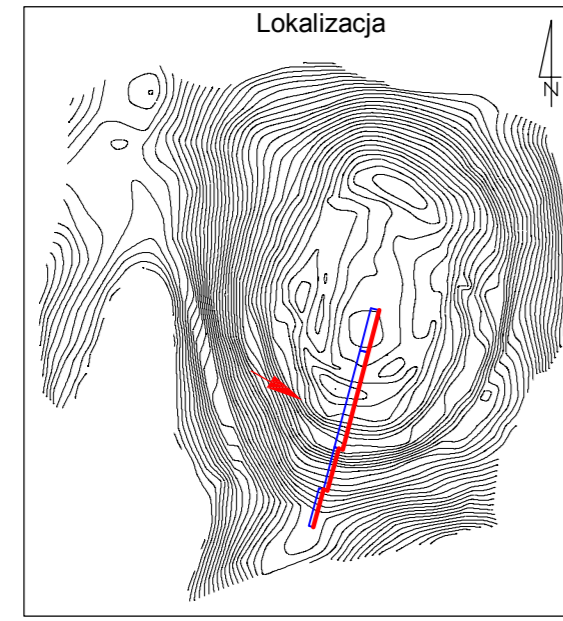
Ryc. 15. Tatlawki, st. 2 - plan stropu warstw związanych z Fazą III (oprac. R. Siolecki)

Tątlawki, st. 2
gm. Morąg
-1 m-

Ryc. 16. Tątlawki, st. 2: wschodnia ściana wykopu w formie ortofotografii (oprac. R. Solecki)

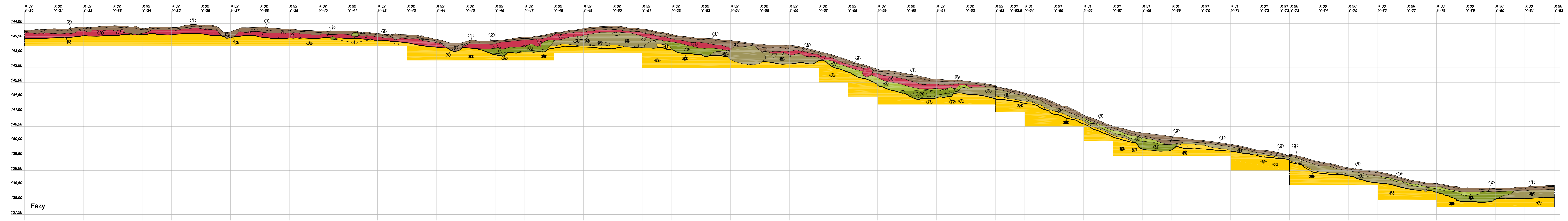
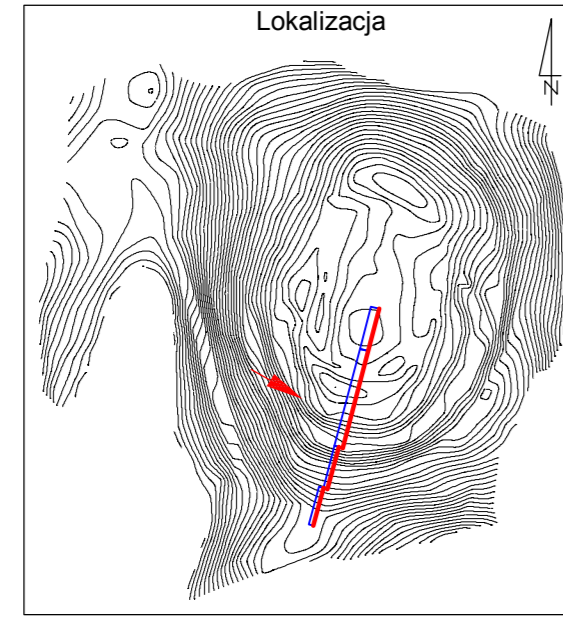
Tańlawki, st. 2
gm. Morąg
-1 m-

Ryc. 17. Tańlawki, st. 2: wschodnia ściana wykopu (oprac. R. Solecki)

Tątlawki, st. 2
gm. Morąg
-1 m-

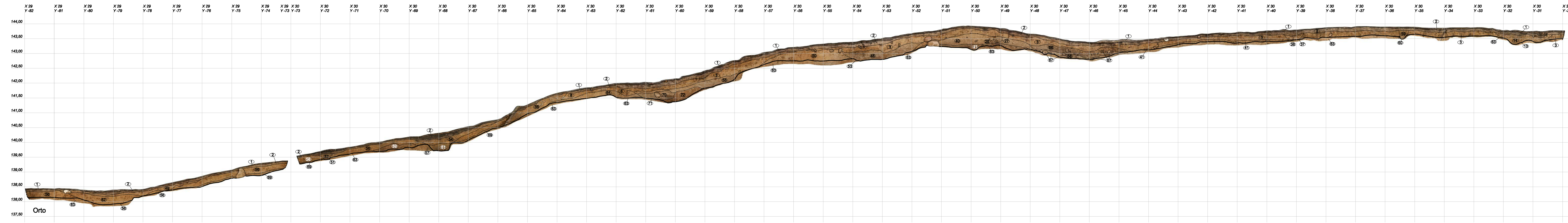
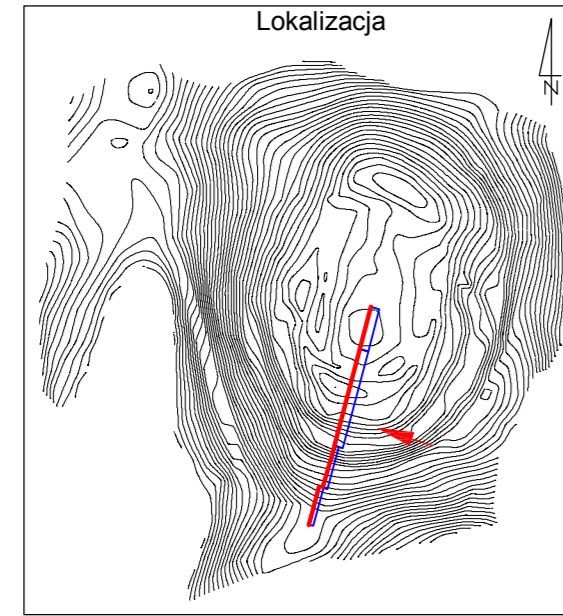
- Faza IV
- Faza III
- Faza IIB
- Faza IA
- Faza I
- Warstwy naturalne

Ryc. 18. Tątlawki, st. 2: wschodnia ściana wykopu z podziałem na fazy (oprac. R. Solecki)

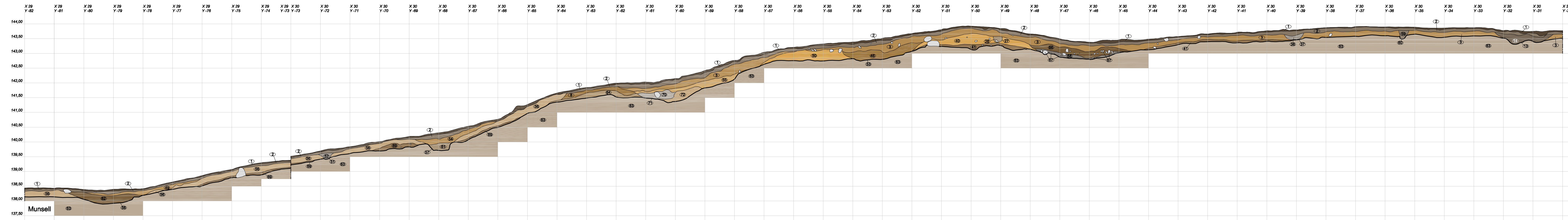
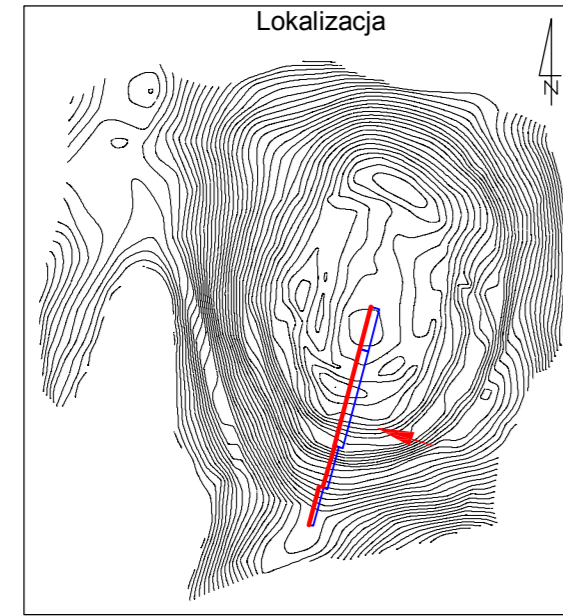
Ryc. 18. Tątlawki, st. 2: wschodnia ściana wykopu z podziałem na fazy (oprac. R. Solecki)

Tątlawki, st. 2
gm. Morąg
-1 m-

Ryc. 19. Tątlawki, st. 2: zachodnia ściana wykopu w formie ortofotografii (oprac. R. Solecki)

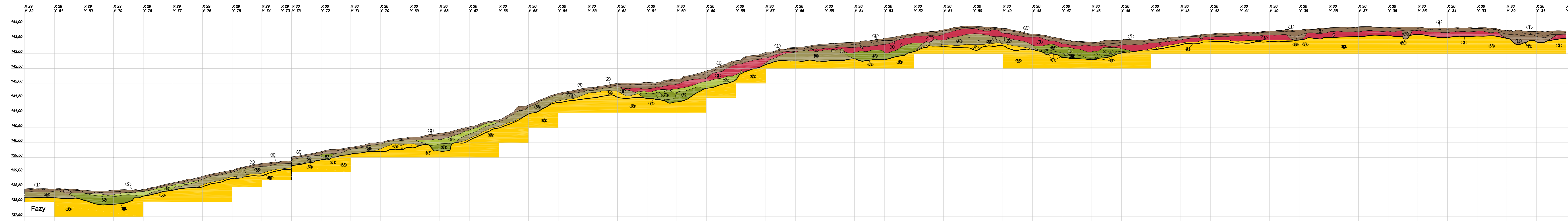
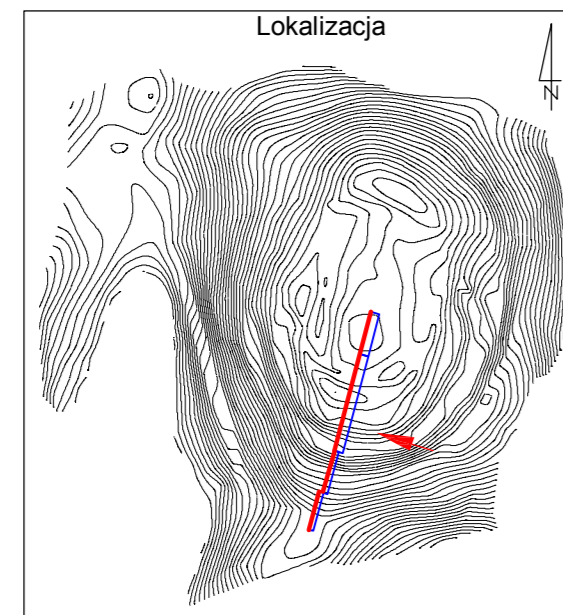
Tątlawki, st. 2
gm. Morąg
-1 m-

Ryc. 20. Tątlawki, st. 2: zachodnia ściana wykopu (oprac. R. Solecki)

Tątlawki, st. 2
gm. Morąg
-1 m-

- Faza IV
- Faza III
- Faza IIB
- Faza IA
- Faza I
- Warstwy naturalne

Ryc. 21. Tątlawki, st. 2: zachodnia ściana wykopu z podziałem na fazy (oprac. R. Solecki)

ko wklęsłe dna o średnicy 8–9 cm – ze względu na ślady zmarszczeń gliny na ściankach naczyń uznać należy za pochodzące z naczyń o powierzchni pokrytej chropowaceniem. Większość zaobserwowanych środkowych fragmentów den ma płaski kształt, co wskazuje na formę den niewydzielonych, płaskich. Rozdrobnienie fragmentów i brak zachowanych miejsc przejścia w brzusiec, nie pozwala stwierdzić jednoznacznie, czy mamy tu do czynienia z naczyniami kulistodennymi, typowymi dla kultury kurhanów zachodniobałtyjskich.

Najliczniej ceramiczny materiał zabytkowy wystąpił w warstwie 3 z Fazy III – 1471 fragmentów ceramiki, w warstwie 46 z Fazy IIA – 279 fragmentów i w warstwie 50 z Fazy I – 91 fragmentów. Generalnie fragmenty ceramiki wykazują istotne cechy zniszczenia (tab. 4)⁴. Żaden z fragmentów nie mógł zostać zakwalifikowany do kategorii erozji 0, gdyż każdy ułamek ceramiki miał w jakimś stopniu lub części zatarte brzegi lub spłukaną powierzchnię. Jednostki stratygraficzne z najbogatszym materiałem zabytkowym charakteryzuje się mało zniszczonymi fragmentami i większość ceramiki zawiera się głównie w I kategorii zniszczenia. Na podstawie stopnia erozji ceramiki można wnioskować, że jednostki stratygraficzne 3, 50, 64, 65, 66, 68 i 70 – ze zdecydowaną przewagą ceramiki mniej zniszczonej – nie mają charakteru niwelacyjnego i nie podlegały podepozycyjnym przekształceniom.

Materiał ceramiczny jest mocno rozdrobniony we wszystkich wydzielonych jednostkach stratygraficznych; ponad połowę (55%) znalezionych fragmentów stanowią ułamki o wielkości 3 i 4 cm. Jeśli dodamy do tej liczby fragmentów mniejszych – jedno- i dwucentymetrowych – to okazuje się, że małe fragmenty stanowią 66% liczebności zbioru, z czego wynikają istotne trudności w opisie i precyzyjnym określeniu typologii form i kształtów naczyń, z których te fragmenty pochodziły. Najwięcej małych fragmentów ceramiki w stosunku do wszystkich odkrytych zalegało w humusie oraz w warstwie 54 z Fazy IIB, co wskazuje na intensywność procesów podepozycyjnych. Natomiast stosunkowo najliczniejsze duże i największe fragmenty ceramiki znaleziono w jednostkach stratygraficznych powstałych w Fazie IIA użytkowania grodziska.

Naczynia o powierzchni gładkiej

Wśród fragmentów ceramiki z grodziska w Tątlawkach, st. 2 przeważają fragmenty z wylewem pochodzące z naczyń o powierzchni wygładzonej i wypolerowanej. Łącznie z fragmentami brzuśców o powierzchni gładkiej i wyświeconej ten rodzaj ceramiki – tzw. stołowej – stanowi dominującą grupę naczyń w tym zespole.

Choć rozdrobnienie materiału ceramicznego jest znaczne, z zachowanych kształtów brzegów można

wnioskować, że w zestawie naczyń znajdują się różnego rodzaju misy, miseczki, czarki, czerpaki, dzbanki i dzbanuszki, baniaste naczynia esowate i naczynia z długą szyjką, często mocno przysadziste, pękate i cienkościenne. Głównie są to formy esowate o baniastym brzuscu i uwydatnionym, owalnym i poszerzonym brzegu (np. tabl. 1:2; 2:25–26; 4:3; 5:17; 7:16; 10:24); przede wszystkim duże formy esowate z wydzielającą się szyjką i ściętym brzegiem (tabl. 1:14; 3:6; 6:3, 5; 8:18; 9:5, 9); z długą szyjką i pogrubionym owalnym brzegiem (tabl. 6:13; 9:6), czy też małe, cienkościenne formy z długą szyjką i ściętym, niewydzielonym brzegiem, być może dzbanuszki (tabl. 6:10, 16; 8:6; 9:2; 10:8). Wystąpiły też naczynia z pionowo uformowaną częścią górną z wylewem słabo wydzielonym lub niewydzielonym i dłuższą prostą szyjką (tabl. 2:2; 3:3–4; 5:5, 15–16, 30; 7:5; 9:3–4, 10; 10:29). Spotykamy też zachylone małe formy garnków czy czarek z niewydlatnionym, owalnym, szerokim brzegiem (tabl. 1:3; 3:10, 12; 5:6; 6:8, 18; 7:2, 12; 8:13; 9:15; 10:21, 23). Znaleziono też formy, małe, cienkościenne, esowate, z lekko poszerzonym brzegiem, należące do naczyń typu kubeczka lub małego garnuszka z lekko wydzielonymi brzegami wylewów (tabl. 1:13; 3:20; 5:18–23; 10:28, 30–31). Szerokootworowe formy rozłożystych mis mają mocno wydzielające się, zaokrąglone brzegi, ścięte od wewnątrz lub obłe i wychylone na zewnątrz (tabl. 1:9–12, 15; 2:9, 18–19; 3:13, 15, 17, 19; 5:28; 6:2, 4, 6, 12; 7:4, 7, 17; 8:4, 15; 10:20) lub małe, półkuliste miseczki i czarki z wąskim brzegiem (tabl. 1:3; 3:2, 10; 6:9; 10:6).

Średnice naczyń wynoszą od 6 cm do 30 cm w zależności od funkcji. Najliczniej występują naczynia o średnicy od 16 cm do 20 cm. Głównie są to średniej wielkości naczynia stołowe, takie jak czerpaki, dzbanki i dzbanuszki, kubki, amfory oraz szeroko-otworowe misy i wazy.

Naczynia o powierzchni gładkiej najczęściej były polerowane z obu stron i miały też z obu stron podobną barwę jasnoszaro-brązową, beżową lub rudo-żółtą (5YR 5/6, 6/4, 6/6). W niektórych przypadkach wnętrza naczyń o powierzchni gładkiej miały barwę nieco ciemniejszą (5YR 5/2). Masa ceramiczna zawierała niewielką ilość domieszki ziaren drobnej granulacji, białe ziarna piasku i drobne różowe i czerwone ziarna granitu oraz mikię. Powierzchniowa warstwa wygładzająca szczelnie okrywała ścianki naczynia i ziarna nie były widoczne, o ile nie została spłukana lub zdarta wskutek procesów podepozycyjnych.

Spora grupa naczyń z poszerzonym, płaskim wylewem i wystającym okapem ma swe analogie wśród naczyń kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, np. w zestawie naczyń z miejscowości Tarławki, gm. Węgorzewo, pow. węgorzewski⁵. Tego rodzaju wylewy z szerokim, płaskim brzegiem oraz pogrubionym owalnym spotykane były też na stanowisku w Kretowinach, gm. Morąg, pow. ostródzki czy w Jeziorku,

⁴ Buko 1990a.

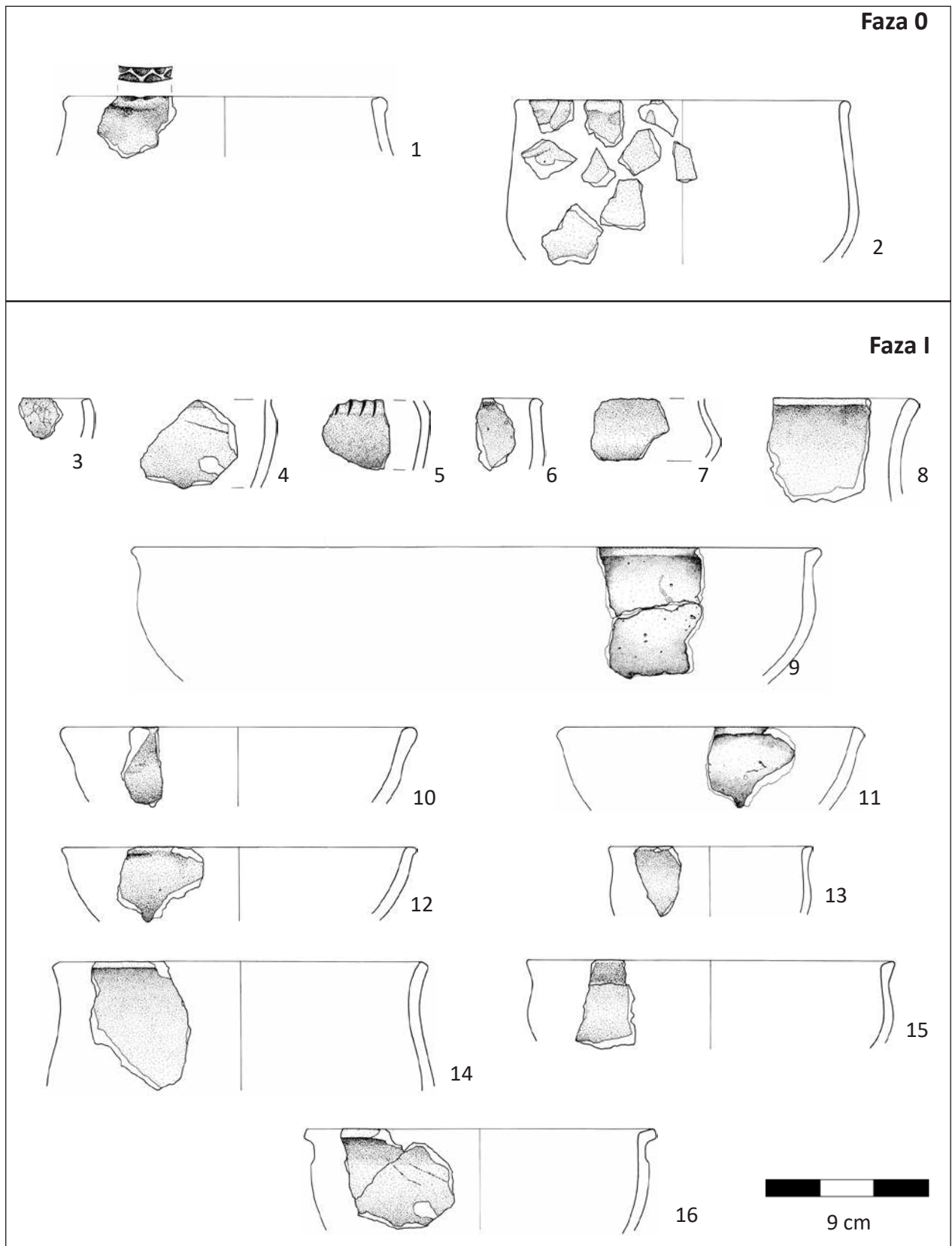
⁵ Ł. Okulicz 1979: 185, tabl. 48:1.

Tabela 3. Zestawienie ilościowe fragmentów ceramiki z grodziska w Tątlawkach, st. 2 (oprac. U. Kobylińska)

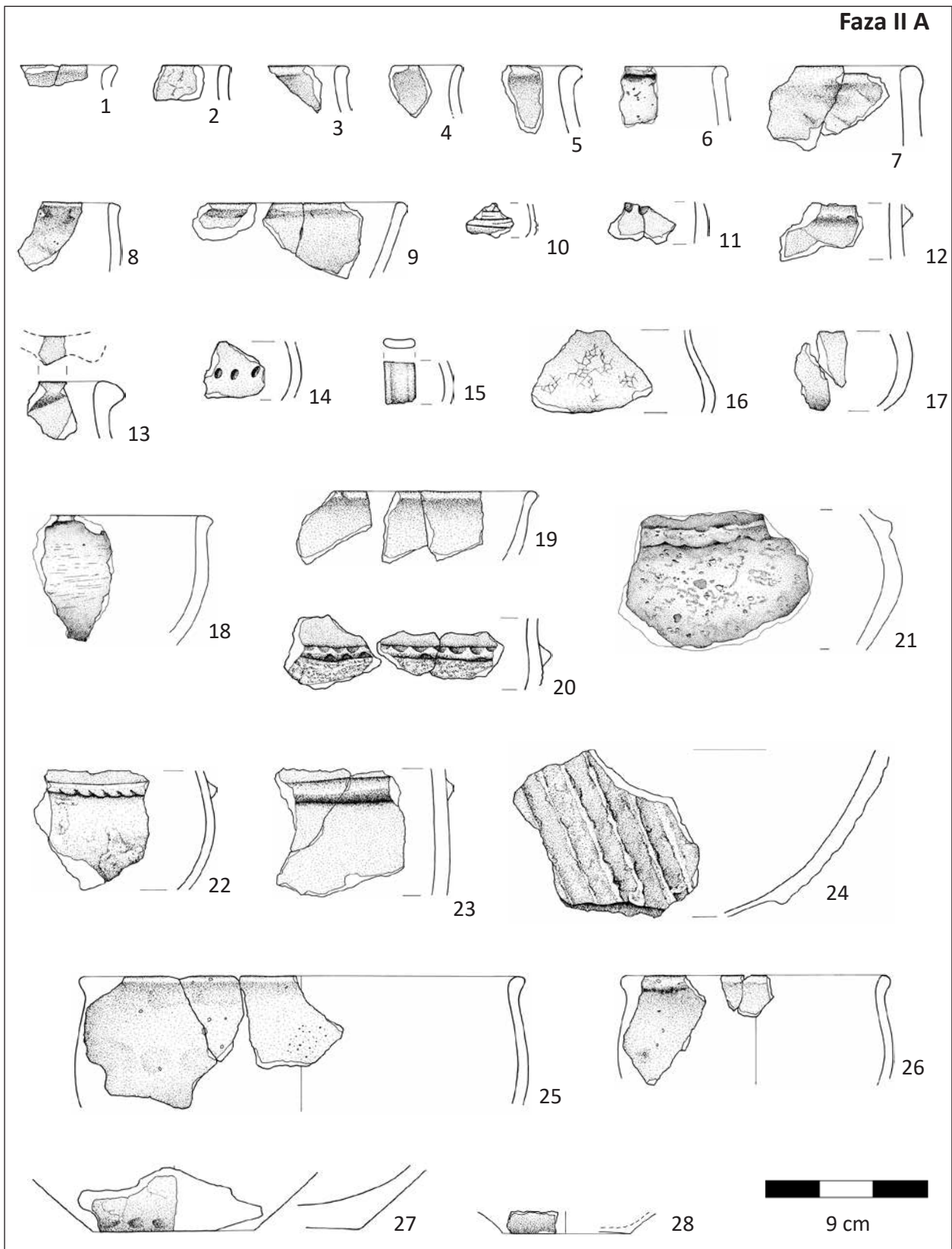
Jednostka stratygraficzna	Liczba fragmentów łącznie	Liczba różnych naczyń	Wylewy			Szyfki	Brzuśce										Ucha	Części przydne	Dna			Fragmenty przepalone	Fragmenty o wypukłej powierzchni
			Liczba fragmentów	SEN (procent obwodu)	Ornamentowane		Liczba fr. ogółem	Rodzaj powierzchni					Przepalone	Ornamentowane	Liczba fragmentów	SEN (procent obwodu)			Lekko wklęsłe	Płaskie			
								Chropowate	Gładkie	Wyświecane	Szorstkie	Nieokreślone											
Faza 0																							
41	5						4	2	2									1					
64	14	2	5	11	1	1	7		7									1					
Faza I																							
50	91	10	10	41		4	71	15	33	3	2	18			1	1	5						
Faza IIA																							
45	74	5	8	36		1	61	5	55	1					1		4						
46	279	19	24	89		1	235	109	75	4	20	27	4	9	1	14	4	27	3	1	4	5	
66	75	9	9	45		1	62	7	54	1							2	1		1			
67	2						1		1								1						
68	36	5	5	17		1	28	11	8	3		6					2						
70	45	2	2	12	1		43		27	1	3	8	4	2									
72	69	6	10	41		4	51	5	28		1	11	6			2	2						
Faza IIB																							
54	5	1	1	1			4	1	2		1												
55	21	2	2	2			19	1	18														
65	20	1	1	3			16		13			3			1	2							
Faza III																							
3	1471	127	143	475	6	7	1244	403	584	20	93	162	14	28	10	33	8	15	3	1	0	1	
Faza IV																							
1	77	3	3	10		1	73	11	29	2	3	24	4	2		1							
2	122	11	11	37		6	100	31	44		5	20		2		2	1						
6	1						1		1														
Suma	2407	203	234	820	8	27	2020	601	981	35	128	279	32	45	15	70	14	42	7	2	4	6	

Tabela 4. Fragmentacja i erozja fragmentów ceramiki z grodziska w Tątlawkach, st. 2 (oprac. U. Kobylińska)

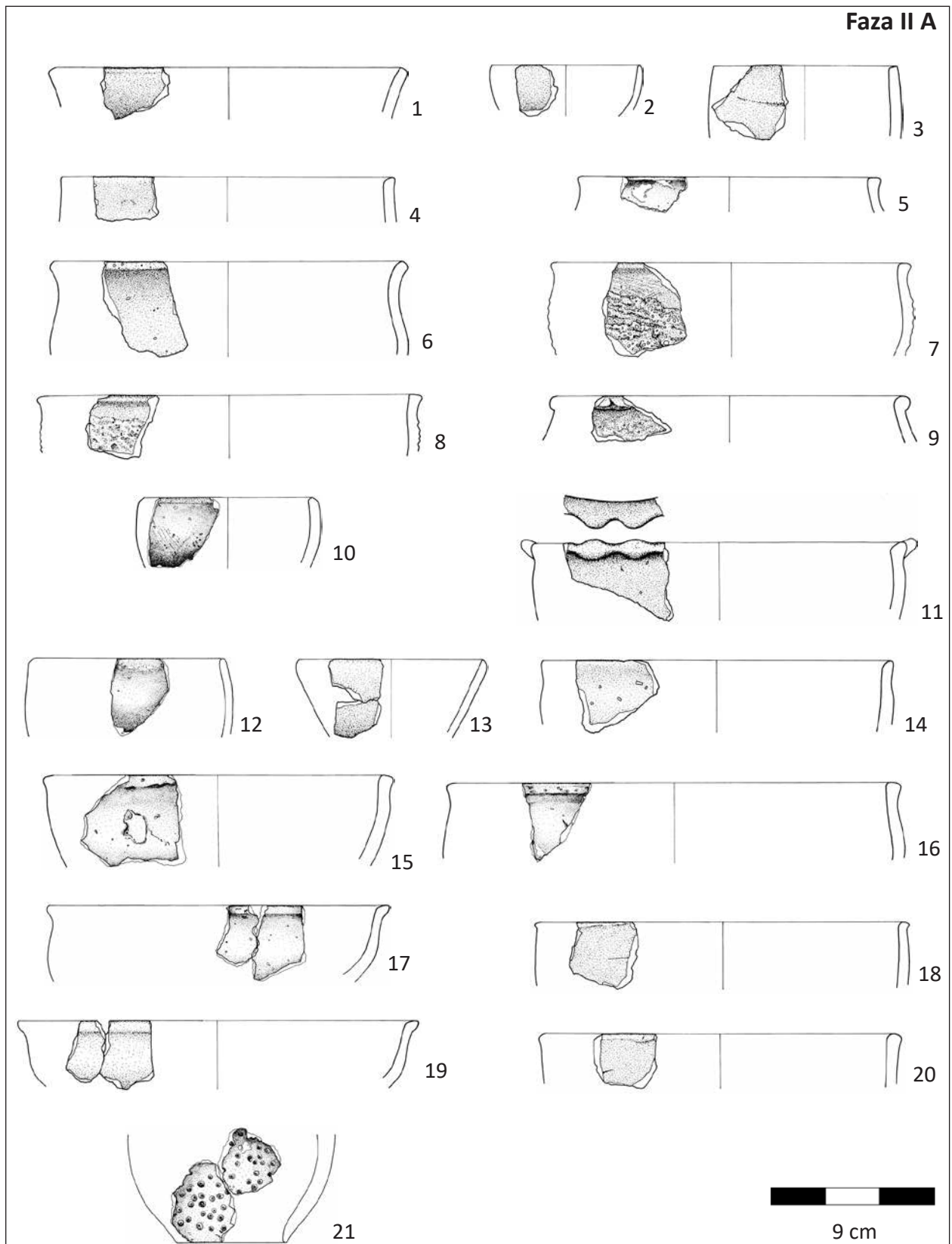
Faza	Jedn. strat.	Kategorie wielkościowe [cm]														Stopień erozji			Suma				
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	I	II	III					
0	41			1	2	1	1										4	1					5
0	64		3	7	2	2											13			1			14
I	50	2	11	18	23	14	9	7	5			1			1		40	29	22				91
IIA	45		17	15	13	18	7	3	1								68	1	5				74
IIA	46		24	59	65	55	26	23	13	6	5				2	1	82	134	63				279
IIA	66		4	18	19	19	9	3	3								69	6					75
IIA	67			1								1					2						2
IIA	68		9	7	12	5	2							1			24	6	6				36
IIA	70		1	6	5	13	11	3	3	2					1		25	8	12				45
IIA	72		13	15	19	11	6	3	1			1					45	7	17				69
IIB	54		2	1	1	1											2	3					5
IIB	55			3	6	6	2	3	1								5	10	6				21
IIB	65		7	4	4	3	1	1									20						20
III	3	10	205	485	393	222	87	44	15	5	2	1	1		1	777	477	217					1471
IV	1		15	27	29	4	2										31	17	29				77
IV	2	4	24	48	24	13	4	3	2								48	42	32				122
IV	6				1												1						1
Suma		16	335	715	618	387	167	93	44	13	10	2	5		2	1256	741	410				2407	

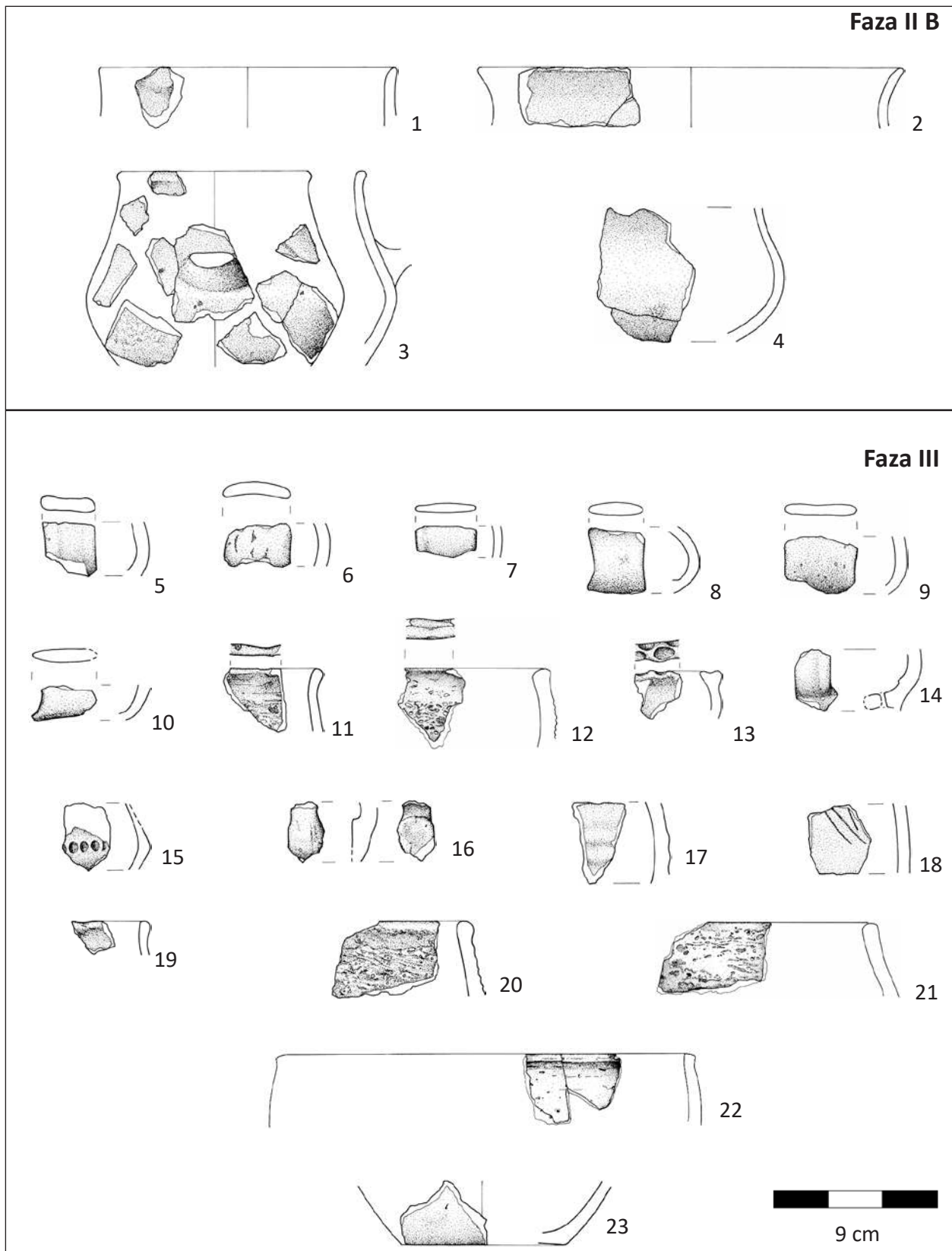
Tablica 1. Ceramika z warstw naturalnych i z nawarstwień Fazy I grodziska w Tątlawkach, st. 2 (rys. A. Kucharska-Wach)

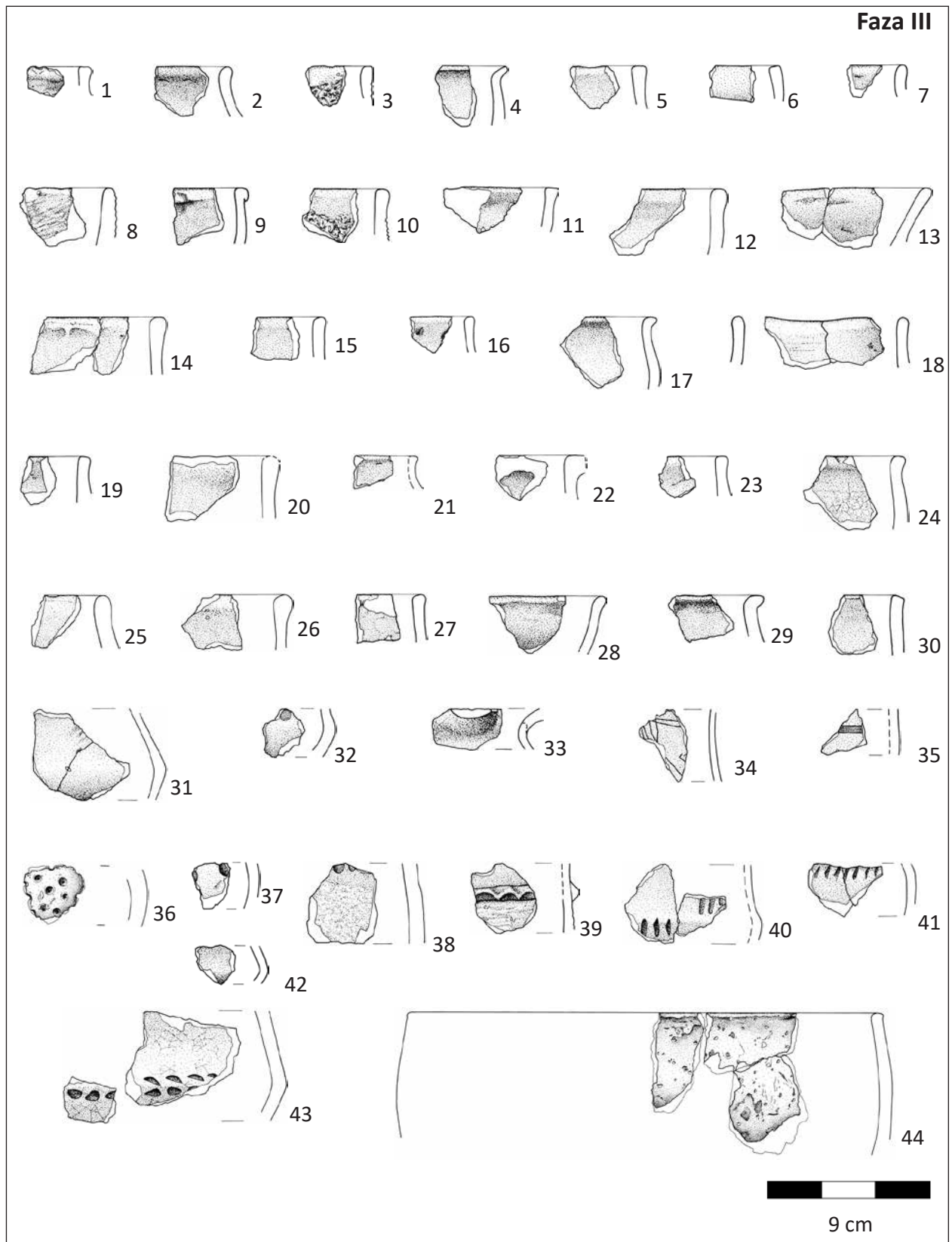
Tablica 2. Ceramika z nawarstwień Fazy IIA grodziska w Tątlawkach, st. 2 (rys. A. Kucharska-Wach)

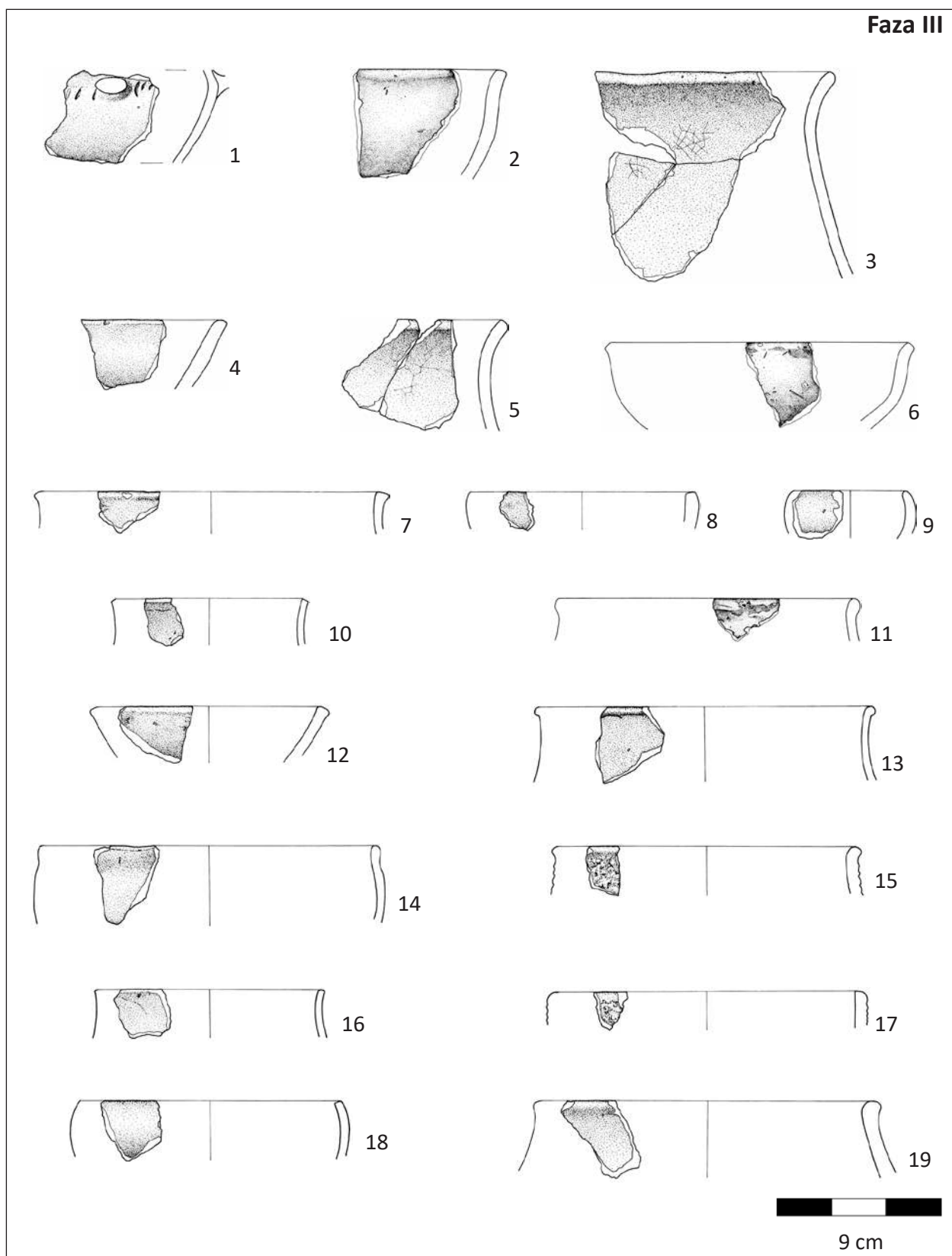
Tablica 3. Ceramika z nawarstwień Fazy IIA grodziska w Tątlawkach, st. 2 (rys. A. Kucharska-Wach)

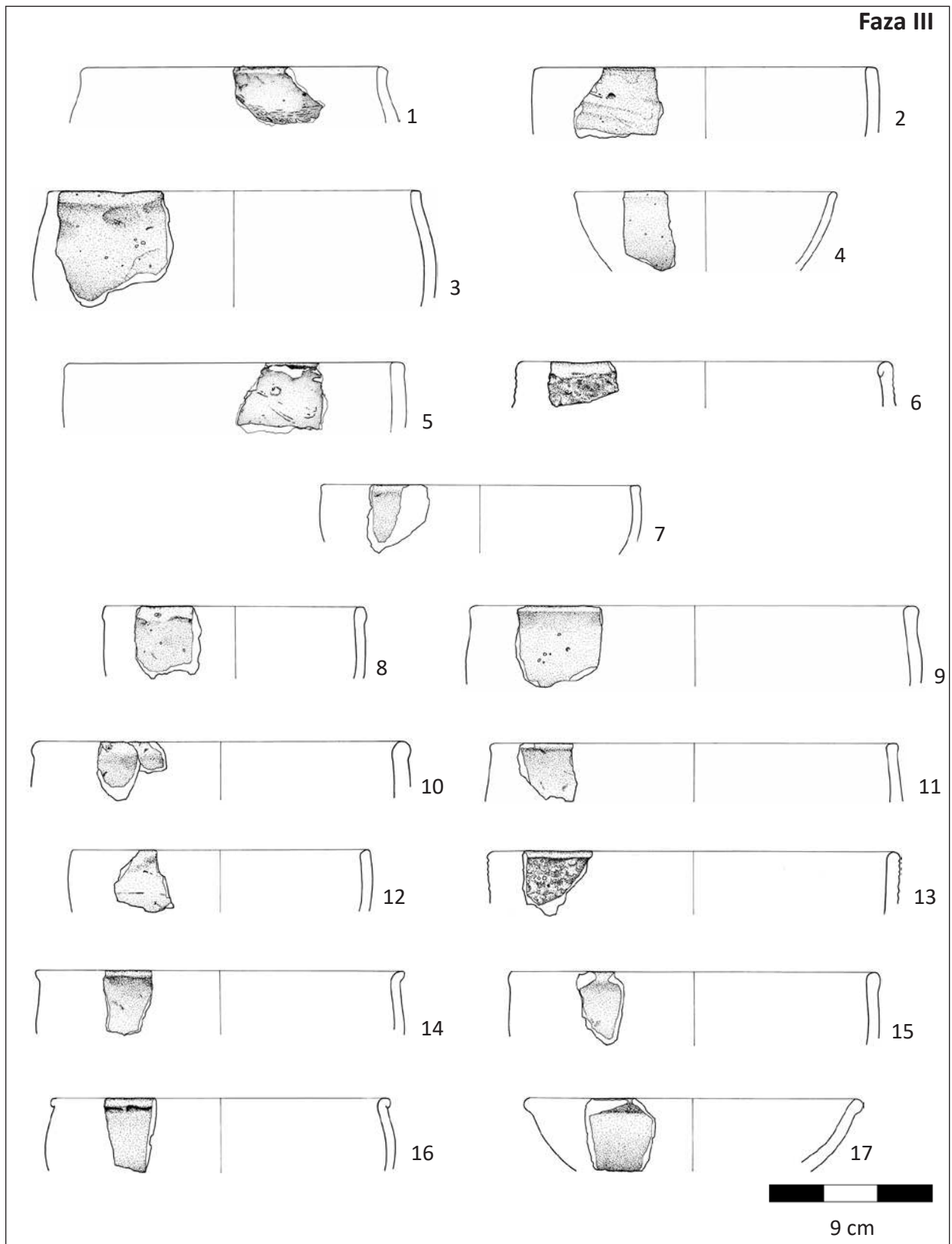
Tablica 4. Ceramika z nawarstwień Fazy IIB i III grodziska w Tątlawkach, st. 2 (rys. A. Kucharska-Wach)

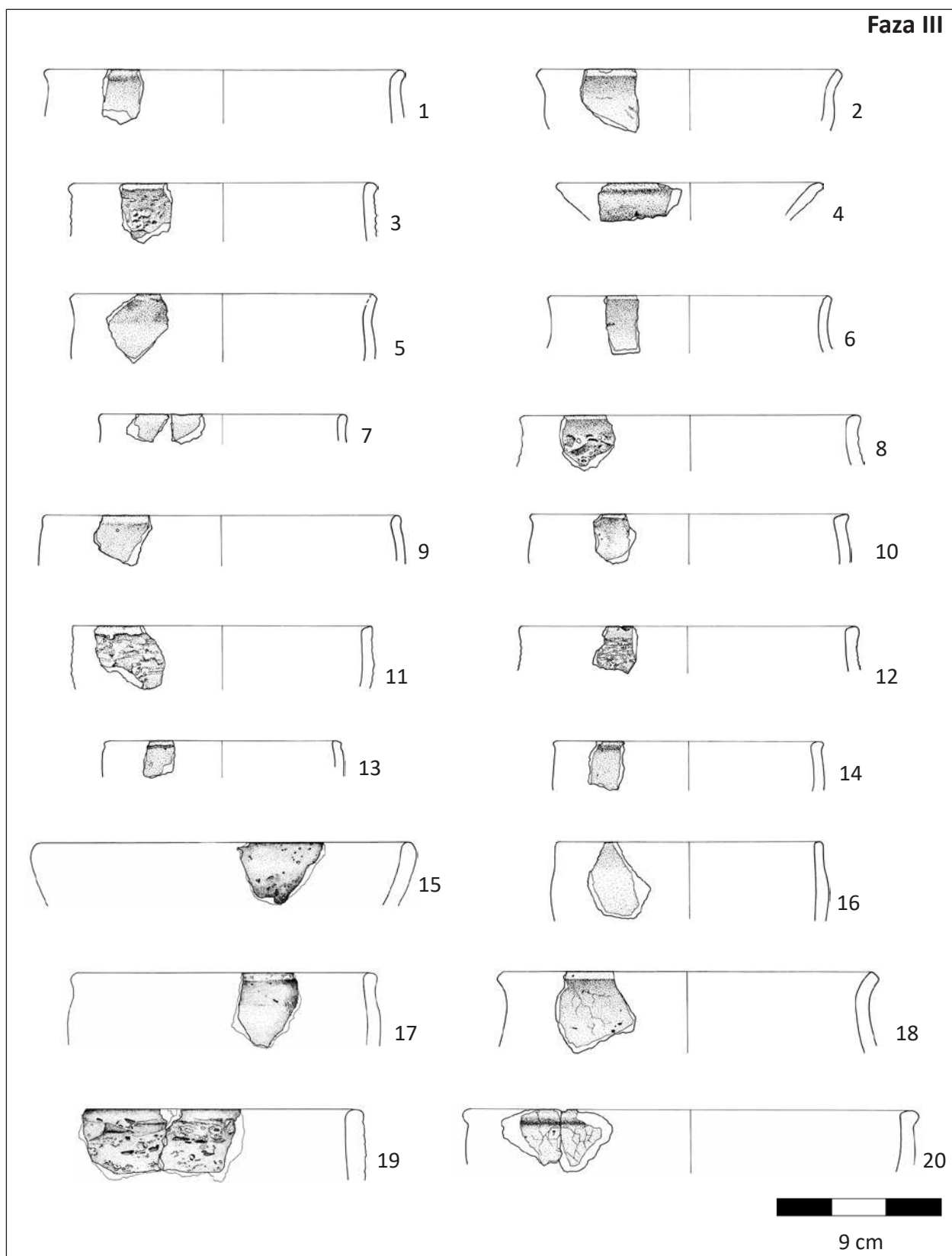
Tablica 5. Ceramika z nawarstwień Fazy III grodziska w Tątlawkach, st. 2 (rys. A. Kucharska-Wach)

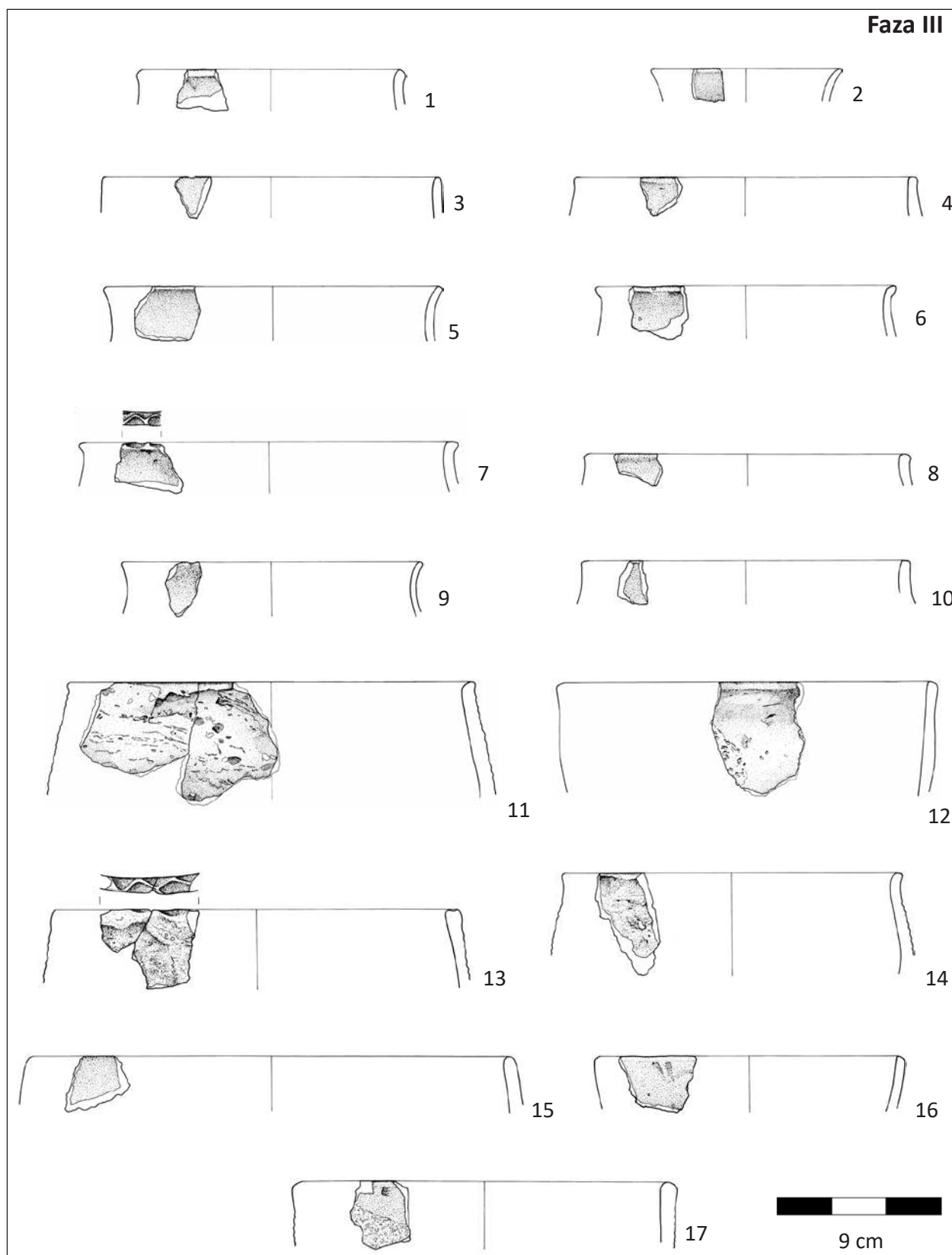
Tablica 6. Ceramika z nawarstwień Fazy III grodziska w Tątlawkach, st. 2 (rys. A. Kucharska-Wach)

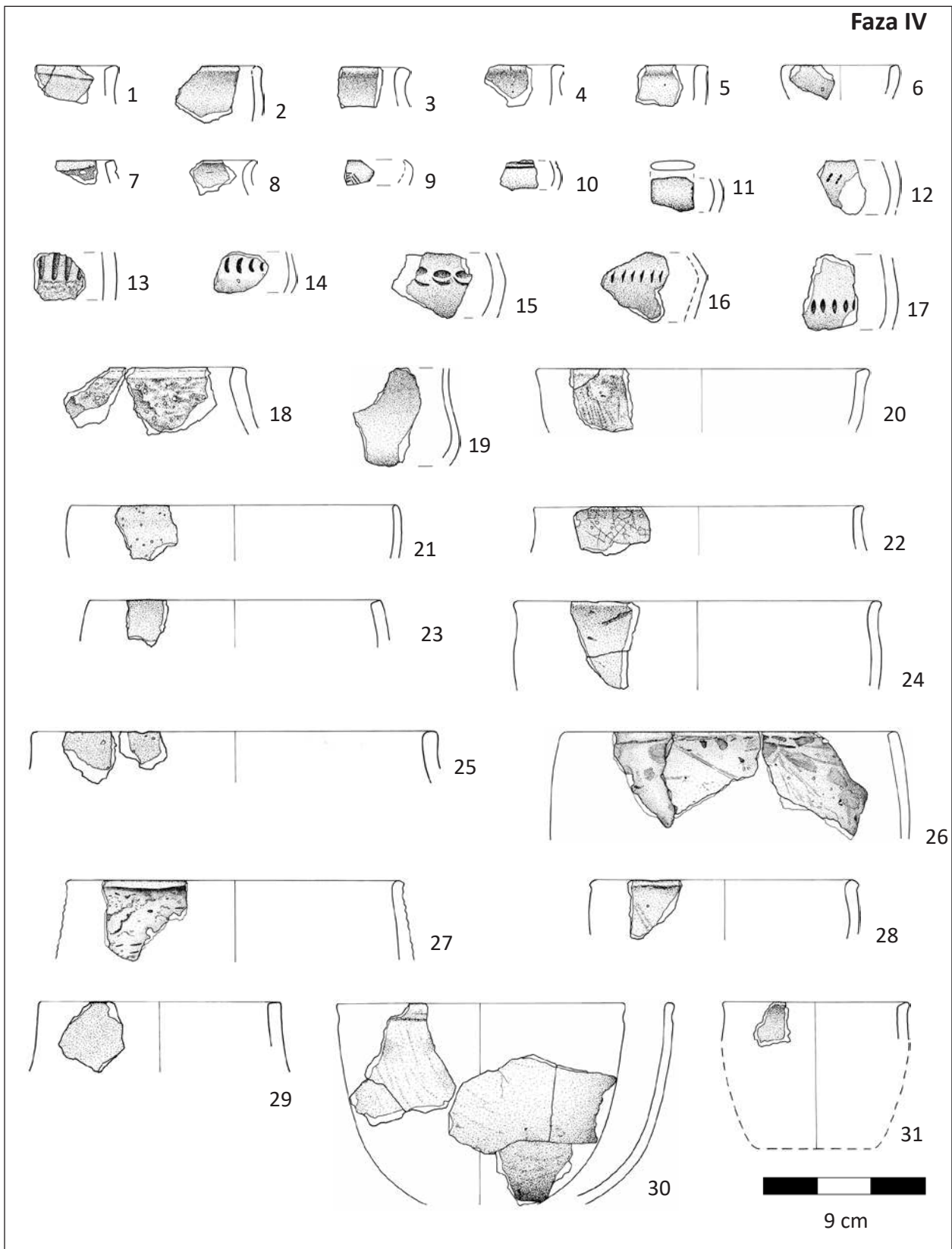
Tablica 7. Ceramika z nawarstwień Fazy III grodziska w Tątlawkach, st. 2 (rys. A. Kucharska-Wach)

Tablica 8. Ceramika z nawarstwień Fazy III grodziska w Tątlawkach, st. 2 (rys. A. Kucharska-Wach)

Tablica 9. Ceramika z nawarstwień Fazy III grodziska w Tątlawkach, st. 2 (rys. A. Kucharska-Wach)

Tablica 10. Ceramika z nawarstwień Fazy IV grodziska w Tątlawkach, st. 2 (rys. A. Kucharska-Wach)

gm. Ryn, pow. giżycki⁶. Podobną formę prezentuje także materiał ceramiczny znaleziony na stanowiskach kultury łużyckiej w innych regionach kraju, np. w Siniarzewie, gm. Zakrzewo, pow. aleksandrowski na Kujawach⁷.

Naczynia o powierzchni chropowatej

Naczynia masywne, przeważnie grubościennie o powierzchni chropowatej, częściej z wyraźnymi i mocnymi zgrubieniami gliny, przeważają w zestawie naczyń powleczonych rozrzedzoną gliną. Warstwa chropowata nakładana była poniżej szyjki lub od załomu brzuśca (tabl. 2:7–8; 3:7–8; 4:12; 5:3, 10). Najczęściej chropowacenie pokrywało całą powierzchnię naczyń od brzegu wylewu (tabl. 1:6; 3:9; 4:20–21; 6:15; 7:6, 13; 8:3, 8, 11–12, 19; 9:13; 10:18). Średnice tych naczyń zawierają się między 16 a 30 cm, a głównie są to średniej wielkości naczynia o średnicy ok. 18–20 cm. Naczynia o powierzchni chropowatej mają formę lekko baniastych garnków o wydzielających się, najczęściej pogrubionych brzegach (tabl. 3:7–8; 4:20; 5:24) lub są esowate o lekko wychylonych brzegach (tabl. 9:14). Występują także formy z zachylonym lub prostym obłym brzegiem (tabl. 4:12, 20–21; 6:17; 7:13; 8:19). Garnki o chropowatej powierzchni mają barwę jasną rudo-żółtą w kilku odcieniach (5YR 5/8, 6/4), rzadko ze śladami okopcenia. Od wewnątrz ich ścianki są równe, gładkie, a najczęściej silnie wygładzone, barwy czarnej, szarej, szaro-brązowej, lub kremowej i rudej. Obmazywanie powierzchni rozrzedzoną gliną z ziarnami przebiegało różnokierunkowo, niekiedy pozostawiając smugi ukośnie (tabl. 2:24; 3:7) lub poziome (3:8; 4:20; 7:13; 8:3, 11). Grubość warstwy gliny chropowatej jest zróżnicowana: cienka z drobnymi zmarszczeniami gliny, ale niekiedy zaobserwować można warstwę grubą na kilka mm. Tworzyła ona wysokie bruzdy na powierzchni grubościennych dużych naczyń. masa ceramiczna garnków chropowatych zawierała zawsze domieszkę ziaren o zróżnicowanej granulacji ze sporą liczbą ziaren barwy różowej i czerwonej oraz miki. W wyniku wypału w niezbyt wysokiej temperaturze przełamy są dwu- lub trójbarwne.

Naczynia o powierzchni chropowatej z grodziska w Tątlawkach, st. 2 mają dość liczne analogie na stanowiskach w zachodniej części zasięgu kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z wczesnej epoki żelaza. Dla przykładu można wymienić takie stanowiska, jak: Stary Dzierzgoń, st. 1, pow. sztumski⁸, Kitki, st. 1 – „Żal”, gm. Dzierzgowo, pow. mławski, Gródki,

st. 7, gm. Płońnica, pow. działdowski⁹ czy Gronowo Górne, st. 3, gm. Elbląg, pow. elbląski¹⁰.

Ucha

Zachowane w szczątkowej formie jedynie środkowe partie uch nie dają podstaw do odtworzenia ich kształtu i sposobu przymocowania do naczyń. Są to formy szerokie (2,6–3,5 cm), z lekkim przegłębieniem (tabl. 2:15; 4:5, 9) lub płaskie (grubości ok. 0,5 cm), bez wgłębienia i profilowań (tabl. 4:6–8, 10; 10:11), o powierzchni równej, gładkiej, matowej, barwy jasnobrązowej lub jasnoceglasto-rudej. Jedynie jedno ucho owalnego kształtu, szerokości ok. 2 cm, ma zachowany wyraźnie wystający czop średnicy ok. 1 cm (tabl. 4:14), służący do zamocowania w ścianie naczynia. Inny fragment ucha ma zachowaną końcówkę, świadcząca o przyklejaniu do powierzchni ścianki naczynia (tabl. 4:16). Większość znalezionych uch pochodzi z nawarstwień Fazy III. Proporcje uch wykazują dużą szerokość w stosunku do niewielkiej grubości. Wydaje się, że takie kształty uch przypisać można np. czerpakom lub wazom. Podobne ucha spotykamy np. w kurhanie kultury kurhanów zachodniobałtyjskich nr 219 w miejscowości Gródki, st. 7, gm. Płońnica, pow. działdowski¹¹.

Naczynia sitowate

W warstwie 46 z Fazy IIA znaleziono dwa fragmenty naczyń sitowatych. Fragment z wylewem i brzusiec, łączące się ze sobą, pochodzą z naczynia o średnicy 6 cm, o wąskim owalnym brzegu. ma ono kształt podobny do tzw. lejków z otworkami (tabl. 3:21). Jest to grubościennie naczynie o baniastym, gładkim, jasnobrązowym brzuscu, z nieregularnie przebiegającymi nakłuciami nie zawsze przewierconymi na wylot. Od wewnętrznej strony także widoczne są nierówności i zmarszczenia gliny. Inny fragment mocno wysklepionego brzuśca naczynia sitowatego znaleziono w warstwie 3 z Fazy III (tabl. 5:36). Grubość ścianki tego naczynia wynosiła 0,7–0,9 cm. Kanaliki są proste, równe, wąskie, o średnicy 0,2 cm. Gładka zewnętrzna powierzchnia naczynia ma barwę jasnoceglastą (5YR 5/8). Ścianka od wewnątrz jest nierówna, a wokół otworków występują regularne, mocno wystające zmarszczenia gliny w postaci wałeczków. Analiza zawartości kwasów tłuszczowych w tym fragmencie wykazała jego kontakt zarówno z pokarmami mlecznymi, jak i z roślinnymi¹². Naczynia sitowate występują na stanowiskach w różnych okresach chronologicznych i nie są zabytkami datującymi.

⁶ Ł. Okulicz 1970: tabl. 26:29, 33; 27:22; J. Okulicz 1973: ryc. 114:b.

⁷ Ignaczak 2002: ryc. 50:6.

⁸ Gazda *et al.* 2013: ryc. 28:g, h.

⁹ Ł. Okulicz 1979: tabl. 2:9–10, 14; 2:9–10, 27.

¹⁰ Stasielówic 2009: tabl. 1:b-d.

¹¹ Ł. Okulicz 1970: tabl. 2:33.

¹² Kałużna-Czaplińska *et al.* 2016.

Naczynia sitowate, często spotykane na stanowiskach osadniczych, są rozmaicie interpretowane. Licznie występujące fragmenty podobnych naczyń z otworkami w Chłapowie, gm. Dominowo, pow. średzki¹³ skłoniły autorów badań do podjęcia eksperymentu w celu ustalenia funkcji i przydatności w gospodarstwie tego typu naczyń¹⁴, powszechnie uważanych za cedzidła używane przy wyrobie sera. Na podstawie znalezionych na stanowisku w Starosiedlu, gm. Gubin, woj. lubuskie różnorodnych fragmentów pochodzących z naczyń z otworami, wydaje się, że naczynia sitowate mogły przybierać różne kształty i wielkości w zależności od potrzeb użytkownika w danym momencie¹⁵. Różne rodzaje zrekonstruowanych naczyń sitowatych prezentuje A. Sosnowska z miejscowości Mołtajny, st. 1, gm. Barciany, pow. kętrzyński¹⁶. Bogaty zestaw różnego rodzaju naczyń sitowatych zebrali M. Mogielnicka-Urban i J. Urban przedstawiając zarówno różnice w nazewnictwie naczyń z otworami, jak i występujące różnorodne formy naczyń sitowatych¹⁷.

Ornamenty

Częstym motywem ornamentacyjnym naczyń o gładkich powierzchniach z Tątlawek, st. 2 są głębokie, wąskie nacięcia w układzie pionowym lub poziomym (tabl. 1:5; 5:41–43; 6:1; 10:14, 16–17). Charakterystyczny jest także ornament w postaci wyraźnych owalnych i łezkowatych wgłębień palcowych, ułożonych w pasmach pionowych, poziomych, a także rozrzuczonych luźno na wygładzonych powierzchniach, często na poziomie największej wydętości brzuśca (tabl. 2:11, 14; 4:15; 5:32, 37–38, 43; 10:15). Występują też motywy rytych żłobień poziomych i ukośnych na naczyniach czarnych, wyświeconych lub wypolerowanych (tabl. 2:10; 4:18; 5:34–35; 10:9–10), czy dużych podłużnych odcisków (tabl. 5:40; 10:13) lub drobnych, kwadratowych odcisków ułożonych w ukośnych pasmach (tabl. 10:12). Tego rodzaju ornamenty nacinane czy odciskane widoczne są na naczyniach o powierzchni gładkiej, wyświeconej brązowej i jasnej beżowej. Umiejscowione są one na szyjce, brzuścu i niekiedy w miejscu załomu brzuśca naczynia. Delikatne, wąskie żłobki ryte równolegle w stosunku do siebie ozdabiają naczynia o powierzchni czarnej wypolerowanej i wyświeconej. Na powierzchniach gładkich brzuśców mocno pękatych naczyń obserwujemy wzór rytych wąskich żłobień przebiegających i przecinających się w różnych kierunkach. Podobne żłobienia są widoczne na powierzchniach naczyń z osiedla obronnego w Jeziorku, gm. Ryn, pow. gi-

życki¹⁸. Analogiczną ornamentykę znajdujemy na ceramice ze stanowiska w Romejkach, gm. Elk, pow. elcki¹⁹, a także np. w Marcinowej Woli Kolonii, st. 12, czy Paprotkach Kolonii st. 11, 12 i 15, gm. Miłki, pow. giżycki²⁰. Niektóre głębokie nacięcia są analogiczne do okazu z Kretowin, gm. Morąg, pow. ostródzki²¹. Ponadto, jeden większy okaz szerokootworowej misy oraz mały fragment innego egzemplarza o powierzchni wypolerowanej, mają wysokie, plastyczne guzy umiejscowione na brzegu (tabl. 2:13; 3:11). Na brzuścach naczyń chropowaconych znajdujemy naklejane listwy plastyczne, w przekroju trójkątne, obłe gładkie lub szerokie, owalne, ozdabiane wgłębieniami palcowymi (tabl. 2:12, 20–23). Elementem ozdobnym tego typu naczyń chropowaconych są także wylewy z tzw. zaszczytywaniem na brzegu wylewu. Powstałe w ten sposób wgłębienia przybierają różne kształty owalne lub trójkątne (tabl. 1:1; 4:11–13; 9:7, 13).

Formy naczyń z Tątlawek, st. 2 oraz zestaw ornamentyki wskazują na korzenie w formach naczyń kultury łużyckiej, zwłaszcza jeśli chodzi o naczynia chropowacone z listwami plastycznymi, a też inne formy garnków o powierzchni gładkiej, jak np. dzbanuszki i misy. Podobny zestaw form naczyń, nie tylko chropowaconych z wydzielałym się wylewem, ale także naczyń wygładzanych z długą szyjką: dzbanków i dzbanuszków oraz naczyń wazowatych, czy małych, cienkościennych naczyń z mocno wysklepioną, silnie baniastą dolną częścią, spotykamy na stanowiskach w Kitkach, st. 1 – „Żal”, Gródkach, st. 7 – „Brzezinka”, czy w Stare Łączyno, gm. Dzierzgowo, pow. mławski²². Natomiast formy mis wydają się podobne do pochodzących ze stanowiska w Kitkach, st. 2 – „Zielona Góra”²³. Analogiczną do pochodzącej z Tątlawek, st. 2 misę z guzami znaleziono na stanowisku w Siniarzewie, st. 1, gdzie datowana jest na IV fazę kultury łużyckiej²⁴.

Zabytki wydzielone

Na stanowisku 2 w Tątlawkach poza ceramiką znaleziono narzędzia krzemienne, dwa niewielkie fragmenty skorodowanych bliżej nieokreślonych przedmiotów z żelaza, być może gwoździ z warstwy 50 (z nasypu jednego z wałów) oraz dużą osełkę i okrągły rozcieracz kamienny z warstwy 3, a także przedmiot z gliny, prawdopodobnie ciężarek/przęslik. Ten gliniany przedmiot jest prawdopodobnie nie do końca dopracowanym przęslikiem (tabl. 11:1). Wykonanie otworu jest w jego przypadku doprowadzone

¹³ Wrzesiński 1994: tabl. 7.

¹⁴ Wrzesiński 1994: 195–198.

¹⁵ Kobylińska 2014a: 286–288, tabl. 8.113:7–15.

¹⁶ Sosnowska 1992: ryc. 8.

¹⁷ Mogielnicka-Urban i Urban 2013.

¹⁸ Ł. Okulicz 1970: tabl. 28:17, 21; J. Okulicz 1973: ryc. 113j.

¹⁹ Ł. Okulicz 1970: tabl. 20:5, 7–8, 10–11.

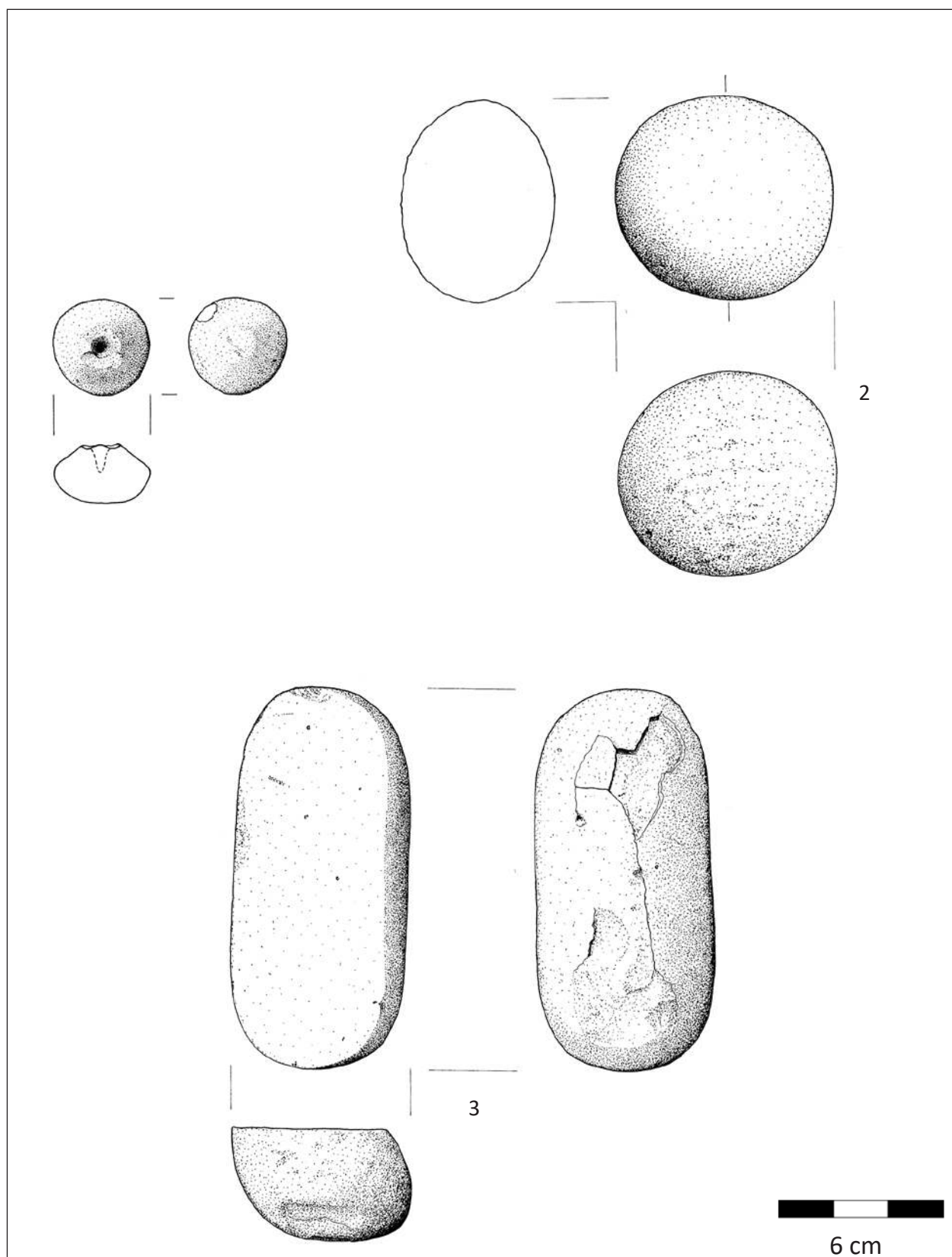
²⁰ Karczewski 2001: tabl. 26, 28.

²¹ Ł. Okulicz 1970: tabl. 26:34.

²² Ł. Okulicz 1970: tabl. 1–3.

²³ Ł. Okulicz 1970, tabl. 7:5–9, 11.

²⁴ Ignaczak 2002: ryc. 42:8.

Tablica 11. Zabytki wydzielone z grodziska w Tątlawkach, st. 2 (rys. D. Wach)

Tątlawki, st. 2

Ryc. 22. Kamień żarnowy z grodziska w Tątlawkach, st. 2 (fot. J. Wysocki, oprac. W. Kobylińska-Bunsch)

Ryc. 23. Fragment kamienia żarnowego z grodziska w Tątlawkach, st. 2 (fot. Z. Kobyliński)

Ryc. 24. Fragment kamienia żarnowego z grodziska w Tątlawkach, st. 2 (fot. Z. Kobyliński)

jedynie do połowy wysokości przedmiotu, przy czym wystąpiły istotne uszkodzenia i ubytki powierzchni. Domniemany przęślik ma dość regularny, okrągły kształt, podobny do tego rodzaju typowych przęślików z wczesnej epoki żelaza²⁵, lekko dwustożkowaty o obłych brzegach. Od strony bez otworu powierzchnia jest wypłaszczona. Przedmiot ma barwę czerwonawobrązową (5YR 5/3) i miejscami nierówną, ale dość gładką powierzchnię. Wymiary przedmiotu wynoszą: średnica obwodu – 3,4 cm, wysokość – 2,2 cm, a średnica wewnętrznej niedopracowanego otworka – 0,6 cm. Waga przedmiotu wynosi 21,52 g. Niedopracowanie przedmiotu nastąpiło zapewne w wyniku niewłaściwego umieszczenia zbyt krótkiej kości lub patyka, który po wypaleniu miał stworzyć otwór wewnętrzny, bądź wskutek błędnego umieszczenia przedmiotu, dla wykonania przelotu wewnątrz przęślika. Próby nawiercenia nie powiodły się, a źle wykonany przedmiot porzucono.

Kamienny rozcieracz (tabl. 11:2) jest bardzo lekko spłaszczony z dwóch stron, co w przekroju nadaje mu jajowaty kształt. Generalnie ma prawie idealnie okrągły kształt o średnicy ok. 8 cm. Część pracująca jest mocno wygładzona, lecz matowa, a druga lekko szorstkawa. Analogiczne przykłady rozcieraczy można spotkać na wielu stanowiskach z różnych epok, także z wczesnej epoki żelaza z różnych regionów, np. z Wielkopolski²⁶, czy Pomorza²⁷.

Osełka (tabl. 11:3) wykonana jest z bryły piaskowca przeciętej na pół, o równych brzegach. Powierzchnia płaska jest równa, bardzo starannie wygładzona, wypolerowana wskutek użytkowania. Długość całkowita tego przedmiotu wynosi 13,5 cm, szerokość ok. 5,5 cm, zaś grubość 3,5 cm.

W wypełnisku fos grodziska znaleziono trzy kamienie żarnowe (ryc. 22–24), jeden zachowany w całości o wym. ok. 60 x 70 cm części użytkowej i maksymalnej grubości ok. 35 cm, i dwa uszkodzone.

SZCZĄTKI ROŚLINNE

MARIA LITYŃSKA-ZAJĄC

I MAGDALENA MOSKAL-DEL HOYO

Ze stanowiska 2 w Tątlawkach pobrano 14 prób do badań archeobotanicznych. W analizowanych materiałach zachowało się 458 spalonych szczątków, takich jak owoce, nasiona i węgle drzewne oraz 14 cm³ rozkruszonych ziarniaków zbóż *Cerealia* indet. Oznaczono ponadto liczne (196 okazów) sklerocja grzyba czarniaka właściwego *Cenococcum geophilinum* (tab. 5). W jednej próbie wystąpiły pojedyncze szczątki niespalone stanowiące zapewne zanieczyszczenie

dzisiejsze²⁸. Cztery szlamowane próby nie zawierały żadnego materiału roślinnego.

Wśród zbóż oznaczonych wystąpił jeden ziarniak jęczmienia zwyczajnego *Hordeum vulgare*. Z roślin zielnych dzikich odnotowano nasiona komosy białej *Chenopodium album* i bliżej nieoznaczonego przedstawiciela rodziny bobowatych Fabaceae indet. oraz ziarniak wiechlinowatych (syn. traw) Poaceae indet. Na podstawie szczątków drzew i krzewów wyróżniono 15 taksonów, w tym pięć oznaczonych do poziomu gatunku (grab zwyczajny *Carpinus betulus*, leszczyzna pospolita *Corylus avellana*, buk zwyczajny *Fagus sylvatica*, jesion wyniosły *Fraxinus excelsior* i sosna zwyczajna *Pinus sylvestris*), osiem oznaczonych do poziomu rodzaju (olsza *Alnus* sp., brzoza *Betula* sp., topola *Populus* sp., dąb *Quercus* sp., wierzba *Salix* sp. i lipa *Tilia* sp. oraz oznaczona na podstawie nasiona jabłoni *malus* sp.) oraz dwa oznaczone do poziomu do rodziny (brzozowatych Betulaceae indet. i jablekowiakowatych maloideae indet.). Kilkadziesiąt okazów spalonego drewna oznaczono jako topola lub wierzba *Populus* sp. vel *Salix* sp. Wśród węgli drzewnych dominowały resztki dębu, przy wysokim udziale resztek sosny zwyczajnej. W badanym materiale zachowały się także okazy reprezentujące bliżej nieokreślone drzewa lub krzewy z grupy liściastych. Nieoznaczone pozostały fragmenty drewna, kory i spalone, mocno zniszczone okazy o nieokreślonym typie.

CHRONOLOGIA STANOWISKA

URSZULA KOBYLIŃSKA, RAFAŁ SOLECKI
I JACEK WYSOCKI

Datowanie stanowiska możliwe jest na podstawie analizy materiału ceramicznego, która w świetle analogii z innych stanowisk pozwala ustalić chronologię na około IV–III wiek p.n.e. Ustalenie chronologii absolutnej stanowiska możliwe jest także na podstawie datowania radiowęglowego. Datowaniu poddano fragment węgla drzewnego z warstwy 46, będącej poziomem użytkowym wydzielonym w obrębie Fosi I, z której to warstwy pozyskano także liczny zbiór fragmentów ceramiki. Datowanie po kalibracji dało przedział lat 399–209 p.n.e. z prawdopodobieństwem 95,4%²⁹.

Wykonano także analizę termoluminescencyjną dla fragmentu ceramiki znalezionej w warstwie 66, wypełniającej przestrzenie pomiędzy kamieniami bruku 67 w obrębie zagłębienia przywałowego. Analiza ta dała przedział lat 300–20 p.n.e.³⁰. W kontekście analizy form i zdobnictwa fragmentów ceramiki z tego obiektu bardziej prawdopodobny wydaje się starszy horyzont tego przedziału, a więc około III wieku p.n.e. Podobne formy naczyń znane są z grodziska

²⁵ J. Okulicz 1973: ryc. 117;j; 144:h.

²⁶ Kostrzewska 1953: ryc. 1–2.

²⁷ Piotrowska 2013: tabl. 92.

²⁸ Opis metody badań: Lityńska-Zająci i Moskal-del Hoyo 2016.

²⁹ Kobylński 2016: 107.

³⁰ Kobylński 2016: 107.

Tabela 5. Spalone i niespalone szczątki roślinne ze stanowiska z wczesnej epoki żelaza w Tątlawkach, st. 2, gm. Morağ. Objaśnienia: typ szczątki: z - ziarniak, o - owoc, n - nasiono, d - drewno, ko - kora, sc - sklerocja, ? - nieokreślony (oprac. M. Lityńska-Zajęc i M. Moskal-del Hoyo)

Nazwa taksonu	Numer jednostki stratygraficznej	Humus pierwotny	Faza I				Faza IIA					Faza V	Suma
			41	46	40	40	45	61	70	72	72	14	
			szczątki spalone										
<i>Hordeum vulgare</i>	z											1	1
<i>Cerealia indet.</i>	z	5			35, 14 cm ³	26		1					67, 14 cm ³
<i>Chenopodium album</i>	n				1								1
Fabaceae indet.	n											1	1
Poaceae indet.	z					1							1
<i>Carpinus betulus</i>	d		2						5	6			13
<i>Corylus avellana</i>	d		1						1	2	2		6
<i>Fagus sylvatica</i>	d											32	32
<i>Fraxinus excelsior</i>	d							3		3			6
<i>Pinus sylvestris</i>	d	1		1	12	20	6	3	3	5			51
<i>Acer sp.</i>	d					1		1	3	5			10
<i>Alnus sp.</i>	d							1					1
<i>Betula sp.</i>	d		5			1		7	2	3	1		19
<i>Malus sp.</i>	n	1											1
<i>Populus sp.</i>	d				1								1
<i>Populus sp. vel Salix sp.</i>	d	6			17	6		3			2		34
<i>Quercus sp.</i>	d		30		6	6		20	14	34	1		111
<i>Salix sp.</i>	d		2										2
<i>Tilia sp.</i>	d					1							1
Betulaceae indet.	d									1			1
Maloideae indet.	d				1			1		1			3
liściaste	d	1				3		1	2		2		9
nieoznaczony	?		4	2	7	48		5					66
nieoznaczony	d	2		2	4	6	2	2					16
nieoznaczony	ko		2										2
Suma		16	46	5	84, 14 cm³	119	8	48	30	60	42		458, 14 cm³
<i>Cenococcum geophilinum</i>	sc		14		35		12	4				131	196
szczątki niespalone													
<i>Carpinus betulus</i>	o											1	1
<i>Rubus sp.</i>	n											2	2
nieoznaczony	o											1	1
Suma												4	4

w Łęczach i z pobliskich Kretowin i datowane są na około V–III wiek p.n.e.³¹, można więc je łączyć z Fazą II rozwoju kultury kurhanów zachodniobałtyjskich wg Łucji Okulicz³².

DZIEJE GRODZISKA W TĄTLAWKACH, ST. 2

RAFAŁ SOLECKI I JACEK WYSOCKI

System umocnień okalających wyniesienie, na którym znajduje się grodzisko, powstał z całą pewnością przez usypanie wałów z materiału wybranego z fos. W obrębie wału okalającego majdan odkryto

resztki konstrukcji kamiennej wzmacniającej jego podstawę. Część kamieni o zróżnicowanych wielkościach, odkrytych w obrębie zagłębienia przywałowego oraz na majdanie, może pochodzić także ze zniszczonego jądra wału otaczającego majdan. Na wale okalającym majdan zidentyfikowano jedenaście dołów postępujących, sugerujących istnienie tam drewnianej konstrukcji obronnej. Na obecnym etapie badań nie sposób jednak odpowiedzieć jednoznacznie, jaka była jej forma. może to być liniowa palisada ze śladami młodszych napraw, mogą to być dwie linie palisad oddalone od siebie o około 1,5 m i funkcjonujące jedna po drugiej, mogą to być dwie równoległe linie palisad z ziemnym lub ziemno-kamiennym wypełniskiem, ale także może to być ślad po liniowej palisadzie i po młodszej konstrukcji drewnianej o nieokreślonej funkcji. Na pozostałych wałach brak jest śladów konstrukcji drewnianych, ale trzeba zaznaczyć, że wały

³¹ Antoniewicz 1964: 130–133, 139–142; J. Okulicz 1973: ryc. 124;

³² Ł. Okulicz 1970: 102–103.

te są niemal całkowicie zerodowane i ślady po dołach posłupowych mogły się nie zachować.

Na obszarze majdanu ślady osadnictwa zachowały się jedynie w obrębie obiektów zagłębionych – dołu 44, prawdopodobnie o funkcjach zasobowych, który znajdował się w obrębie bruku 4 oraz w zagłębieniu przywałowym, gdzie także natrafiono na bruk kamienny 67. Nie zachował się poziom użytkowy, który uległ częściowo erozji, a częściowo został przemieszany przez porastającą majdan roślinność. Stąd dość liczne fragmenty ceramiki znajdujące się już w obrębie humusu na obszarze majdanu. Natrafiono tu także, wśród kamieni zalegających w humusie, na niewielki fragment kamiennego żarna nieckowatego.

Znamienne jest, że materiał ceramiczny znaleziono nie tylko na obszarze majdanu i zagłębienia przywałowego, ale także bardzo licznie w obrębie Fosy I i II. Natomiast na południe od Wału II ceramika występuje już tylko sporadycznie. Może to oznaczać, że grodzisko było użytkowane przez dłuższy czas i prawdopodobnie w okresie habitacji powiększono jego rozmiar poprzez zasiedlenie starszych wałów i fos (Wał majdanu i Wał I oraz Fosa I i Fosa II) i wybudowanie nowych (Wał II i Wał III oraz Fosa III i Fosa IV). Możliwe jest także, że po zakończeniu użytkowania grodu, jego górna część została w znacznym stopniu zniszczona, w wyniku czego część kamieni z konstrukcji wału znalazła się na majdanie i na stoku zewnętrznym, a materiał ceramiczny z majdanu został także przemieszczony na stoki grodziska i w efekcie znalazł się w fosach. Wskazywać na to mogą także znalezione na stokach grodziska fragmenty żaren, a nawet jedno zachowane w całości, odkryte w Fosie II. Stwierdzenia te na obecnym etapie badań muszą jednak pozostać hipotezami, gdyż daleko posunięta erozja badanego stoku grodziska spowodowała zerwanie bezpośrednich relacji stratygraficznych pomiędzy jednostkami tworzącym poziomy użytkowe w obrębie kolejnych wałów i fos.

Poza pierścieniem wału otaczającym majdan, który został zbudowany w sposób „klasyczny” przez założenie pierścienia fortyfikacji na krawędzi *plateau* i umocnienie go konstrukcjami kamiennymi i drewnianymi oraz nasypanie ziemi z zagłębienia przy-

wałowego i być może częściowo także dostarczonej z zewnątrz, pozostałe wały zostały wykonane przez podcięcie stoku wzgórza, na którym znajdował się gród i wybranie ziemi z części stoku. Wyjątkiem jest najniższa fosa, która jest wykopany rowem zewnętrznym, okalającym cały system umocnień. Opisana wyżej technika budowy wałów na stoku wzniesienia powoduje, że tworząc przedpiersie wału tworzony jest jednocześnie okop, mogący dać ochronę obrońcom, oczywiście przy odpowiedniej stromiźnie kształtowanego zbocza. System tak ukształtowanych wałów otaczał wzgórze z grodem kilkoma pierścieniami umocnień, jak się wydaje na podstawie obrazów ALS, dookólnych. Nie można jednakże wykluczyć, że system ten nie tworzył kilku pierścieni lecz spiralę, która prowadziła na szczyt drogą w zagłębieniu, biegnącą pod osłoną wału ziemnego. W ten sposób przed dotarciem do celu, konieczne było kilkakrotne obejście grodu. Niestety w trakcie dotychczasowych badań nie odkryto bramy do grodu ani śladów drogi do obiektu. Zakładając, że gród miał charakter zwykłej osady obronnej, dostęp do niego powinien być niezbyt skomplikowany. Być może drogi i bramy należałoby szukać w takim przypadku od strony północnej, gdzie stok wyniesienia jest stosunkowo najłagodniejszy i łączy się z pozostałą częścią wysoczyzny przez dolinę strumienia. Jednakże warto zwrócić uwagę na fakt, że obiekt ten znajduje się w terenie nieprzyjaznym dla osadnictwa (wyniesienia i obniżenia, nawet współcześnie wypełnione mokradłami i trzęsawiskami, trudnymi do przebycia), co sugeruje charakter uroczyska, a zatem być może ta ufortyfikowana góra nie pełniła typowych funkcji osadniczych lecz była obiektem związanym z obrzędami religijnymi, a wówczas skomplikowana droga dotarcia na szczyt miałaby uzasadnienie jako droga procesyjna. Sakralny charakter obiektu mogłoby uzasadniać także jego zniszczenie po okresie użytkowania (między innymi rozwleczenie do fos przedmiotów ruchomych – ceramiki i żaren), gdyż trudno uzasadnić obserwowane zniszczenia górnego wału i przemieszczenia materiału ruchomego jedynie erozją powierzchniową i nowożytnymi pracami ziemnymi związanymi z uprawami leśnymi.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Abramek B.
1995. Grodzisko średniowieczne w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia, st. 1. Wstępne podsumowanie wyników. *Sieradzki Rocznik Muzealny* 10: 103–119.
2007. Militaria z grodziska średniowiecznego w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia. *Archaeologia Historica Polona 17: Studia z dziejów wojskowości, budownictwa, kultury*, 95–111. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Achremczyk, S.
2006. Susz polityczne dzieje miasta, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 33–40. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Acsádi, G. i J. Nemeskéri
1970. *History of human life span and mortality*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Andel, K.
1959. Pekáče a pece z doby hradištnej v Zemplíne. *Študijné Zvesti AÚSAV* 3: 115–129.
- Affelski, J. i Z. Dłubakowski
2011. Badania archeologiczne na wielokulturowej osadzie w Legardzie, stanowisko 1 (AZP 52–52/1), gm. Gostynin, woj. mazowieckie, w latach 2005–2006, [w:] *Raport 2005–2006*, 487–495.
- Andrzejewska, A.
1997. Jeszcze o tzw. ceramice husyckiej z terenu Kujaw na przykładzie znalezisk ze Zgłowiączki, woj. wrocławskie. *Archaeologia Historica Polona* 5: 175–185.
- Ansorge, J.
2000. Mittelalterliche Kalkbrennerei in Vorpommern, [w:] U. Müller (red.), *Handwerk, Stadt, Hanse. Ergebnisse der Archäologie zum mittelalterlichen Handwerk im südlichen Ostseeraum*, 131–144. Frankfurt: Peter Lang.
- Antoniewicz J.
1949. *Rezerwat: grodzisko w Świątlinie*. Maszynopis w Archiwum Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.
1950. Z zagadnień ochrony zabytków wczesnośredniowiecznego budownictwa obronnego na Warmii i Mazurach. *Sprawozdania Państwowego Muzeum Archeologicznego* 3: 51–77.
1954. Zagadnienie wczesnożelaznych osiedli obronnych na wschód od dolnej Wisły i w dorzeczu rzeki Pręgoły. *Wiadomości Archeologiczne* 20: 327–368.
1964. Osiedla obronne okresu wczesnożelaznego w Prusach. *Światowit* 25: 5–211.
- Antoniewicz, W. i Z. Wartołowska
1964. *Mapa grodzisk w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Auch, M., M. Bogucki i M. Trzeciecki
2012. Osadnictwo średniowieczne i nowożytne na stanowisku Janów Pomorski 1, [w:] M. Bogucki i B. Jurkiewicz (red.), *Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008*, 1:2, 233–295. Studia nad Truso 1. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Barnycz-Gupieniec, R.
1959. *Naczynia drewniane z Gdańska w XXIII wieku*. Acta Archaeologica Universitatis Lodzianensis 8. Łódź: Ossolineum.
- Baron, J. i P. Rzeźnik
1999. Wczesnośredniowieczny budynek z tzw. korytarzykiem wejściowym z osady w Obiszowie na Wzgórzach Dalkowskich. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 41: 269–280.
- Bass, W.M.
1995. *Human osteology: a laboratory and field manual*. Springfield: Missouri Archeological Society.
- Behla, A.
1888. *Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland*. Berlin: A. Asher.
- Beranová, M.
1979. Diskuse o tzv. pražnicích. *Archeologické rozhledy* 31 (1): 101–104.
- Bezenberger, A.
1900. Hügelgrab bei Gr. Hanswalde, Kr. Mohrungen. *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia* 21: 88–90.
- Bieńkowska, K.
2005. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Surażu, woj. podlaskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 121–166.
- Bieńkowska, K. i N. Pachobut
2006. *Dziedzictwo archeologiczne Podlasia i Grodzieńszczyzny*. Białystok: Muzeum Podlaskie w Białymstoku.
- Biermann, F. (red.)
2001. *Peningsberg. Untersuchungen zu der slawischen Burg bei Mittenwalde und zum Siedlungswesen des 7./8. Jahrhunderts am Teltow und im Berliner Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 26. Weissbach: Beier and Beran.
- Biermann, F., C. Herrmann i A. Koperkiewicz
2016. Alt Wartenburg / Barczewko na Warmii. Początki miasta średniowiecznego i jego fortyfikacje, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 49–70. Archaeologica Hereditas 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Błędowski, P., W. Chudziak i M. Weinkauf
2007. Wczesnośredniowieczna osada podgrodzowa i cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2 (badania w latach 2004–2005), [w:] *XV Sesja Pomorzoznawcza*, 249–261. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Błoński, M.
2000. Średniowieczne ostrogi z grodziska na Zawodziu w Kaliszu. *Archaeologia Polonica* 45: 53–91.

- Boetticher, A.
1898. *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*. T. 3: *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Oberlandes*. Königsberg: Kommissionsverlag von Bernh. Teichert.
- Boguwolski, R.
1976. Plemięta, gm. Gruta. *Informator Archeologiczny 1975*: 256–257.
- Bojanowski, M.J., U. Czarniecka, A. Gąsiński, P. Jokubauskas, U. Kobylińska, Z. Kobyliński i Ł. Kruszewski
2016. Petrografia ceramiki pradziejowej i średniowiecznej z grodzisk zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 113–171. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Bojanowski, M.J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Wyniki badań petrograficznych ceramiki z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Borecznie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 423–456. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Bojarski, J.
1997. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Szynwałdzie, woj. toruńskie (badania w 1995 roku), [w:] W. Chudziak (red.) *Wczesnośredniowieczny szlak łódowy z Kujaw do Prus (XI wiek): studia i materiały*, 163–186. *Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 2*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
1998. Weryfikacja grodzisk wczesnośredniowiecznych na Pojezierzu Iławskim w latach 1995–1997, [w:] M. Dworaczyk et al. (red.), *XII Sesja Pomorzoznawcza, Szczecin 23.–24. października 1997 r.: materiały*, 199–210. *Acta Archaeologica Pomoranica 1*.
2007. Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z Napola, jako podstawa rekonstrukcji kontaktów kulturowych w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej. *Archaeologia Historica Polona 17*: 397–421.
2012a. Badania nad morfologią i stylistyką wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych z Napola na ziemi chełmińskiej. *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia 32*: 291–364.
2012b. *Wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy w Napolu na ziemi chełmińskiej. Wytwórczość garncarska jako źródło poznania lokalnych procesów osadniczych*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Bokiniec, A.Z.
2006. Przyczynek do znajomości materiałów z przełomu epok kamienia i brązu w obwodzie kalinińskim na podstawie badań W.I. Timofiejewa, [w:] A.Z. Bokiniec i J. Sobieraj (red.), *Pruthenia Antiqua: studia do pradziejów i wczesnej historii ziem pruskich*, t. 2: 185–195. Olsztyn: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich.
- Born, E.
1984. *Die Kunst zu Drechseln*. München: Callwey.
- Brachmann, H.
1964. Slawische Pokale aus dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg 1964*: 265–272.
- Brzeziński, W.
1991. Badania osady i grodziska w Rostku gm. Gołdap, pow. suwalski w latach 1984–1986. *Rocznik Białostocki 17*: 372–377.
- Brzeziński, W. (red.)
2007. *Skarby wieków średnich. Katalog wystawy*. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Brzostowicz, M.
1993. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Spławiu, gm. Kołaczkowo, woj. poznańskie. Wstępne podsumowanie wyników archeologicznych badań ratowniczych z lat 1991–1992. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne 2*: 115–132.
2002. *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Buikstra, J.E. i D.H. Ubelaker (red.)
1994. *Standards for data collection from human skeletal remains*. Fayetteville: Arkansas Archeological Survey, Research Series 44.
- Buko, A.
1990a. Wykorzystanie zjawisk erozji ceramiki w analizach procesów formowania się stanowisk osadniczych. *Sprawozdania Archeologiczne 42*: 349–359.
1990b. *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*. Wrocław: Ossolineum.
- Cappers, R.T.J., R.M. Bekker i J.E.A. Jans
2006. *Digitale zadenatlas van Nederland*. Groningen: Barhuis Publishing & Groningen University Library.
- Chilmon, K.
1981. Katalog zabytków z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Czarnej Wielkiej, gm. Grodzisk, woj. białostockie (z badań Akademii Medycznej w Białymstoku). *Rocznik Białostocki 15*: 211–244.
- Chlebowski, B. i W. Walewski (red.)
1890. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11. Warszawa: Kasa im. Józefa Mianowskiego.
- Chłodnicki, M. i L. Krzyżaniak (red.)
1998. *Gazociąg pełen skarbów archeologicznych*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.

- Chmielowska, A.
1971. *Grzebień starożytny i średniowieczny z ziem polskich*. Acta Archaeologica Lodziensia 20. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Chudziak, W.
1991. *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII-XI/XII w.)*. Toruń: Towarzystwo Krzewienia Świadomości Historycznej Civitas i Instytut Archeologii i Etnografii UMK.
1997. *Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych na grodzisku nad Jeziorem Silm*. Maszynopis w Archiwum WUOZ w Olsztynie, delegatura w Elblągu, teczka: Silm.
- Chudziak, W. i J. Bojarski
1996. *Sprawozdanie z badań na stanowisku 1 w Suszu, gm. loco w 1996 r.* Toruń: Instytut Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu (maszynopis).
1997a. *Opracowanie wyników badań grodziska wczesnośredniowiecznego w Łaniochu, gm. Iława, woj. olsztyńskie (stanowisko 9)*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
1997b. *Opracowanie wyników badań na stanowisku 1 w Wieprzu, gm. Iława, woj. olsztyńskie*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Chudziak, W., R. Kaźmierczak i J. Niegowski
2011. *Podwodne dziedzictwo archeologiczne Polski. Katalog stanowisk (badania 2006–2009)*. Toruń: Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika i Fundacja Amicus Universitatis Nicolai Copernici.
- Chudziakowa, J.
1974. *Kultura łużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Prace Archeologiczne 5. Poznań: PWN.
- Chudziakowa, J. (red.)
1994. *Wczesnośredniowieczne grodziska ziemi chełmińskiej. Katalog źródeł*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Cnotliwy, E.
1973. *Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*. Wrocław: Ossolineum.
1999. *Wczesnośredniowieczne przedmioty z poroża i kości z Kruszowicy na Kujawach*. *Studia Archeologiczne* 31: 153–241.
2013. *Przedmioty z poroża i kości z Janowa Pomorskiego*, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studia nad Truso* 2, 13–181. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Cnotliwy, E., L. Leciejewicz i W. Łosiński (red.)
1983. *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*. Wrocław: Ossolineum.
- Conwentz, H.
1892. *Pfahlbau und Burgwall von Kl.-Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg in Westpreussen*. *Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde* 3: 81–82.
1905. *Das Westpreussische Provinzial-Museum 1880–1905. Nebst bildlichen Darstellungen aus Westpreußens. Natur und vorgeschichtlicher Kunst*. Danzig: Provinzial-Museum.
- Corpus
1973. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert)*. 1. Bezirke Rostock (Westteil), Schwerin und Magdeburg. Berlin: Akademie Verlag.
1979. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert)*. 2. Bezirke Rostock (Ostteil), Neubrandenburg. Berlin: Akademie Verlag.
- Cramer, H.
1885. *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 1*. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 15.
1886. *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 2*. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 16.
- Crome H.
1937. *Karte und Verzeichnis der vor und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen*. *Altpreußen. Vierteljahrsschrift für Vor und Frühgeschichte* 2: 97–125.
1938. *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens. T. 1. Nebst alphabetischem Verzeichnis der Wehranlagen mit Angabe des Schrifttums*. *Prussia* 32: 173–209, 297–324.
1940. *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens (Schluß)*. *Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde* 34: 83–154.
- Czebreszuk, J.
1996. *Spoleczności Kujaw w początkach epoki brązu*. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw 7. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu i Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.
2000. *Osadnictwo społeczności kultury ceramiki sznurowej*, [w:] A. Koško (red.), *Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900–1400/1300 przed Chr.*, 423–454. Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego. T. 3, Część 4. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Dąbrowska, M.
1987. *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*. Wrocław: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Dąbrowski, J.
1999. *Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z terenu Polski*, [w:] *Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej* 3: 227–254. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Demińska, M.
1963. *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.

- Dębowska, B.
2001. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Cerkwini. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 3: 7–39.
- Długokęcki, W.
2006. Uwagi o genezie i rozwoju wczesnośredniowiecznych Prus do początków XIII wieku. *Pruthenia* 2: 9–54.
- Driesch, von den A.
1976 *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. Harvard: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University.
- Dudak, W. i P. Owczarek
2014. Osada wielokulturowa w Orenicach koło Piątku w woj. łódzkim. Materiał ruchomy. Autostrada A1, [w:] J. Maik (red.), *Archeologiczne zeszyty autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN* 16: 26–28. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Dzieduszycki, W.
1976. Wykorzystanie surowca drzewnego we wczesnośredniowiecznej Kruszwicy. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 24 (1): 35–54.
1982. *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2. połowy X wieku po połowę XIV w.* Wrocław: Ossolineum.
- Dzierżykray-Rogalski, T.
1960. Szczątki kostne z grobów ciałopalnych jako przedmiot badań antropologicznych. *Człowiek w czasie i przestrzeni* 3 (1): 49–51.
1968. Uwagi metodologiczne o badaniu szczątków kostnych z grobów ciałopalnych, [w:] K. Jażdżewski, (red.), *Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus*, 627–635. Wrocław: Ossolineum
- Dziubek, E.
1988. Ceramika naczyniowa z zamku rycerskiego w Sadłowie, gm. Rypin, woj. Włocławskie. Informacje wstępne. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica* 22: 121–146.
2004. Architektoniczne elementy obiektu oraz wystrój i wyposażenie izb zamkowych, [w:] L. Kajzer (red.), *Zamek w Sadłowie na ziemi dobrzyńskiej*, 177–186. Rypin: Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej.
- Engel, M.
2002. Piec wapienniczy z osady w Konikowie (Rostku). Wyniki badań wykopaliskowych w sezonach 1999–2000, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001*, 321–331. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Engel, M., P. Iwanicki, G. Iwanowska i C. Sobczak
2013. Grodziska Jaćwieży w perspektywie badań Działu Archeologii Bałtów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 45–63, *Archaeologica Here-ditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Engel, M., J. Okulicz-Kozaryn, C. Sobczak
2009. Warowna siedziba jaćwieskiego nobila Шюрпы? Architektura obronna kompleksu osadniczego w Szurpiłach, [w:] A. Bitner-Wróblewska i W. Brzeziński (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 517–544. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Engel, M. i C. Sobczak
2016. Grodziska jaćwieskie w świetle najnowszych badań interdyscyplinarnych, [w:] Z. Kobyliński (red.) *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 7–26. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Fedorczyk, M.
1998. Materiał ceramiczny z osady na „Ptasiej Wyspie”, st. II, gm. Mrągowo, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 139–148. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Filipowiak, W.
1962. *Wolinianie. Studium osadnicze, cz. I*. Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe.
- Fonferek, J., M. Marcinkowski i U. Sieńkowska
2012. *Elbląg – życie codzienne w porcie hanzeatyckim*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Fuglewicz, B.
2013. Obraz społeczności radomskiej wczesnego średniowiecza przez pryzmat tzw. zabytków wydzienionych, [w:] A. Buko, D. Główna i M. Trzeciecki (red.), *Ziemia niczyja – ziemia nieznana. Schyłek starożytności i średniowiecze na ziemiach między Wisłą a Pilicą*, 77–105. Radom – korzenie miasta i regionu 4. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Gajewska, M. i J. Kruppé
1965. Badania terenowe w Solcu nad Wisłą, pow. Lipsko w 1963 roku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 13: 161–184.
1973. Rzut oka na dotychczasowe wyniki badań archeologicznych we Fromborku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 21: 617–631.
- Gałązka, D.
2012a. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Ilawa*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2012b. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Lubawa*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.

- Gazda, D., J. Jezierska, J. Konik i P. Szlązak
2013. Badania archeologicznej Misji Pomeziańsko-Bałtyjskiej obiektów warownych w Starym Dzierzgoniu i Bogdanach w latach 2009–2012. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 135–180. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gąssowska E. i Ł. Okulicz
1975. Badania sondażowe osiedla obronnego w miejscowości Maradki, pow. Mrągowo. *Światowit* 34: 319–326.
- Gee, H.
1993. The distinction between postcranial bones of *Bos primigenius* Bojanus, 1827 and *Bison priscus* Bojanus, 1827 from the British Pleistocene and taxonomic status of *Bos* and *Bison*. *Journal of Quaternary Science* 8 (1): 79–92.
- Gierlach, B.
1966. Zabytki metalowe. *Warszawskie Materiały Archeologiczne* 1: 141–148.
1972. *Kowalstwo mazowieckie XIII–XVIII w.* Ciechanów: Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych.
- Gładkowska-Rzeczycka, J.
1972. Historia, rozwój i wyniki badań materiałów kostnych z cmentarzysk ciałopalnych ze szczególnym uwzględnieniem Polski. *Pomorania Antiqua* 4: 21–67.
1974. O metodach stosowanych w badaniach materiałów kostnych z ciałopalnych cmentarzysk, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 85–92. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Głosek, M.
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń sieczna, drzewcowa i obuchowa, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 99–106. Warszawa: PWN.
1996. *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
2004. Średniowieczne uzbrojenie plebejskie w świetle źródeł ikonograficznych i pisanych na ziemiach polskich. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica* 24: 237–248.
- Górska, I., L. Paderewska, J. Pyrgała i W. Szymański
1976. *Grodziska Mazowska i Podlasia*. Wrocław: Ossolineum.
- Górski K. (red.)
1949. *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Grążawski, K.
1988. Średniowieczny gródek rycerski w Bachotku na Ziemi Chełmińskiej w świetle badań archeologicznych. *Sprawozdania Archeologiczne* 11: 317–341.
1993. Ze studiów nad pograniczem słowiańsko-pruskim we wczesnym średniowieczu – problem grodów w Dolinie Lutryny. *Pomorania Antiqua* 15: 29–56.
2002. *Przemiany w wytwórczości garncarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu (2. połowa VII w. – 1. połowa XIII w.)*. Włocławek: Lega.
2003. *Życie codzienne na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej w średniowieczu*. Włocławek: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku.
2009. *Ziemia lubawska na pograniczu słowiańsko-pruskim w VIII–XIII w. Studium nad rozwojem osadnictwa*. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.
2013. Z nowszych badań nad grodziskami pogranicza słowiańsko-pruskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 83–108. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2015. Koncepcja i wstępne wyniki badań w Kurzętniku i Bratianie. *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur* 1: 367–372.
- Gręzak, A.
2013. Aneks 1: Materiał osteologiczny z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 297–300. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gręzak, A. i B. Kurach
1996. Konsumpcja mięsa w średniowieczu oraz w czasach nowożytnych na terenie obecnych ziem Polski w świetle danych archeologicznych. *Archeologia Polski* 41: 139–167.
- Gruszka, B.
2012. Wczesnośredniowieczne zabytki ceramiczne ze stan. 2 w Nowińcu, gm. Lubsko, woj. lubuskie w ujęciu stylistyczno-technologicznym, [w:] B. Gruszka (red.), *Nowiniec, stan. 2 – wczesnośredniowieczny gród na pograniczu śląsko-łużyckim w świetle badań interdyscyplinarnych*, 47–129. Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.
- Haftka, M.
1974. Wczesnośredniowieczny puchar na pustej nóżce z Elbląga na tle ważniejszych znalezisk z terenu Polski. *Pomorania Antiqua* 5: 329–342.
1988. Grodzisko w Waćmierku, gm. Tczew. *Pomerania*

Antiqua 13: 171–198.

Haftka, M. i S. Wadył

2015. *Węgry. Zespół osadniczy na pograniczu pomorsko-pruskim w XI-XII w.* Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.

Halstead, P. i P. Collins

2002. Sorting the sheep from the goats: morphological distinctions between the mandibles and mandibular teeth of adult ovis and capra. *Journal of Archaeological Science* 29: 545–553.

Hartmann, E.

1967. *Das Kirchspiel Locken Kr. Osterode i. Ostpr.* Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas 78. Marburg: J.G. Herder-Institut.

Hensel, W.

1950–1959. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1–3. Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.

1987. *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej.* Warszawa: PWN.

Hensel, W. i Z. Hilczer-Kurnatowska

1972–1987. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 4–6. Wrocław: Ossolineum.

Hensel, W., Z. Hilczer-Kurnatowska i A. Łosińska

1995. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 7. Wrocław: Ossolineum.

Herbich, T.

2013. Wyniki badań metodą magnetyczną wybranych stanowisk archeologicznych w rejonie Iławy w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 351–359. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.

Herrmann, J.

1998. *Ralswiek auf Rügen. Die slawisch-wikingischen Siedlungen und deren Hinterland. Teil II – Kultplatz, Boot 4, Hof, Propstei, Mühlenberg und Rugard.* Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 33. Lübsdorf: Landesamt für Kultur und Denkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern.

Heym, W.

1933. Siedlungsgrabungen im Kreise Rosenberg. *Heimatkalender des Kreis Rosenberg 1933*: 51–60. Marienwerder.

Hilczerówna, Z.

1956. *Ostrogi polskie z X–XIII wieku.* Poznań: PWN.

1961. *Rogownictwo gdańskie w X–XIV wieku.* Gdańsk wczesnośredniowieczny 4. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.

Hoffmann, M.J.

1992. Nieznane materiały kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, [w:] J. Okulicz-Kozaryn i W. Nowakowski (red.), *Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeży Bałtyku i dorzecza Wisły*, 20–38. Barbaricum 2. Warszawa: Tokawi.

1996. Wielokulturowy obiekt grobowy w Pomielinie na Pojezierzu Iławskim, [w:] W. Nowakowski (red.), *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, 81–92. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

1999a. *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.

1999b. Najdawniejsze dzieje Iławy i okolic, [w:] *Iława*, 9–21. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

2000. *Kultura i osadnictwo strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

2006. Susz i okolice w starożytności i wczesnym średniowieczu, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 1032. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.

2013. *Dzieje archeologii Prus Wschodnich od początku XVIII wieku do 1920 roku.* Olsztyn: Pracownia Wydawnictw Naukowych.

Hoffmann, M.J. i A. Mackiewicz

2004. *Średniowieczne założenia obronne powiatu ostródzkiego.* Ostróda: Muzeum w Ostródzie.

Hollack E.

1908. *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen. Im Auftrage des ostpreussischen Provinzial Verbandes bearbeitet und herausgegeben.* Głogów – Berlin: KommissionsVerlag von Carl Flemming.

Holub, P., D. Merta i A. Zübek

2006. Cihlářská a vápenická pec na ulici Božetěchova v Brně–Králově Poli, [w:] J. Merta i O. Merta (red.), *Archeologia technica 17. Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami*, 45–51. Brno: Technické muzeum v Brně.

Hołubiec, J.

1971. Historia lamp naftowych. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 16 (4): 739–766.

Horbacz, T.J., A. Mikołajczyk i L. Wojda

1980. Ceramika husycka z Włocławka. *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, seria C: Oświata i kultura, 9–25. Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe.

Ignaczak, M.

2002. *Ze studiów nad genezą kultury łużyckiej w strefie Kujaw.* Materiały do syntezy pradziejów Kujaw

10. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Ignaczak, M. i J. Affelski
2012. Osadnictwo z wczesnego okresu epoki żelaza na stanowisku Janów Pomorski, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom 1. Od paleolitu do wczesnego okresu wędrówek ludów*, 51–157. Studia nad Truso 1:1. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Iwanowska, G.
2015. Grodzisko w Jeglińcu w świetle nowych badań, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*, 29–32. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Jagodziński, M.
1997. *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu: katalog stanowisk*. Warszawa: Naukowa Oficyna Wydawnicza „Scientia”. Adalbertus: tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 3.
2013. Wyniki badań archeologicznych grodzisk w Myślicinie, Kwietniewie i Weklicach, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 180–203. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jasiński T.
1981. Początki Torunia na tle osadnictwa średniowiecznego. *Zapiski Historyczne* 46 (4): 5–33 (581–609).
- Jaskanis, D.
2008. *Świętek. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu*. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich i Muzeum Podlaskie w Białymstoku.
- Jaskanis, J.
2013. *Szwajcaria. Cmentarzysko bałtyjskie kultury sudowskiej w północno-wschodniej Polsce*. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie i Muzeum Okręgowe w Suwałkach.
- Jaskulska, E.
2013. Aneks 2: Kości ludzkie z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 301–303. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jaworski, K.
1990. *Wyroby z kości i poroża w kulturze wczesnośredniowiecznego Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Józwiak, B.
2003. *Spółeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw 11. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Jurys, L. i T. Woźniak
2009. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Łukta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kabulski, P.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000, arkusz Susz*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kajzer, L.
1986. Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego” zamku w Raciążku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 34 (2): 199–225.
1988. Przyczynek do znajomości tzw. ceramiki husyckiej z Kujaw. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 36 (4): 651–663.
- Kaletyn, M., T. Kaletyn i J. Lodowski
1968. *Grodziska wczesnośredniowieczne województwa wrocławskiego*. Wrocław: Ossolineum.
- Kalinowski, P.
2009. *Śląskie monety Habsburgów. Katalog. Część II. Lata 1657–1705*. Kalety: Wydawnictwo Piotr Kalinowski.
- Kałagate, S.
1994. Ceramika z wieży rycerskiej w Witkowie, gm. Szprotawa, woj. zielonogórskie, stanowisko 6, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 161–184. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Kałużna-Czaplińska, J., P. Gątarek, A. Rosiak, U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2016. Zawartość kwasów tłuszczowych w ceramice pochodzącej z pradziejowych i średniowiecznych grodzisk z zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 173–209. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kałużna-Czaplińska, J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Zawartość kwasów tłuszczowych w ceramice z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Boreczynie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 457–466. Archaeologica Hereditas.

- tas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kamińska, J.
1953. *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
1968. Siedlątków, obronna siedziba rycerska z XIV wieku. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 15: 15–85.
- Kapusta, E.
1987. Ceramika naczyniowa z zamku w Brześciu Kujawskim na tle specyfiki późnośredniowiecznej i nowożytnej ceramiki kujawskiej. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica* 21: 131–166.
- Karczewski, M.
1998. Ceramika kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z osady w Paprotkach Kolonii, stan. 41 w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 95–116. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
2001. *Źródła archeologiczne do badań nad środowiskiem krainy wielkich jezior mazurskich w okresie wpływów rzymskich*. Olsztyn: Ośrodek badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Karczewski, M., M. Karczewska i A. Pluskowski
2015. Grodzisko Święta Góra w Staświnach w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich. Dzieje zasiedlenia przed i po podboju krzyżackim, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 175–193. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Każmierczyk, J.
1969. Budownictwo mieszkalne z drewna w VI–XIII w. na obszarze Śląska. *Archeologia Polski* 14 (2): 167–214.
- Kazimierzczak, R., W. Chudziak, B. Kowalewska i J. Niegowski
2013. *Sprawozdanie i opracowanie wyników z podwodnych badań archeologicznych o charakterze penetracyjnym w jeziorze Łodygowo (Staw Łodygowo), gm. Kisielice, pow. iławski, woj. warmińsko-mazurskie (Łodygowo stan. 1)*. Sprawozdanie dla Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Toruń: UMK.
- Każmierczyk, J., K. Macewicz i S. Wuszkan
1977. *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*. Opole: Instytut Śląski.
- Kennecke, H.
2008. *Die slawische Siedlung von Dyrotz, Lkr. Havelland*. Materialien zur Archäologie in Brandenburg 1. Rahden: Marie Leidorf Verlag.
- Kilian, L.
1955. *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*. Bonn: Habelt.
- Kirpičnikov, A.N.
1974. O vremeni pojavlenija špory co zvezdočkoi na territorii drevnej Rusi. *Kvartalnik Historii Kultury Materialnej* 2 (2): 299–304.
- Kłęczar, B. i M. Rutyna
2013. Stan badań grodzisk województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur* 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze, 7–29. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobryń, H.
1984. *Zmiany niektórych cech morfologicznych konia w świetle badań kostnych materiałów wykopaliskowych z obszaru Polski*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW-AR.
- Kobusiewicz, M. (red.)
2008. *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*. Poznań: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kobylińska, U.
1999. Średniowieczna ceramika i inne zabytki archeologiczne z wykopalisk w Iławie w 1999 roku. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 1: 19–46.
2000. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko pruskie w Dobrzykach, st. XXVIII, gmina Zalewo, województwo warmińsko-mazurskie. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 2: 12–76.
2003. *Z archeologicznych studiów nad pradziejami i wczesnymi dziejami północnego Podlasia (badania wykopaliskowe w Dołkach, Gneciukach i Potoce w woj. podlaskim)*. Warszawa: Fundacja „Res Publica Multiethnica” i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
2004. Wczesnośredniowieczne naczynia gliniane typu Menkendorf-Szczecin ze Starosiedla na Ziemi Lubuskiej, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Hereditatem cognoscere. Studia i szkice dedykowane Profesor Marii Miśkiewicz*, 111–123. Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Państwowe Muzeum Archeologiczne i Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
2014a. Prehistoric pottery form excavations at Starosiedle, site 3 in the years 2001–2004 / Pradziejowa ceramika zabytkowa z badań w Starosiedle, st. 3 w latach 2001–2004, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi*

- Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 265–446. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014b. Early Medieval pottery from Starosiedle, site 3 / Ceramika wczesnośredniowieczna ze st. 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 521–568. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014c. Small finds from site 3 at Starosiedle / Zabytki wydzielone ze stanowiska 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 605–635. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Kobylińska, U. i Z. Kobyliński
1993. Struktura wielkościowa zespołów ceramiki na stanowiskach wielowarstwowych: metody analizy i możliwości poznawcze. *Archeologia Polski* 38 (2): 229–262.
2016. Wschodnia granica zasięgu występowania wczesnośredniowiecznej ceramiki typu Menkendorf-Szczecin, [w:] B. Chudzińska, M. Wojenka i M. Wołoszyn (red.), *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*, 233–242. Kraków – Rzeszów: Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Rzeszowski.
- Kobylińska, U., Z. Kobyliński i D. Wach
2003. Wyniki badań wykopaliskowych grodziska w Klukowiczach na Podlasiu. *Wiadomości Archeologiczne* 46: 189–227.
- Kobyliński, Z.
2012. Early Medieval Slavic settlement complex on the Elbe at Rosenhof, Gem. Altenzaun, Lkr. Stendal: preliminary results of the ongoing German-Polish excavation project, [w:] H. Meller (red.), *Zusammengegraben – Kooperationsprojekte in Sachsen-Anhalt*, 117–123. Archäologie in Sachsen-Anhalt. Sonderband 16.
2016. Projekt Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część I: Pomezania, Pogezania i Warmia”: realizacja w latach 2012–2016, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 93–112. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kochanowski, M.
1985a. Narzędzia rolnicze i gospodarskie z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 159–164. Warszawa: PWN.
- 1985b. Elementy odzieży i sprzęt gospodarstwa domowego z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 165–183. Warszawa: PWN.
- Kobyliński, Z. (red.)
2013. *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kobyliński, Z., D. Wach i M. Rutyna
2013. Grodzisko z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Kamionce, st. 9, gm. Iława: wstępne wyniki badań z 2012 roku (z aneksami Anny Gręzak i Elżbiety Jaskulskiej), [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 281–302. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., D. Wach, M. Rutyna, J. Wysocki i B. Kłęczar
2013. Grodziska z czasów plemiennych(?) w Gulbiu, na wyspie Bukowiec na jeziorze Jeziorak, w Urowie i Dubie w powiecie iławskim; wstępne wyniki badań, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 305–325. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., J. Nitychoruk, K. Rabięga, M. Rutyna, D. Wach, F. Welc, J. Wysocki, K. Zeman-Wiśniewska i M. Żurek
2016. Falsyfikacja domniemanych pradziejowych i średniowiecznych grodzisk w powiecie iławskim i ostródzkim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 247–293. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.

- Kola, A.
1979. Słoszewy, gm. Bobrowo. *Informator Archeologiczny 1978*: 253.
1985. Żelazny osprzęt średniowiecznej wieży mieszkalnej w Plemiętach i jej wyposażenia, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 62–83. Warszawa: PWN.
- Kola, A. i G. Wilke
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 107–128. Warszawa: PWN.
- Kolda, J.
1936. *Srovnávací anatomie zvířat domácích se zřeteltem k anatomii člověka*. Brno: J. Kolda.
- Kołodziejski, S.
1985. Les esperons a molette du territoire de la Petite Pologne au Moyen Age, [w:] A. Kokowski (red.), *Mémoires archéologiques*, 161–179. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Koperkiewicz, A. i D. Krasnodębski
2006. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Daniłowie Małym, gm. Łapy, [w:] W. Chudziak i S. Możdziej (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem – 15 lat później*, 465–485. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Kostrzewska, M.
1953. Wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce w epoce brązowej i we wczesnym okresie żelaznym. *Przegląd Archeologiczny* 9: 214–258.
- Kostrzewski, J.
1955. *Wielkopolska w pradziejach*. Warszawa: Ossolineum.
1958. *Kultura łużycka na Pomorzu*. Poznań: PWN
1962. O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skarbów wczesnośredniowiecznych. *Slavia Antiqua* 9: 139–211.
1966. *Pradzieje Pomorza*. Wrocław: Ossolineum.
- Kowalczyk, E.
1997. Z badań nad pograniczem mazowiecko-pruskim i krzyżackim. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 45: 384–395.
2001. Weryfikacja i odkrycie nowych grodzisk nad środkową Pasłęką. *Wiadomości Archeologiczne* 54 (1995–1998): 192–195.
- Kowalenko, W.
1938. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. Poznań: Polskie Towarzystwo Prahistoryczne.
- Koziełto-Poklewska, B. i E. Martuszewski
1972. Dzieje wsi, [w:] A. Wakar (red.), *Itawa. Z dziejów miasta i powiatu*, 205–271. Olsztyn: Pojezierze.
- Kóčka-Krenz, H.
1993. *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
2007. Wczesnośredniowieczna biżuteria metalowa ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego, [w:] W. Brzeziński (red.), *Skarby wieków średnich*, 20–51. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Kóčka-Krenz, H. i A. Sikorski
1992. Góra, gm. Pobiedziska, woj. poznańskie, stan. 1. Wstępne wyniki badań z lat 1985–1991. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 1: 135–148.
- Kruppé, J.
1967. *Garncarstwo warszawskie w wieku XIV i XV*. Wrocław: Ossolineum.
1981. *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Kudrnač, J.
1981. Několik upozornění k tzv. pražnicím. *Archeologické rozhledy* 33 (2): 209–212.
- Kujot, S.
1913. *Dzieje Prus Królewskich. Część I. Do roku 1309*. Toruń. Towarzystwo Naukowe.
- Kurasiński, T. i K. Skóra
2012. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski*. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kurzyk, K.
2013. Pozostałości osadnictwa z późnego neolitu i wczesnej epoki brązu na stanowisku 4 w Sztynwągu, gm. Grudziądz, woj. kujawsko-pomorskie. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia* 33: 21–51.
- Kurzyk, K. i S. Wadył
2015. Obiekt obrzędowy kultury amfor kulistych z Ornowa-Lesiaka, stan. 3, gm. Ostróda, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M.J. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 85–93. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kurzyk, K. i D. Werra
2011. Neolit i wczesna epoka brązu na ziemi dobrzyńskiej w świetle aktualnych badań archeologicznych, [w:] M. Fudziński i H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzoznawcza, t. 1, Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, 89–106. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne
- Kuszevska, E.
1961. Gorzędziej wczesnośredniowieczny w świetle wstępnych prac archeologicznych, [w:] J. Kamińska (red.), *Gdańsk wczesnośredniowieczny* 4, 145–200. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Kuśnierz, J.
2006. Z badań nad militarnym znaczeniem gródka nad Bugiem (Wołyń) we wczesnym średniowieczu. *Acta Militaria Mediaevalia* 2: 79–102. Kraków – Sanok.
- La Baume, W.
1938. Die Pfahlbrücken des Burgwalles bei Kl. Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg (Westpr.). *Elbinger Jahrbuch*

- 15: 147–155.
- Lasek, P. i J. Przychowski
2013. Najstarszy widok Iławy i zamku na Wielkiej Żuławie z 1620 roku w zbiorach Instytutu Sztuki PAN, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 381–383. *Archaeologica Hereditas 2*. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lasek, P. i S. Szczepański
2016. Z dziejów pewnego zastawu, czyli „zamek” Deutsch-Eylau alias „dwór” Gross-Werder. *Biuletyn Historii Sztuki 78* (3): 431–458.
- Lasota-Moskalewska, A.
1984. Ocena archeozoologiczna materiału kostnego z wczesnośredniowiecznego grodziska w Tykocinie. *Archeologia Polski 29* (2): 246–265.
2008. *Archeozoologia. Ssaki*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Leciejewicz, L.
1961. *Ujście we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lenarczyk, L.
1991. Badania sondażowe na grodzisku w Gorczycach, woj. suwalskie. *Rocznik Białostocki 16*: 483–485.
- Lepówna, B.
1968. *Garncarstwo gdańskie w X-XII wieku*. Gdańsk wczesnośredniowieczny 7. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Leyding, G.
1972. Nazwy fizjograficzne, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Iława. Z dziejów miasta i powiatu*, 39–48. Olsztyn: Pojezierze.
1973. Z dziejów powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, 41–95. Olsztyn: Pojezierze.
- Liek, G.
1893. *Die Stadt Löbau in Westpreussen*. Marienwerder: Historischer Verein für den Regierungsbezirk Marienwerder.
- Lietz, Z.
1976. Z dziejów wsi, [w:] E. Kulig (red.) *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic 161–204*. Olsztyn: Pojezierze.
- Lissauer, A.
1876. Drei Burgwälle bei Dt. Eylau. *Schriften der Naturforschenden Gessellschaft in Danzig 4*(1): 1–6.
1887. *Die Prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*. Leipzig: Commissions-Verl. von Wilhelm Engelmann.
- Lityńska-Zajac, M. i M. Moskal-del Hoyo
2016. Wyniki badań archeobotanicznych grodzisk z zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 211–230. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lodowski, J.
1972. *Sądowel we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lutnicki, W.
1972. *Uzębienie zwierząt domowych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lyman, R.L.
1994. *Vertebrate taphonomy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Łapo, J.M.
2009a. Wyprawa nad Tyrkło, [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 559–567. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
2009b. Wokół szwedzkiego szańca. Echa wojen szwedzkich w ludowych podaniach historycznych i mikrotoponimii na obszarze dawnych ziem pruskich. *Pruthenia 4*: 241–286.
- Łasiński, Ł.
2010. *Grodziska wschodniej części Pojezierza Iławskiego. Analiza historyczno-przestrzenna, problemy ochrony i prezentacji*. Maszynopis pracy magisterskiej, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Łęga, W.
1930. *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Łosiński, W.
1963. Badania stacji archeologicznej Kołobrzeg IHKM w 1961 roku. *Sprawozdania Archeologiczne 15*: 177–184.
1972. *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzecze Dolnej Parsęty: VII-X/XI w*. Wrocław: Ossolineum.
- Łukomiak, K.
2016. *Sposoby zamykania pomieszczeń i skrzyń w późnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych z terenu Polski*. Łódź: ArchaeGraph.
- Machnik, J.
1979. Krąg kulturowy ceramiki sznurowej, [w:] W. Hensel i T. Wiślański (red.), *Prahistoria ziem polskich*. T. 2. *Neolit*, 337–411. Wrocław: Ossolineum.
- Makowiecki, D.
2013. Wyroby z poroża i kości w ujęciu zoologicznym, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studia nad Truso 2*: 183–220. Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

- Malinowska-Łazarczyk, H.
1982. *Cmentarzysko średniowieczne w Cedyni*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Malinowski, A.
1974. Historia i perspektywy antropologicznych badań grobów ciałopalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 7–15. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Malinowski, T.
1953. Z problematyki polskich prażnic wczesnośredniowiecznych. *Z otchłani wieków* 22: 50–53.
1955. Wczesnośredniowieczne naczynia słowiańskie do prażenia zboża. *Dawna Kultura* 2 (1): 30–32.
1959 (1957–1958). Wczesnośredniowieczne prażnice w Wielkopolsce. *Przegląd Archeologiczny* 11 (32–33): 68–80.
- Manasterski, D.
2009. *Pojezierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Ząbie-Szeszno*. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mańkowski, A.
1923. *Nazwy miejscowe powiatu lubawskiego*. Wąbrzeźno: B. Szczuka.
- Marciniak-Kajzer, A.
1998. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w miejscowości Zajączki, gm. Ostróda w świetle badań ratowniczych przeprowadzonych w 1998 roku. *Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne* 4: 171–188.
2006. Wczesnośredniowieczne osadnictwo na pograniczu prusko-mazowieckim w świetle badań grodziska w Leszczu w woj. warmińsko-mazurskim. *Archeologia Polski* 51: 121–144.
- Marcinkowski, M.
2013. Cechy obce i lokalne w średniowiecznej i nowożytnej ceramice elbląskiej. Zarys problematyki na podstawie wybranych przykładów. *Archaeologia Historica Polona* 21: 239–255.
- Margalha, M.G., J. Appleton, F. Carvalho, R. Veiga, A. Santos Silva i J. de Brito
2008. *Traditional lime kilns – industry or archaeology?*. Historical Mortars Conference, Lisboa. Internet: https://www.researchgate.net/publication/283324537_Traditional_Lime_kilns_-_Industry_or_Archeology (wgląd: 25.01.2017).
- Martuszeński, E.
1972. Dzieje powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Itawa. Z dziejów miasta i powiatu*, 51–105. Olsztyn: Pojezierze.
- Martuszeński, E. i T. Oracki
1976. Dzieje Ostródy, [w:] E. Kulig i in. (red.), *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic*, 72–106. Olsztyn: Pojezierze.
- Mařík, J.
1997. Pánve klučovského typu. *Zprávy české archeologické společnosti. Supplément* 32. Praha.
- Meyza, K.
1999. Fajki gliniane z drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX w. z badań archeologicznych Zamku Królewskiego i miasta Warszawy. *Almanach Muzealny* 2: 521.
- Michalski, J.
1984. *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1984 r. na stan. 1 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. Elbląskie*. Wojewódzki Urząd Konserwatora Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
1985a. Łodygowo, gm. Kisielice, woj. elbląskie, stanowisko 1. *Informator Archeologiczny* 1984: 136.
1985b. *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych przeprowadzonych na stan. 2 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. elbląskie w okresie od 25.06. do 25.07.1985*. Archiwum WUOZ w Olsztynie, delegatura w Elblągu.
1989. Osadnictwo pogranicza kultur łużyckiej, pomorskiej i kurhanów zachodniobałtyjskich w Łodygowie, woj. elbląskie, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury łużyckiej na Pomorzu*, 133–145. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku.
1998a. Wyniki badań starego miasta w Ostródzie i ich wpływ na proces rewaloryzacji, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji*, 45–51. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
1998b. Badania archeologiczne starego miasta w Olsztynie, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji*, 133–140. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
- Michalski, J. i J. Budziszewski
1993. Siedemdziesiąt lat badań wykopaliskowych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, [w:] S. K. Kozłowski i J. Kolendo (red.), *Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim*, 211–252. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mikłaszewicz, D.
1995. Fajki z badań archeologicznych w Toruniu. *Pomorania Antiqua* 16: 341–356.
- Mirek, Z., H. Piękoś-Mirkowa, A. Zając i M. Zając
2002. *Flowering plants and pteridophytes of Poland. A checklist*. Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafera, PAN.
- Mirkowska, I.
1998. Ceramika z wczesnej epoki żelaza z osiedla obronnego w Sząbruku, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 149–166. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
2004. Ceramika wczesnośredniowieczna z grodziska w Kajkowie (przysiółek Lesiak), d. pow. Ostróda, woj. warmińsko-mazurskie, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska. Nowe źródła i interpretacje*, 281–291. Bia-

- łystok: Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Historii.
- Misiewicz, K. i W. Małkowski
2013. Badania nieinwazyjne na stanowisku 4 w Borecznie, woj. warmińsko-mazurskie w 2012 r., [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 413–421. *Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7*. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Miśkiewicz, M.
2010. *Życie codzienne mieszkańców ziem polskich we wczesnym średniowieczu*. Warszawa: TRIO.
- Mogielnicka-Urban, M.
1984. *Warsztat ceramiczny w kulturze łuzycyckiej*. Wrocław: Ossolineum.
- Mogielnicka-Urban, M. i J. Urban
2013. „Naczynia sitowate” w kulturze łuzycyckiej – jednorodność nazewnictwa a zróżnicowanie formy, [w:] J. Kolenda, A. Mierzwiński, S. Moździoch i L. Żygadło (red.), *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gedidze, w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów*, 501–525. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Moszyński, K.
1929. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
1967. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Musianowicz, K.
1939–1945. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Łowiczu. *Światowit 18*: 213–237.
1969. Drohiczyn we wczesnym średniowieczu. *Materiały Wczesnośredniowieczne 6*: 7–235.
- Nadolski, A.
1954. *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*. *Acta Archaeologica Universitatis Lodzianensis 3*. Łódź: Ossolineum.
1978. *Broń średniowieczna na ziemiach polskich*. Łódź: Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
1979. *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Nadolski, A. i M. Lewandowski
1990. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1350–1450*, 143–153. Łódź: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Nawrońska, G.
2012. *Początki Elbląga w świetle źródeł archeologicznych*. Elbląg: Stowarzyszenie Miłośników Truso.
- Nawroński, T.
1973. Klasztor cysterek w Cedyni, pow. Chojna, w świetle badań archeologicznych, cz. II. *Materiały Zachodniopomorskie 19*: 271–404.
- Niegowski, J.
1997. Sprawozdanie z badań podwodnych przeprowadzonych w ramach programu Adalbertus, [w:] W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, 219–229. *Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 2*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Niesiobędzki, W.
2008. *Powiat ławski. Dzieje, zabytki, pejzaż i kultura. Szkice historyczne*. Ława: Alga.
- Nosek, S.
1939–1945. Nowe materiały do poznania kultury we-neckiej. *Światowit 18*: 111–164.
1967. *Kultura amfor kulistych w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Nowak, Z.
1963. Rozwój przestrzenny miasta Susza. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1 (79)*: 60–75.
- Nowakowski, A.
1976. W sprawie datowania ostróg z gwiazdzistym bodźcem. *Acta Universitatis Lodzianensis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, seria I, 11*: 75–82.
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Elementy rzędu końskiego i oporządzenia jeździeckiego, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 129–138. Warszawa: PWN.
- Nowakowski, A. (red.)
1998. *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1450–1500*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Nowakowski, W.
1989. Studia nad ceramiką z okresu wędrówek ludów. Problem tzw. pucharków na pustych nóżkach. *Barbaricum 1*: 101–147.
- Okulicz, J.
1973. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.* Wrocław: Ossolineum.
- Okulicz, Ł.
1970. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*. Wrocław: Ossolineum.
1979. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich*, [w:] J. Dąbrowski i Z. Rajewski (red.), *Prahistoria ziem polskich. T. 4. Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, 179–189. Wrocław: Ossolineum.
- Olczak, J. i K. Siuchniński
1966–1971. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 1–4. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1985–1989. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa śląskiego*, t. 1–2. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.

- Osiecka, E.
2006. *Wapno w budownictwie – tradycja i nowoczesność*. Kraków: Stowarzyszenie Przemysłu Wapienniczego.
- Ossowski, G.
1881. *Mapa archeologiczna Prus Zachodnich (dawniej Królewskich) z przyległymi częściami W. Ks. Poznańskiego*. Kraków: W.L. Anczyc i Spółka.
- Ossowski, W.
2009. Najstarsze klamry szkutnicze nad dolną Wisłą. *Pomorania Antiqua* 22: 77–102.
2010. *Przemiany w szkutnictwie rzeczonym w Polsce. Studium archeologiczne*. Gdańsk: Centralne Muzeum Morskie.
- Paszkiwicz, B.
2009. *Brakteaty – pieniądz średniowiecznych Prus*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Paternoga, M.
2003. Stanowisko nr 1 w Wszemirowie, pow. Trzebnica w świetle dawniejszych i najnowszych badań. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 45: 157–174.
- Paternoga, M. i P. Rzeźnik
2007. Problem funkcji i sposobu użytkowania wczesnośredniowiecznych tzw. praznic w świetle wybranych znalezisk z Dolnego Śląska. *Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne* 6: 81–106.
- Pawlak, E. i P. Pawlak
2008. *Osiedla wczesnośredniowieczne w Markowicach pod Poznaniem wraz z pozostałościami osadnictwa pradziejowego*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Pawlata, L.
1993. Katalog zabytków archeologicznych z kolekcji Feliksa Kochańskiego ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Drohiczynie. *Rocznik Białostocki* 18: 191–218.
- Pawłowski, A.J.
1990. Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem Pomezanii, Pogezanii i Warmii, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, 55–69. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Petelski, K. i A. Gondek
2004. *Szczegółowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Dobry*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piaskowski, J.
1960. *Technika gdańskiego hutnictwa i kowalstwa żelaznego X-XIV w. na podstawie badań metaloznawczych*. Gdańsk wczesnośredniowieczny 2. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Piekalski, J. i K. Wachowski (red.)
2010. *Ulice średniowiecznego Wrocławia*. *Wratislavia Antiqua* 11. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Pikies, R.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Ostróda*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piontek, J.
1996. *Biologia populacji pradziejowych. Zarys metodyczny*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Piotrowska, M.
2013. *Epoka żelaza w dorzeczu środkowej Słupi*. Łódź: Nauka i Innowacje.
- Pochylski, M. i A. Kowalczyk
2011. Tak zwana ceramika husycka z Nowej Wsi, stan. 6, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. *Folia Archaeologica* 28: 227–243.
- Pokora, H. i P. Rzeźnik
1998. Wznowienie badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznej osadzie w Obiszowie, gm. Grębocice. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 40: 321–333.
- Poliński, D.
1996. *Przemiany w wytórczości garncarskiej na ziemi chełmińskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza*. *Archaeologia Historica Polona* 4. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika
2013. *Pień. Siedziba krzyżackich prokuratorów w ziemi chełmińskiej*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Poppek, M., A. Pydyn, R. Solecki i P. Stencel
2013. Przeprowadzenie mostowa na wyspę Wielka Żuława na jeziorze Jeziorak, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 373–380. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Pospieszna, B.
1994. Zarys historii rzemiosła zduńsko-garncarskiego w Malborku od XV do początku XIX w., [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 277–290. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Powierski, J.
2004. *Prussica: artykuły wybrane z lat 1965–1995*. Tom 1. Malbork: Muzeum Zamkowe.
- Pydyn, A.
2013. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w wybranych jeziorach Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 361–372. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w jeziorach Pojezierza Iławskiego w latach 2013–2014, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 79–92. Ar-

- chaologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Pyżuk, M.
2004. Antropologiczna interpretacja szczątków kostnych populacji kultur przeworskiej i wielbarskiej z Kołobrzegia, pow. Płońsk. *Archeologia Polski* 49: 33–48.
- Rabek, W. i M. Narwojsz
2008. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Dobrzyki*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2014. *Objaśnienia do szczegółowej mapy geologicznej Polski, 1 : 50 000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Radzicki, B.
b.d. *Grodzisko „Miggenwald” ponownie odkryte!* Internet: <http://www.pruthenia.strefa.pl/c22.html> (wgląd: 19.04.2017)
- Rauhut, L.
1955. Wczesnośredniowieczny skarb ze wsi Borucin, pow. Aleksandrów Kujawski. *Wiadomości Archeologiczne* 22 (1): 55–64.
- Rębkowski, M.
1995. *Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu*. Kołobrzeg: Feniks.
Rębkowski, M. (red.)
1996. *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu. Tom. 1. Badania przy ul. Ratuszowej 9–13*. Kołobrzeg: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Sawicki, J.
2012. Elementy stroju i pasa oraz opraw ksiąg z ul. Katedralnej 4 we Wrocławiu. *Wrastislava Antiqua* 17: 97–109.
- Sawicki, T.
2008. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Daniszewie pod Kołem, woj. wielkopolskie. *Slavia Antiqua* 49: 149–209.
- Schmid, E.
1972. *Atlas of animal bones for prehistorians, archaeologists and quaternary geologists*. Amsterdam: Elsevier Publishing Company.
- Schnippel, E.
1928. Siedlungsgeographie des Osterodischen Gebiets. *Altpreussische Forschungen* 5: 5–44.
- Schramm, Z.
1967. Różnice morfologiczne niektórych kości kozy i owcy. *Roczniki Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu* 36: 107–133.
- Schuldt, E.
1981. *Gross Raden. Die Keramik einer slawischen Siedlung des 9./10. Jahrhunderts*. Berlin: Akademie Verlag.
- Sikorska-Ulfik, I.
1994. Zespół ceramiki z Reszla z 2 połowy XIV wieku, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 233–243. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Sikorski, J.
2006. *Lokacja i rozwój przestrzenny miasta*, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 49–64. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Skóra, K.
2010. Intruz w kurhanie? O pochówkach wtórnych w obrzędowości pogrzebowej kultur wielbarskiej i przeworskiej, [w:] K. Skóra i T. Kurasiński (red.), *Wymiary inności. Nietypowe zjawiska w obrzędowości pogrzebowej od pradziejów po czasy nowożytne*, 27–43. *Acta Archaeologica Lodziensia* 56. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Skružný, L.
1964. Pekáče – jejich výskyt, funkce a datování. *Památky Archeologické* 55 (2): 370–391.
- Słodownik, L.
2006. *Zimnochy*. Internet: <http://www.glospasleka.pl/artukul/index.php?id=news&idd=16439> (wgląd: 25.01.2017).
- Smith, N.
2011. *Pre-industrial lime kilns*. English Heritage. Internet: <https://historicengland.org.uk/images-books/publications/iha-preindustrial-lime-kilns/> (wgląd: 25.01.2017).
- Solecki, R.
2014. Wstępne wyniki badań archeologicznych grodziska w Suszu w 2013 roku. *Skarbiec Suski* 10: 38.
- Sosnowska, A.
1992. Charakterystyka kulturowo-chronologiczna zespołów ceramicznych, pochodzących z badań stanowiska 1 w Mołtajnach, gm. Barciany, jako przyczynek do naświetlenia problemu powiązań kulturowych wschodniej części grupy zachodniomazurskiej kultury kurhanów zachodnio-bałtyjskich z terenami ościennymi we wczesnej epoce żelaza, [w:] S. Czopek (red.), *Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, 335–352. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Stampfli, H.R.
1963. *Bison bonasus (Linne) 1758, Ur, Bos primigenius Bojanus, 1827, und Rind, Bos taurus (Linne), 1758*. *Acta Bernensia* 2: 117–159.
- Stanaszek, Ł.M.
2005. Analiza antropologiczna materiału kostnego z Dąbka, pow. mławski, stan. 29. *Wiadomości Archeologiczne* 57: 235–239.
- Stankiewicz, U.
2005. Kafle tykocińskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 178–192.

- Starski, M.
2009. Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Pucku. *Studia i Materiały Archeologiczne* 14: 195–284.
- Stasiełowicz, G.
2009. Ceramika z badań na osadzie w Gronowie Górnym, st. 3, gm. Elbląg, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Ceramika bałtyjska. Tradycje i wpływy*, 177–187. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Stępnik, T.
2016. Analiza dendrologiczna prób drewna i węgla drzewnych z grodzisk zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 231–246. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Strzałko, J. i M. Henneberg
1975. Określanie płci na podstawie morfologii szkieletu. *Przegląd Antropologiczny* 41 (1): 105–126.
- Strzałko, J., J. Piontek i A. Malinowski
1972. Problem rekonstrukcji wzrostu na podstawie kości zachowanych we fragmentach lub spalonych. *Przegląd Antropologiczny* 38 (2): 277–287.
1973. Teoretyczno-metodyczne podstawy badań kości z grobów ciałopalnych. *Materiały i Prace Antropologiczne* 85: 179–201.
1974. Możliwości identyfikacji szczątków ludzkich z grobów ciałopalnych w świetle wyników badań eksperymentalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 31–42. Poznań: UAM.
- Supruniuk, A.
2002. Uzupełnienia i uwagi do „Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381”. *Studia Źródłoznawcze* 40: 107–165.
- Szafrański, W.
1961. Wyniki badań archeologicznych w Biskupinie, pow. Żnin, na stanowisku 6, [w:] W. i Z. Szafrańscy, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w Biskupinie*, 7–144. Wrocław: Ossolineum.
- Szczepański, S.
2009. Hans Schleif (1902/1945) i jego badania nad germańską przeszłością Prus Wschodnich. *Szkice Humanistyczne* 9/1(18): 51–62.
2010. Czy nazwa Susz jest staropruska? *Skarbiec Suski* 3: 21–26.
2012. Grodzisko w suskim Parku Miejskim *Unser Schloss Rosenberg?* *Skarbiec Suski* 6: 38.
2013. „Wykopaliska” w archiwach – archeologia archiwalna na przykładzie wybranych stanowisk Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 233–252. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Szymt, M.
1996. *Społeczności kultury amfor kulistych na Kujawach. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw* 6. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1999. *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe*. Baltic-Pontic Studies 8. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szydlowski, J.
1974. Z badań kremacji w pradziejach, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 71–76. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szymańska-Bukowska, A.
2010. *Sopot w zamierzchłej przeszłości. Grodzisko wczesnośredniowieczne*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne.
- Szymański, P.
1998. Żubronajcie – przyczynek do badań nad wczesno-żelazną ceramiką Suwalszczyzny, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 119–137. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Škojec, J.
2003. Lehmwannefundamente aus Mikulčice, [w:] L. Poláček (red.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice*. T. 5: 421–496. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik.
- Świętosławski, W.
2011a. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowiska Pomorzanki 4, gm. Gostynin, woj. mazowieckie, w latach 2004–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 91–100. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- 2011b. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowisk Pomorzany 1 i 2, gm. Łanięta, woj. łódzkie, w latach 2003–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 101–111. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Töppen, M.
1870. Altertümer bei Hohenstein in Ostpreußen. *Altpreussische Monatsschrift, Der Neuen Preussischen Provinzial-Blätter* 7: 13–42.
1876. Ueber einige Alterthümer aus der Zeit des Heidenthums in der Nachbarschaft zu Marienwerder. *Altpreussische Monatschrift* 13: 549–550.
- Trotter, M. i G.C. Gleser
1952. Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes. *American Journal of*

- Physical Anthropology* 10: 463–514.
- Trzmiel, B.
2007. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Boguchwały*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Ubelaker, D.H.
1978. *Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation*. Chicago: Aldine.
- Uniejewska, M.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Kisielice*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Vlierman, K.
1996. „...Van Zintelen, van Zintelroeden ende Mosen...”. *Een breekmethode als hulpmiddel bij het dateren van scheepswrakken uit de Hanze-tijd. Scheepsarcheologie 1*. Lelystad: Nederlands Instituut voor Scheeps en on der water Archeologie.
- Voigt, J.
1832. *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*. T. 5. Königsberg: Gebrüder Bornträger.
- Wachowski, K.
1987. Bełty na zamku w Legnicy, [w:] A. Kola (red.), *Średniowieczne siedziby rycerskie w ziemi chełmińskiej na tle badań podobnych obiektów na ziemiach polskich, 147–153*. Toruń: Muzeum Regionalne w Brodnicy i Instytut Archeologii i Etnografii UMK w Toruniu.
- Wadył, S.
2012a. Grodzisko w Ornowie-Lesiaku w świetle wyników ostatnich badań archeologicznych. *Pruthenia* 7: 117–135.
2012b. Kilka uwag o ceramice wczesnośredniowiecznej w Prusach, [w:] M. Franz i Z. Pilarczyk (red.), *Barbarzyńcy u bram. Mare integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego, 260–278*. Toruń: Adam Marszałek.
2012c. *Sprawozdanie z badań sondażowo-weryfikacyjnych na grodzisku w Lipowcu, stan. 1, gm. Ostróda (26–57/2)*. Maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
2013a. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Rejsytach, gm. Rychliki (stan. 1 i 2) w świetle wyników badań archeologicznych. *Pruthenia* 8: 149–164.
2013b. Badania weryfikacyjno-sondażowe grodzisk wczesnośredniowiecznych w dorzeczu górnej Drwęcy (Domkowo, Lipowiec, Ornowo-Lesiak, Morliny), [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze, 109–124*. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii i Fundacja Archeologiczna.
2015. Ze studiów nad wczesnośredniowieczną ceramiką z pogranicza słowiańsko-bałtyjskiego, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*: 275–294. Warszawa-Białystok: Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Waluś, A.
2009–2010. Ząbie, st. X, woj. warmińsko-mazurskie. Badania roku 2010. *Światowit* 8 (49) B: 283–284.
- Wichrowski, Z.
2000. Średniowieczny topór z Goraja, pow. Biłgoraj, woj. lubelskie. *Archeologia Polski Środkowoschodniej* 5: 212–214.
- Wiewióra, M. (red.)
2014. *Zamek biskupów chełmińskich w Wąbrzeźnie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych. Studia i materiały*. Toruń: Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Więckowska, H. i E. Kempisty
1970. Badania archeologiczne we wsi Sośnia, pow. Grajewo. *Wiadomości Archeologiczne* 35 (2): 164–200.
- Winckler, von
1866. Die Vesten der Vorzeit im Ermland. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* 3: 689–693.
- Wirska-Parachoniak, M.
1968. Z historii wiążących materiałów budowlanych. *Ochrona Zabytków* 21/4 (83): 17–23.
- Wiślański, T.
1966. *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*. Wrocław: Ossolineum.
- Worm, H. i D. Staude
2007. *Die Hugo Schneider A.-G. Leipzig. Kurzübersicht ihrer Entwicklungsgeschichte und Produkte*. Internet: <http://www.patronensammler.de/files/HASAG-Entwicklung.pdf>.
- Wróblewski, W. i T. Nowakiewicz
2003. Ceramika „pruska” i „słowiańska” we wczesnośredniowiecznej Galindii, [w:] M. Dulnicz (red.), *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu, 165–181*. Lublin – Warszawa: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wrzesiński, J.
1994. Osada ludności kultury łużyckiej w Chłapowie, gm. Dominowo, stanowisko 3. *Studia Lednickie* 3: 173–202.
- Wyczółkowski, M.
2009. „Baba” kamienna z Poganowa. Wczesnośredniowieczne miejsce kultu Prusów [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam, 605–633*. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.

- Wyczółkowski, M., M. Szal, M. Kuprianowicz i E. Smolska
2013. Kompleks osadniczy w Poganowie, pow. kętrzyński, stanowisko IV: wstępne wyniki badań interdyscyplinarnych. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 65–82. Archeologia Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Wyrobisz, A.
1968. *Szkło w Polsce od XIV do XVII wieku*. Wrocław: Ossolineum.
1981. Wapno, [w:] A. Mączak (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, T. 2, 452. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wyrost, P.
1994. Dawna fauna Polski w świetle badań kostnych materiałów archeologicznych, rozmieszczenie w czasie i przestrzeni. *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu. Archeozoologia* 19: 55–176.
- Wysocki, J.
2012. Badania stanowisk archeologicznych z późnego średniowiecza i nowożytności w regionie warmińsko-mazurskim w latach 1989–2009. *Archeologia Historica Polona* 20: *Regiony, rzemiosła, kategorie – archeologia późnego średniowiecza i czasów nowożytnych w uwarunkowaniach nowego ustroju*, 43–68. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Wysocki, J. i B. Klęczar
2013. Grodziska typu stożkowatego na wyspie Wielka Żuławka w Iławie, w Lasecznie Małym i Mozgowie w powiecie iławskim: wstępne wyniki badań z 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 327–349. Archeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Zarzycki, K., H. Trzcińska-Tacik, W. Różański, Z. Szela, J. Wołek i U. Korzeniak
2002. *Ecological indicator values of vascular plants of Poland*. Kraków: Instytut Botaniki PAN.
- Zbierski, A.
1959. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z Czeramna nad Huczwą. *Archeologia Polski* 4: 105–148.
- Zeder, M.A. i H.A. Lapham
2010. Assessing the reliability of criteria used to identify postcranial bones in sheep, Ovis, and goat, Capra. *Journal of Archaeological Science* 3: 2887–2905.
- Zielonka, B.
1951. Wczesnośredniowieczne wyroby kościane i rogowe z okolic Gniewa, powiat Tczew. *Z otchłani wieków* 20: 27–30.
- Zoll-Adamikowa, Z.
1979. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. T. 2. Analiza. Wnioski*. Wrocław: Ossolineum.
- Żak, J.
1960. Część skarbu z Sejkowic pod Gąbinem na Mazowszu. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 11: 200–202.
- Żurek, J.
1954. Osada z młodszej epoki kamienia w Rzucewie, pow. wejherowski i kultura rzucewska. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 4: 1–4.
- Żurek, M.
2013. Boreczno, stanowisko 4 (AZP 24–54), gm. Zalewo, woj. warmińsko-mazurskie. Analiza stratygraficzna, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 385–411. Archeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Żurowski, J. i R. Jakimowicz
1939. *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.